UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK

Aan de grenzen van het meetbare

De methodologische kwaliteit van internationale studies naar de omvang van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel met nadruk op Noordwest Europa

Gerty Lensvelt-Mulders,
Peter Lugtig
Pien Bos
Anne Elevelt
Anne Helms

Colofon

Literatuurstudie naar de omvang van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel met nadruk op Noordwest Europa

Utrecht, maart 2016
Universiteit voor Humanistiek

Leden onderzoeksgroep
Prof. Dr. Gerty Lensvelt-Mulders, onderzoeksmethodoloog, Universiteit voor Humanistiek
Dr. Peter Lugtig, onderzoeksmethodoloog, Universiteit Utrecht
Dr. Pien Bos, antropoloog, Universiteit voor Humanistiek
Anne Elevelt, BSC en student research master Educational Sciences
Anne Helms, MA Humanistiek

Begeleidingscommissie
Prof. dr. Dirk Korf, criminoloog, Universiteit van Amsterdam
Dr. Adriaan Hoogendoorn, onderzoeksmethodoloog en senior onderzoeker GGZ InGeest
Drs. Werner van Damme, Ministerie van Veiligheid en Justitie
Dr. Tom Lodewyckx, Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen
Drs. Annelies Daalder, WODC

In opdracht van:
Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Veiligheid en Justitie

UVH | UNIVERSITEIT VOOR HUMANISTIEK

De Universiteit voor Humanistiek te Utrecht is een kleine, onafhankelijke universiteit die zich laat inspireren door het humanistische gedachtengoed. Onderzoek en onderwijs richten zich op eigentijdse vragen over zingeving, levensbeschouwing en de inrichting van een humane samenleving. Humanistiek is een multidisciplinaire wetenschap die put uit filosofie, psychologie, geschiedenis en allerlei andere disciplines uit de maatschappij- , cultuur- en gedragswetenschappen. Telkens staan menselijke vragen naar zingeving en een rechtvaardige inrichting van de samenleving centraal.

Universiteit voor Humanistiek
Kromme Nieuwegracht 29
3512 HD Utrecht
T (030) 239 01 00
www.uvh.nl info@uvh.nl

Onderzoeksteam

Professor dr. Gerty Lensvelt-Mulders, Universiteit voor Humanistiek, onderzoeksleider (OL). Leerstoel: Wetenschapstheorie, Onderzoeksmethoden en Design.
Onderzoek naar het optimaliseren van onderzoeksdesign voor het onderzoek naar sociaal gevoelige en taboe onderwerpen, het optimaliseren van kwalitatieve en mixed-method designs. Relevante expertise op het gebied van meta-analyses en narratieve reviews. Kennis van het veld van moderne mensenhandel en prostitutie door onder ander voorzitterschap van begeleidingscommissies WODC op dit terrein.

Dr. Peter Lugtig, Universiteit Utrecht, senior onderzoeker (SO)
Onderzoek naar kwaliteit van longitudinale data. Expertise in research design, structural equations, panel onderzoek en longitudinaal modeleren, en onderzoek naar 'dark numbers'. Expertise ook in de Zweedse en Noorse taal.

Dr. Pien Bos, Universiteit voor Humanistiek, Onderzoeker (O)
Antropoloog en onderzoeksmethodoloog voor kwalitatief onderzoek. Onderwijs in kwalitatieve vormen van evaluatieonderzoek. Haar promotieonderzoek naar de situatie van afstandsmoeders in India (cum laude, 2008) is medegefinancierd door WODC. In dit onderzoek heft zij de student-assistenten begeleid bij het literatuuronderzoek en de eerste screening van de onderzoekskwaliteit van rapportages en papers.

Anne Elevelt, student research master pedagogiek en junior-onderzoekers (SA) met nadruk op kwantitatief onderzoek.

Anne Helms (MA), studeerde in 2015 cum laude af aan de Universiteit voor Humanistiek in de masterrichtingen 'Onderzoeksleer' en 'Geestelijke Begeleiding'. Zij werkt momenteel in het UMC Utrecht als geestelijk raadsvrouw en wetenschappelijk onderzoeker.

Inhoudsopgave

Voorwoord

In september 2015 heeft het WODC de Universiteit voor Humanistiek verzocht een internationaal vergelijkende literatuurstudie te doen naar de relatie tussen nationaal prostitutiebeleid en de geschatte omvang van de aan prostitutie gerelateerde mensenhandel in acht Noord-Europese landen. De aanleiding voor dit onderzoek was een motie van Segers/van der Staaij, waarin gevraagd wordt om een wetenschappelijke vergelijking van het prostitutiebeleid tussen verschillende landen in Noordwest-Europa en het effect van dat beleid op de omvang van mensenhandel in de betreffende landen.

Voordat de resultaten van een dergelijke literatuurstudie gebruikt kunnen worden om de gevolgen van veranderingen in het Nederlands prostitutiebeleid te kunnen voorspellen, moet echter eerst de wetenschappelijke kwaliteit van de gevonden studies worden aangetoond. Omvangschattingen van mensenhandel zijn notoir moeilijk te maken. In onderzoeksjargon heet dat het schatten van *dark numbers*, oftewel van verborgen populaties. Uitspraken over omvang van mensenhandel en relaties tussen deze omvangschattingen en het gevoerde beleid, staan of vallen met de wetenschappelijke validiteit en betrouwbaarheid van de gebruikte onderzoeksmethoden. Voor u ligt het resultaat van een uitbreide internationaal vergelijkende literatuurstudie, waarbij voor alle studies de methodologische kwaliteit nauwgezet is onderzocht, alvorens uitspraken te doen over de inhoud.

Het onderzoeksteam dankt de leden van de begeleidingscommissie voor hun zorgvuldige bijdrage aan dit project. Het voorzitterschap van de begeleidingscommissie was in handen van prof. dr. Dirk Korf (Criminoloog, UvA) en de leden waren dr. Adriaan Hoogendoorn (onderzoeksmethodoloog en senior onderzoeker GGZ InGeest), de heer drs. Werner van Damme (Ministerie van Veiligheid en Justitie) en de heer dr. Tom Lodewyckx (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen). Mevrouw drs. Annelies Daalder begeleidde het onderzoek vanuit het WODC. Ook bedanken wij mevrouw mr. dr. Machteld Boot-Matthijssen (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen) voor haar hulp bij het zoeken van literatuur in de eerste onderzoeksfase en haar adviezen bij hoofdstuk 2.

Namens het onderzoeksteam,

Prof. dr. Gerty Lensvelt-Mulders — Universiteit voor Humanistiek
Dr. Peter Lugtig — Universiteit Utrecht

Samenvatting

De aanleiding voor deze literatuurstudie was een motie van Segers/van der Staaij, waarin gevraagd werd om een wetenschappelijke vergelijking te maken van het prostitutiebeleid tussen landen in Noordwest-Europa en het effect van dat beleid op de omvang van mensenhandel in de betreffende landen.

Voor dit onderzoek werden 172 studies geïdentificeerd, waarna de resultaten van 46 studies gebaseerd bleken op empirisch onderzoek. De methodologische kwaliteit van deze studies is gecodeerd. Deze studies werden uitgevoerd in Nederland, België, Groot-Brittannië, Duitsland, Zweden, Noorwegen, Finland en Denemarken.
Het valt op hoe inhoudelijk divers de gecodeerde studies zijn, en hoe weinig empirische studies er blijken te zijn die werkelijk proberen om op zorgvuldige wijze een relatie te leggen tussen de omvang van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel en het gevoerde prostitutiebeleid. Internationaal zijn er grote verschillen in prostitutiebeleid. Daardoor kunnen definities van wat onder prostitutie verstaan wordt fors uiteenlopen, met als gevolg dat internationale statistische vergelijkingen regelmatig helemaal niet over dezelfde populaties blijken te gaan (zie bijvoorbeeld de registers van Eurostat).
Verder wordt in de literatuur de relatie tussen mensenhandel en prostitutie verschillend opgevat. Veel studies bevatten onderzoek waar de omvang van *illegale prostitutie* in relatie tot het gevoerde beleid wordt geschat. Illegale prostitutie is echter niet per definitie ook een indicator voor mensenhandel. Studies specifiek gericht op mensenhandel daarentegen, hanteren een bredere definitie van slachtoffers dan alleen 'mensen die in de prostitutie terecht komen'. En tenslotte hebben we natuurlijk te maken met verborgen en verboden praktijken die zich sowieso slecht laten onderzoeken (dark numbers).
Daarom zijn de gevonden studies eerst langs de wetenschappelijke meetlat gelegd, zodat wij ons bij het doen van uitspraken over de effecten van prostitutiebeleid op de omvang van mensenhandel, kunnen baseren op goed onderzoek.

Op basis van de in dit onderzoek beoordeelde studies bleek het niet mogelijk om valide uitspraken te doen over de invloed van beleid op de omvang van mensenhandel. In landen waar sprake is van regulatie vinden wij geen overtuigende aanwijzingen voor het schaalmodel (mensenhandel neemt toe), noch voor het substitutiemodel (mensenhandel neemt af). In landen waar sprake is van criminalisering van prostitutie vinden wij geen overtuigende aanwijzingen dat criminalisering leidt tot een verminderde vraag naar prostitutiediensten, noch aanwijzingen dat dit vervolgens leidt tot vermindering van de omvang van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel. De kwaliteit van de data waarop de omvangschattingen gebaseerd zijn, is niet goed genoeg voor het maken van valide schattingen.

Om in de toekomst beter inzicht te krijgen in de relatie tussen prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel, zijn tenslotte 3 typen beloftevol onderzoek onderscheiden.
- Het bestaande registeronderzoek kan sterk worden verbeterd door het synchroniseren van de nationale registers, waarbij ook internationale afspraken gemaakt moeten worden voor de verschillende definities van legale en illegale prostitutie, uitbuiting, en mensenhandel. Daarbij moeten registers worden ontwikkeld die speciaal voor dit doel gebruikt worden. Wij vonden slechts een onderzoek waar geprobeerd was om door middel van de statistische techniek van capture-recapture een omvangschatting voor het voorkomen van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel te maken. In de praktijk bleken de registers echter onvoldoende onafhankelijk van elkaar om tot valide uitkomsten te kunnen komen. Dat onderzoek is daarop afgebroken. Verbetering van de

kwaliteit van de registers maakt de weg ook vrij voor deze vorm van statistisch onderzoek op basis van bestaande gegevens.
- Mixed-method onderzoek is voor onderzoek op regionale schaal zeer veelbelovend, en door het maken van slimme combinaties, bijvoorbeeld door internationaal vergelijkbare steden / regio's parallel te onderzoeken, kunnen belangwekkende inzichten worden verkregen over de relatie tussen prostitutiebeleid en mensenhandel.
- Tenslotte zien wij een toename van het gebruik van Internet als bron van dataverzameling. De wereld van de prostitutie is steeds in beweging, sekswerkers opereren onder verschillende namen en adressen. Op dit moment wordt het internet binnen onderzoek naar mensenhandel vooral gebruikt voor een eerste verkenning van het veld en het leggen van contacten voor verder onderzoek. Het internet kan in de toekomst ook vaker gebruikt worden voor het in beeld brengen van verplaatsingen, bijvoorbeeld als gevolg van veranderingen in het prostitutiebeleid en de daaropvolgende acties

Summary

Summary

In response to a motion made by Dutch members of parliament Segers and Van der Staaij, a literature study was conducted comparing prostitution policies between several countries in North Western Europe and the effects of those policies on the prevalence of human trafficking.

In this literature study an initial 172 studies were identified, and a further 46 studies were subsequently selected on the basis that they proved to be empirical studies. The methodological quality of these studies were then coded in greater detail. The selected studies were performed in the following countries: The Netherlands, Belgium, Great Britain, Germany, Sweden, Norway, Finland and Denmark.
What immediately came to the fore was both the diversity of the content of the coded studies and how very few studies really elaborate on the relations between (changes in) prostitution policies and the prevalence of human trafficking. Internationally there appear to be large differences between the prostitution policies of the differing countries, resulting in varying definitions of what constitutes (illegal) prostitution. A consequence of this variability in definitions is that statistical comparisons are not based on the same kind of populations. This is for instance the case in the studies by Eurostat, which they have acknowledged as such in their foreword.
It was further established that the definition of what constitutes the relation between human trafficking and prostitution also differs across studies. The majority of studies were conducted on the basis of the relation between the prevalence of illegal prostitution and policy making. But illegal prostitution is not an indicator of human trafficking as such. On the other hand, studies which research human trafficking have a broader focus than prostitution only (in fact, the estimate is that 80% of human trafficking is related to prostitution).
It appears that human trafficking is not only a forbidden practice but also one that is hidden, and consequently the estimation of the prevalence of these 'hidden populations' has proven to be notoriously difficult (so called dark number estimations).
For all the above reasons all of the 46 empirical studies were reviewed very critically on their scientific rigor, in order to make sure that any statement on the relations between prostitution policies and the prevalence of human trafficking would be based on sound research.

As a result of this, the coded studies were not valid and reliable enough to provide dependable estimates of the effects of prostitution policies on the prevalence of human trafficking. In addition, for those countries that use some form of regulation we did not find convincing evidence for the scale theory (i.e. the prevalence of human trafficking will increase), nor for the substitution theory (the prevalence of human trafficking will decline as a result of more lenient policies). In countries were prostitution is illegal / criminalised we also did not find convincing evidence that this leads to a decline in demands for prostitution services, nor to a decline in the prevalence of human trafficking as a result of this criminalisation. The quality of data of the coded studies was simply not strong enough to make sound estimations of the prevalence of human trafficking, let alone to elaborate on the causal relation between prostitution politics and human trafficking.

In order to improve the validity and reliability of future research on the relation between prostitution politics and the prevalence of human trafficking, three types of studies were distinguished that might contribute towards this aim:

- studies based on registers are necessary in international perspective. Those studies might be much improved when different national databases are better synchronised. In order to achieve this, international consensus will have to be reached on what constitutes both legal and illegal prostitution, but also on exploitation and human trafficking for the sex industry. It

is necessary to develop databases solely for this purpose. We found one study were databases were used to make estimations by using the capture-recapture method. In practice these databases proved to be to have too much interdependence of the databases, to come up with valid answers. Improving the quality of (inter)national databases might contribute towards a more successful use of this method.

- mixed method research is a very promising way to conduct studies on a regional level. Making clever combinations of studies in different cities / regions could lead to new and more thorough insights on the relation between prostitution policies and the prevalence of human trafficking.
- there appeared to be an increase of Internet studies. Currently the Internet is mostly used as a means to conduct a first exploration of the field and to establish first contact with stakeholders for further research. However, the international sex industry is a highly dynamic world, constantly in motion: sex workers work under varying names and on different addresses. The Internet might thus be utilised to study these so called translocations, for instance after policy changes, in order to gain more insight into the causal relation between the prevalence of human trafficking, prostitution policies and police actions (preservation).

Hoofdstuk 1 Inleiding in de probleemstelling

1.1 Introductie

In september 2015 heeft het WODC de Universiteit voor Humanistiek verzocht een internationaal vergelijkende literatuurstudie te doen naar de relatie tussen nationaal prostitutiebeleid en de geschatte omvang van de aan prostitutie gerelateerde mensenhandel.

De aanleiding voor dit onderzoek is een motie van Segers/van der Staaij, waarin gevraagd wordt om een wetenschappelijke vergelijking van het prostitutiebeleid tussen verschillende landen in Noordwest-Europa en het effect van dat beleid op de omvang van mensenhandel in de betreffende landen. Deze inzichten kunnen worden gebruikt om de gevolgen van veranderingen in het Nederlands prostitutiebeleid beter te kunnen voorspellen.

Wanneer we de motie nader beschouwen, dan blijkt al snel dat het internationaal vergelijken van de effecten van prostitutiebeleid niet eenvoudig is. Voor het vergelijken van beleid zijn immers internationale data van vergelijkbare aard en (goede) kwaliteit nodig, willen we gegronde uitspraken kunnen doen over de uitkomsten en effecten ervan. Centraal in dit onderzoeksrapport staat daarom de vraag wat de wetenschappelijke kwaliteit en daarmee de bruikbaarheid van studies is, waarin schattingen worden gemaakt van verborgen en verboden praktijken; namelijk de omvang van mensenhandel in relatie tot prostitutie. Deze schattingen zijn ook bekend als *dark number* of *Dunkelziffer* (Smit, van der Heijden, & van Gils, 1994).
Om de gevraagde effecten van prostitutiebeleid op de omvang van mensenhandel in verschillende landen valide en betrouwbaar te kunnen schatten, moeten de gevonden onderzoeken daarom aan minimaal twee eisen voldoen:

1. de kwaliteit van de gebruikte omvangschattingen moet aantoonbaar voldoende zijn.
2. de relatie tussen de omvangschatting en het gevoerde beleid moet eenduidig kunnen worden gelegd.

Wanneer de kwaliteit van de gevonden studies onvoldoende blijkt, dan hebben de onderzoeksresultaten weinig zogenaamde *fitness for use*[1], en zijn daardoor minder bruikbaar om beleid op te beoordelen of op te funderen. Data hebben een hoge *fitness for use* wanneer zij accuraat, compleet, betrouwbaar, helder beschreven, relevant voor de onderzoeksvraag, up-to-date en controleerbaar zijn (Loshin, 2001). Onder accuraat verstaan we in deze studie dat de data zo zijn verzameld dat er een redelijke zekerheid is dat de manier waarop de data verzameld zijn past bij de onderzoeksvraag, dat de respondentgroep in voldoende breedte vertegenwoordigd is, dat de metingen valide en betrouwbaar zijn, en dat de gebruikte statistische procedures vervolgens in verhouding staan tot de kwaliteit van de dataset. In dit rapport zijn daarom op een systematische wijze bestaande onderzoeken naar omvang van de mensenhandel en/of de relatie daarvan met prostitutiebeleid geanalyseerd op hun kwaliteit in Noordwest-Europa. De in deze studie daarvoor gebruikte criteria worden uitgebreid beschreven in hoofdstuk 3.

[1] De *fitness for use* discussie gaat over de vraag in hoeverre de strikte regels voor valide en betrouwbare dataverzameling, noodzakelijk voor het uitvoeren van statistische procedures met als doel het doen van generaliseerbare uitspraken over populaties op basis van een steekproef, nog zijn te handhaven. Deze discussie is gestart met de opkomst van het digitale panelonderzoek (Bruckner & Schiefer, 2000), maar wordt nu urgenter gevoerd in het kader van het gebruik van big data (OECD, 2013).

Gebruikte werkdefinities in dit rapport

In studies en beleidstukken worden de begrippen sekswerk en prostitutie naast elkaar en door elkaar gebruikt. Beide begrippen hebben culturele betekenissen en connotaties. Waar 'sekswerk' wordt geassocieerd met een vrijwillige keuze, wordt 'prostitutie' vaker geassocieerd met sociaal stigma en slachtofferschap. Het draait in dit debat in de kern om 'vrijwilligheid', maar zo eenduidig is het niet en ook aan de term sekswerker kleven subjectieve bezwaren (zie bijvoorbeeld het artikel van Sanne Bloemink, 2015, in De Groene Amsterdammer). Wij willen in dit rapport geen positie innemen in dit debat. Wel gebruiken wij hoofdzakelijk de term 'sekswerk' omdat dit een breder scala van seksuele diensten afdekt. Sekswerk staat voor het *in ruil voor geld en/of goederen verlenen van impliciete en expliciete seksuele diensten.* Studies naar alle vormen van sekswerk zijn in onze studie geïncludeerd. Hieronder vallen bijvoorbeeld ' tippelen', 'raamprostitutie' , 'escort', 'telefoonseks' of sekswerk dat wordt verricht in sauna's en massagesalons. In deze studie maken we geen onderscheid tussen vrouwelijke of mannelijke sekswerkers, minderjarige of volwassenen, of onderscheid naar de etnische herkomst van sekswerkers.

Bij sekswerk zijn vaak drie partijen betrokken:

1) De sekswerker: degene die in ruil voor geld impliciete en expliciete seksuele diensten verleent.
2) De prostituant, in deze studie spreken we verder van de klant: degene die in ruil voor geld of goederen seksuele diensten afneemt.
3) Souteneurs, bordeelhouders, mensen die ruimtes ter beschikking stellen, in deze studie de faciliterende partijen genoemd.

Literatuuronderzoek naar de omvang van illegaal sekswerk als uitvloeisel van mensenhandel toont dat de termen **Niet legale/illegale en verboden sekswerk** regelmatig door elkaar gebruikt worden. Daarnaast roept het begrip 'illegaal' vaak verwarring op, omdat het kan staan voor een illegale vorm van arbeid maar ook voor een illegale status: het verblijf in een land zonder verblijfsvergunning. Door verschillende duidingen van begrippen is het moeilijk om in de literatuur de verschillende vormen van illegale prostitutie van elkaar te onderscheiden. Het is daarom niet duidelijk welk percentage van de illegale sekswerkers ook inderdaad het slachtoffer is van mensenhandel (Chang & Kim 2007, Guve-Lisaniler Rodriguez, & Ugural, 2005, Hagner 2009).
Onder de term **Mensenhandel** verstaan we in dit rapport alleen uitbuiting in de seksindustrie, waarbij iemand onder dwang en/of door (dreiging met) geweld gedwongen wordt tot sekswerk. Studies naar de omvang van legaal of illegaal sekswerk zijn vaak niet duidelijk over de betekenis van illegaliteit en ook niet over het percentage waarin sprake is van mensenhandel.
In Nederland komt zowel legaal als illegaal sekswerk voor en mensenhandel vindt plaats bij zowel legaal als illegaal sekswerk.

Figuur 1: werkdefinities

1.1.1. Problemen met omvangschattingen van dark numbers

Illegale prostitutie en mensenhandel zijn delicten waarvan zowel het aantal daders als het aantal slachtoffers zich moeilijk laat schatten. Omdat er de betrokken groep veel aan gelegen is onbekend te blijven, moet men zich afvragen in hoeverre schattingen van illegale prostitutie voldoende wetenschappelijk valide en betrouwbaar zijn om de vergelijking van resultaten over landen te rechtvaardigen. Als dat niet het geval zou zijn, dan wordt het lastig om op basis van de uitkomsten

van deze studies een oordeel te hebben over de effecten van het Nederlands beleid of de effecten van nieuw beleid te kunnen voorspellen.
Prostitutie als uitvloeisel of doel van mensenhandel is illegaal. Illegale sekswerkers worden niet geregistreerd, er zijn dus a priori geen valide steekproefkaders wat het trekken van een aselecte steekproef onmogelijk maakt.
Het onderzoek naar mensenhandel staat nog in de kinderschoenen. In wettelijke zin zijn er grote verschillen tussen wat wel en niet als illegale prostitutie wordt gezien. Het begrip wordt in publicaties ruimer of enger gedefinieerd en omschrijvingen variëren dermate dat doelgroepen en steekproeven soms niet of nauwelijks kunnen worden vergeleken. Zo kan onderzoek bijvoorbeeld gericht zijn op tieners die in handen zijn gevallen van loverboys, maar ook uitbuiting van seizoenarbeiders kan onder de definitie van mensenhandel vallen. Wat we echter veel tegenkwamen in de literatuur, is dat mensenhandel (human trafficking) in een adem wordt genoemd met prostitutie en wordt beschreven als een moderne vorm van slavenhandel: de cynische exploitatie van mensen voor seksuele doeleinden (CABS, 2011; Cho, 2015). De grote verschillen tussen internationale omvangschattingen maken duidelijk hoe moeizaam dit onderzoek nog is: de UNHCR schat het aantal slachtoffers van mensenhandel wereldwijd tussen 700.000 en 4.000.000. Uit deze grote range blijkt dat er nog geen sprake is van grote consensus over good practices voor onderzoek naar de omvang van mensenhandel.
Ondanks variaties in definiëring wordt mensenhandel in bestaand onderzoek meestal geduid als een illegale, internationaal georiënteerde en organisatorisch complexe activiteit, waarover onze kennis nog slechts fragmentarisch is (Palermo protocol; Cho, 2015). Veel onderzoek naar mensenhandel is dan ook kwalitatief van aard en dus niet gericht op omvang of de relatie van omvang en beleid. Dergelijk kwalitatief onderzoek heeft bijvoorbeeld als doel om een inzicht te bieden in de wijze waarop de direct betrokkenen de omstandigheden waarin zij verkeren, beleven. Regelmatig worden kwalitatieve onderzoeksmethoden gebruikt om kwantitatieve schattingen te maken (denk bijvoorbeeld aan het gebruik van expertinterviews). Dergelijke omvangschattingen van illegale prostitutie - al dan niet in het kader van mensenhandel - lijken echter niet statistisch accuraat (Aronowitz, 2014; Cho, 2015).
Slachtoffers van mensenhandel zijn vaak illegaal in het land. Zij zien kans controles te omzeilen of worden bij controles niet voldoende opgemerkt (Aronowitz, 2014). Omvangschattingen op basis van politieregisters hebben dan ook het nadeel dat alleen de verhandelde sekswerkers die zijn opgepakt hierin voorkomen, wat vooralsnog leidt tot vertekende resultaten (Benoit, 2005; Van Wijk et al., 2010). Een ander probleem is dat de data in de politieregisters vrijwel nooit zijn verzameld met het doel zo goed mogelijke informatie over mensenhandel te produceren. Sekswerkers, hun klanten en derde partijen (pooiers) kunnen om vele redenen in contact komen met de politie, Er kan in die gevallen een ander soort delict worden geregistreerd (bijvoorbeeld mishandeling), waar in werkelijkheid ook sprake is van mensenhandel. Andersom kunnen sekswerkers naar de politie of hulpinstanties gaan om aangifte te doen van mensenhandel, terwijl er juridisch geen sprake is van mensenhandel. Binnen ieder register is het belangrijk dat er zo min mogelijk van dit soort fouten zitten. Tenslotte is ook de richting van de fout variabel over verschillende registers. Sommige registers (bv. arrestaties) zijn gevoeliger voor onderschattingen van mensenhandel, terwijl andere gevoeliger zijn voor overschattingen (bv. hulpvragen bij maatschappelijke organisaties).

1.1.2. Problemen met het schatten van beleidseffecten

Wanneer de effecten van beleidsmaatregelen kwantitatief worden onderzocht dan hebben we te maken met een (quasi-)veldexperiment. In echte veldexperimenten wordt gebruik gemaakt van controle- en experimentele groepen. Het experiment wordt een quasi-experiment genoemd wanneer de respondenten niet willekeurig kunnen worden toegewezen aan de verschillende onderzoeksgroepen. Omdat beleidsmaatregelen generiek van aard zijn, is het vaak niet mogelijk om een controlegroep te gebruiken. Dit maakt het doen van causale uitspraken over effecten van beleid op statistische gronden onmogelijk. Om toch iets te zeggen over de door de wetgever beoogde

beleidseffecten, worden beleidsmaatregelen soms tijdelijk of in specifieke regio's ingevoerd. In dit onderzoek hebben we gezocht naar studies waar plaatselijke of regio-gebonden beleidsmaatregelen met betrekking tot mensenhandel en prostitutie worden vergeleken met uitkomsten uit andere delen van het betrokken land, waar deze maatregelen niet worden ingezet.
Een andere manier om inzicht te krijgen in de relatie tussen beleidsmaatregelen en veranderingen in omvangschattingen, is het doen van simulatiestudies. In deze studie hebben we geen simulatie-onderzoeken naar de relatie tussen prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel gevonden. Wel zijn er onderzoeken gevonden waarin uitspraken gedaan worden over de mogelijke relaties tussen prostitutiebeleid en de omvang van aan mensenhandel gerelateerde prostitutie op basis van expertmeetings en literatuuronderzoek. Wij komen daar in paragraaf 1.2 bij het bespreken van de internationale beleidscontext op terug.

Terugkomend op de motie van Segers en van der Staaij concluderen wij op basis van onze professionele inschatting dat het moeilijk zal blijken om wetenschappelijk valide uitspraken en beleidsmatig bruikbare aanbevelingen te doen over effecten van beleid op omvangschattingen voor prostitutie gerelateerd aan mensenhandel. Daarom hebben we de onderzoeksvraag anders opgevat dan de motie vraagt. De onderzoeksvraag in deze studie luidt: *"Wat is er bekend over de relatie tussen prostitutiebeleid in Noordwest-Europa en de omvang van mensenhandel en wat valt er vanuit wetenschappelijk oogpunt te zeggen over de kwaliteit van de bestaande onderzoeken waarop de conclusies over deze relatie zijn gebaseerd?"*

1.1.3 Onderzoeksvragen

In een ideale onderzoekssituatie zou het mogelijk zijn om op een betrouwbare en valide manier de samenhang in beeld te brengen tussen de manier waarop het prostitutiebeleid in de verschillende landen vorm wordt gegeven, en de ontwikkeling van de omvang van mensenhandel met betrekking tot seksuele dienstverlening in die landen, maar zoals bovenstaande laat zien, zijn de omstandigheden anders (Nationaal Rapporteur, 2013).
Om toch zo goed mogelijk inzicht in bovengenoemde relatie(s) te krijgen, hebben we ons specifiek gericht op landen in Noordwest-Europa: Nederland, België, Noorwegen, Zweden, Finland, Denemarken, Duitsland en Groot Brittannië. Deze landen dekken samen de belangrijkste, voor vergelijkend onderzoek relevante, vormen van prostitutiebeleid, en hebben een infrastructuur[2] die in principe het best mogelijke onderzoek naar de omvang van mensenhandel mogelijk maakt. De onderzoeksvraag is uiteengelegd in vijf sub-vragen:

1. Welke verschillende soorten prostitutiebeleid zijn er in Noordwest-Europa te onderscheiden?
2. Welk typen data zijn er beschikbaar met betrekking tot de omvang van mensenhandel?
3. In hoeverre is er op basis van beschikbaar onderzoek en beschikbare data iets te zeggen over de relatie tussen prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel in Noordwest-Europa? Indien relaties worden gelegd in de literatuur, hoe *valide en betrouwbaar* is dan de onderbouwing?
4. Is er onderzoek in andere landen naar de relatie tussen de omvang van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel en prostitutiebeleid waar lering uit kan worden getrokken? [3]
5. Welke conclusies kunnen op basis van dit onderzoek getrokken worden over mogelijke designs die in de toekomst (meer) valide en betrouwbare resultaten opleveren voor

[2] In deze landen is de samenwerking tussen overheid, politie en OM, organisaties die zich bezighouden met (het monitoren van) mensenhandel, het middenveld en onderzoeksbureaus goed georganiseerd.
[3] In het verlengde van deze vraag willen we ook onderzoeken of we mogelijk voor de overheid interessante sociale interventies vinden die de moeite van nader onderzoek waard zijn. Artikelen en rapporten daarover worden meegenomen in deze studie.

onderzoek naar de relaties tussen prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel (gerelateerd aan prostitutie)

In dit hoofdstuk beschrijven we verder eerst kort de internationale beleidscontext waarin deze vragen spelen, daarna beschrijven we de onderzoeksopzet en we geven een korte introductie op de rest van het rapport. Dit eerste hoofdstuk is gebaseerd op de goedgekeurde offerte van juli, 2015. Veranderingen ten opzichte van de offerte die met de begeleidingscommissie zijn afgestemd, zijn in dit hoofdstuk meegenomen.

1.2 (Inter)nationale beleidscontext

In het internationale debat over prostitutiebeleid hebben twee tegengestelde benaderingen de overhand. De eerste benadering komt voort uit de gedachte dat prostitutie moreel verwerpelijk is en/of dat prostitutie per definitie onvrijwillig en gedwongen is en een vorm van geweld tegen vrouwen. Vanuit deze morele waarden wordt de criminalisering van prostitutie en daaraan gerelateerde activiteiten en/of de criminalisering van de klanten van sekswerkers bepleit. De tweede benadering gaat uit van het standpunt dat prostitutie een beroep is en dat sekswerkers dat beroep vrijwillig (kunnen) uitoefenen. Er is sprake van een vrije uitwisseling van diensten en van wederzijds goedkeuren tussen twee handelingsbekwame partijen. Binnen deze benadering wordt sekswerk ook gezien als een vorm van empowerment van vrouwen. Immers waar anders dan in de prostitutie kunnen ook laagopgeleide vrouwen zoveel geld verdienen? Vanuit deze benadering wordt niet ontkend dat er gedwongen prostitutie bestaat en dat die ook (hard) moet worden aangepakt, maar dat is niet het uitgangspunt. Vanuit deze morele waarde wordt benadrukt dat het juist belangrijk is om via (inter)nationaal beleid de rechten van sekswerkers te beschermen en wordt legalisering bepleit. Tenslotte is er een groep die redeneert vanuit het idee dat sekswerk van alle tijden is en dat het weliswaar geen ‘gewoon’ werk is, maar dat in het kader van minimalisering van schade en nadelen, en daaronder valt ook mensenhandel, het beter is een en ander goed te reguleren. Deze groep bepleit decriminalisering via regulering.
Op basis van bovenstaande worden vier vormen van prostitutiebeleid onderscheiden:

- prostitutie is legaal en gereguleerd, waarbij ook exploitatie (van bordelen bijvoorbeeld) legaal is (bijv. Nederland, Duitsland)
- prostitutie is legaal, maar exploitatie illegaal is (b.v. Groot-Brittannië, Frankrijk, Spanje)
- prostitutie is illegaal, waarbij zowel prostituees als klanten strafbaar zijn (b.v. Verenigde Staten, Rusland)
- prostitutie is illegaal, klanten worden strafrechtelijk vervolgd, prostituees niet (b.v. Zweden, Noorwegen)

In het tweede hoofdstuk van dit rapport zullen wij dieper ingaan op verschillen in prostitutiebeleid in de door ons onderzochte landen.

Eerdere analyses van de effecten van de legalisering van prostitutiebeleid op de omvang van mensenhandel, laten ruimte voor een tweetal benaderingen: de substitutiebenadering en de schaalbenadering (Cho, Dreher & Neumayer, 2013).
De substitutiebenadering gaat ervan uit dat de omvang van mensenhandel af zal nemen als gunstig effect van de legalisering van prostitutie. Dit effect wordt veroorzaakt door het verdwijnen van het taboe. Daardoor kiezen meer vrouwen vrijwillig voor dit beroep. Zij zullen dus in de loop van de tijd de illegaal werkende, meest buitenlandse sekswerkers, verdringen in de markt.
Maar ook een tegengestelde beweging kan worden verwacht. Legalisering kan ook bijdragen aan een grotere vraag naar sekswerkers. Als niet aan die vraag kan worden voldaan, speelt dat mensenhandelaars in de kaart. Schaalvergroting leidt in dit geval tot een toename van mensenhandel.

1.3 Onderzoeksopzet

In dit onderzoek is een literatuurstudie uitgevoerd, waarbij systematisch artikelen en rapporten zijn gezocht door gebruik te maken van drie zoekmethoden. Aan de hand van vier recent gepubliceerde overzichtsartikelen (zie sectie 3.1) is teruggezocht naar relevante literatuur door middel van de inspectie van referentielijsten. Daarnaast is ook naar voren gezocht, via citaties van bovengenoemde literatuur in later verschenen onderzoek. Daarnaast is er een brede zoektocht via Internet gedaan naar andere studies met behulp van zoektermen. Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de zoekstrategie en de bijbehorende analyses van de geïdentificeerde studies, verwijzen wij naar hoofdstuk 3.

Om de literatuurlijst zo volledige mogelijk te maken is ook gebruik gemaakt van de expertise van het bureau van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld Tegen Kinderen en van de leden van de begeleidingscommissie. En tenslotte bleek tijdens de eerste analyses van de gevonden onderzoeken, dat veel onderzoekers in hun werk regelmatig verwijzen naar dezelfde databronnen / registers. De kennis over omvangschattingen van illegale prostitutie gerelateerd aan mensenhandel, komt dus uit een beperkt aantal registers / databronnen / onderzoeken. Er is daarom extra ingezet op het achterhalen van primaire bronnen/ onderzoeken, onder andere door nader contact te zoeken met de volgende betrokken organisaties:

1. Human trafficking centre van de National Crime Agency (UK),
2. Modern Slavery Unit (UK) (www.modernslavery.co.uk),
3. Stop the traffick (UK) (www.stopthetraffik.org)
4. Anti slavery (UK) (www.antislavery.org)
5. Epostcenter in België (epost@cntr.be)
6. Patrik Cederlof, National coordinator prostitution and human trafficking; County Administrative Board, Zweden
7. LinkedIn groep "human trafficking research"

In deze literatuurstudie hebben we ervoor gekozen een breed net uit te werpen bij het zoeken van relevante studies. We hebben in eerste instantie al het onderzoek naar de omvang van alle vormen van illegale prostitutie geïncludeerd. De verschillende definities die per gevonden onderzoek worden gebruikt, zijn vervolgens als variabelen meegenomen, zodat uitspraken kunnen worden gedaan over de relatie tussen mensenhandel en (illegale) prostitutie.

Er is breed gezocht naar alle soorten onderzoek met betrekking tot het schatten van de omvang van (illegale) prostitutie en onderzoek naar de relatie tussen prostitutiebeleid en het toe- of afnemen van aan mensenhandel gerelateerd prostitutie. Voor alle gevonden onderzoeken is de datakwaliteit vastgesteld conform het door het onderzoeksteam ontwikkelde codeerschema. Wanneer de datakwaliteit dat toeliet, zijn ook de resultaten van het onderzoek vermeld.
Het valt nooit uit te sluiten dat we enkele relevante studies uit landen in Noordwest-Europa niet hebben meegenomen in ons onderzoek. Echter, omdat onderzoek naar sekswerk een internationaal karakter heeft en er veel naar elkaar gerefereerd wordt in studies, denken we dat de kans hierop erg klein is.

In hoofdstuk twee gaan we dieper in op de verschillen in prostitutiebeleid binnen Noordwest-Europa. Voor een groot deel zijn deze verschillen te verklaren doordat het beleid historisch is gegroeid. In de diverse landen is er een verschillende maatschappelijke visie op het fenomeen prostitutie ontstaan. Verschillen in historisch en huidig beleid zouden deels de verschillen in de geschatte omvang van prostitutie in verschillende Europese landen kunnen verklaren.

In hoofdstuk drie gaan we dieper in op de door ons gevolgde methodologie in het zoeken en beoordelen van de methodologische kwaliteit van bestaande studies naar mensenhandel en de relatie met prostitutiebeleid. In hoofdstuk vier worden de verschillende methodologische aanpakken van de studies besproken en de kwaliteit van elk van de studies beoordeeld.
In hoofdstuk vijf bespreken we de algemene bevindingen op basis van de huidige literatuur, en geven enkele adviezen hoe in de toekomst meer en beter onderzoek kan worden gedaan naar het schatten van een *dark number* als mensenhandel en prostitutie. We sluiten af met een conclusie.

Hoofdstuk 2 Internationale beleidscontext

2.1 Inleiding

De laatste 20 jaar is er - zowel nationaal als internationaal - in beleid en wetgeving op het gebied van sekswerk veel veranderd. Reden daarvoor is onder andere de toegenomen zorg over de relatie tussen mensenhandel en sekswerk (O'Brien, 2015). Het uitbuiten van sekswerkers is onomstreden een ongewenst verschijnsel. Echter, de wijze waarop deze vorm van mensenhandel het best kan worden bestreden is een punt van discussie. De expliciete discussie gaat vaak over het al dan niet legaliseren van sekswerk. Maar achter deze discussie schuilen impliciete normatieve opvattingen over de vraag of het verlenen van seksuele diensten voor geld een acceptabele of wenselijke vorm van arbeid is.
In de discussies over de effecten van wetgeving op de omvang van mensenhandel is één van de dominante uitgangspunten dat (gedeeltelijke) legalisering door regulering van sekswerk leidt tot een toename van aan sekswerk gerelateerde mensenhandel (Hughes & George, 2009). Dit wordt de schaalhypothese genoemd en de logica achter deze redenatie is dat aanbod de vraag creëert: door decriminalisering neemt de tolerantie voor sekswerk toe. Daarmee neemt de vraag naar seksuele dienstverlening toe en dus komt er behoefte aan een groter aanbod van sekswerkers. Deze toegenomen vraag speelt mensenhandelaren in de kaart. Ook in Europa zijn tegenstanders van legalisering van sekswerk te vinden. Deze tegenstanders bevinden zich vaak in de meer conservatieve en religieuze milieus, zij vinden sekswerk moreel verwerpelijk. Daarnaast bestaan er meer radicale feministische opvattingen tegen het legaliseren van sekswerk. Deze aanhangers zien sekswerk als een gewelddadige onderdrukking van vrouwen door mannen (Sanghera, 2005). Tot slot bestaat de visie dat binnen de seksindustrie altijd sprake is van dwang, geweld, uitbuiting en bedreigingen. Criminelen profiteren van de armoede en de vaak uitzichtloze situatie waarin deze jonge vrouwen - soms nog meisjes - verkeren. Ook deze groep is tegen legalisering van prostitutie (Poulin, 2005; van Loon, 2008).

Voorstanders van legalisering van prostitutie voorspellen een daling van de omvang van mensenhandel in de zin van seksuele uitbuiting. Dit wordt het substitutie-effect genoemd (Cho, Dreher en Neumayer, 2013). De substitutiehypothese stelt dat legalisering van prostitutie leidt tot een vermindering van het taboe op sekswerk, waardoor het aanbod van legale sekswerkers groter wordt. Daardoor neemt de vraag naar illegale beroepskrachten af en vindt er langzaam een substitutie plaats van illegaal, niet vergund en / of gedwongen sekswerk, naar legaal en vrijwillig gekozen sekswerk.

Zowel de schaalhypothese als de substitutiehypothese zijn onderdeel van economische modellen die berusten op veronderstelde voorspelbare effecten van veranderingen in de markt als gevolg van bewegingen in vraag en aanbod op die markt (Jakobson & Kotsadam, 2013). Sekswerk wordt door deze voorstanders beschouwd in het kader van de individuele seksuele- en keuzevrijheid en dus gedefinieerd als een normale vorm van arbeid (Bell, 1994). In het verlengde daarvan hebben sekswerkers recht op voorzieningen, wet- en regelgeving die betrekking hebben op hun gezondheid, veiligheid, beloning, arbeidsomstandigheden en sociale rechten (Sullivan, 2003, p. 70). Ook sekswerkers zelf komen steeds meer in het geweer tegen de hen opgelegde slachtofferrol. Deze sekswerkers definiëren zichzelf als autonome, zelf kiezende individuen (Scoular, 2004, p. 347).

Bovengenoemde verschillen in morele standpunten en inzichten, leiden tot verschillen in wet- en regelgeving met betrekking tot sekswerk in Noordwest Europa. Hieronder beschrijven wij de verschillen in wet- en regelgeving voor de in deze studie onderzochte landen. Dat doen we aan de hand van het werk van Di Nicola, Organo, Cauduro en Conci, uitgevoerd in 2005 voor de Citizen's Right and Constitutional Affairs te Brussel. Deze beschrijving hebben we aangevuld met een

systematische zoekactie via Google Scholar (internet) om veranderingen na 2005 mee te kunnen nemen.

Onderzoeken naar uitbuiting van sekswerkers door mensenhandel, worden door onderzoekers uit verschillende disciplines uitgevoerd. Deze studie is vooral methodologisch van aard. Het voert daarom voor deze studie te ver om een volledige en complete weergave te geven of alle nuances in de verschillende nationale wet- en regelgevingen te beschrijven. Het doel van onderstaande beschrijving is om de relevante beleidsverschillen weer te geven waarbinnen verschillen ontstaan in de schatting van de omvang van handel in sekswerkers. Om inzicht te krijgen in de effecten van de wetgeving op de omvang van handel in sekswerkers is het noodzakelijk om inzicht te hebben in de manier waarop de diverse landen omgaan met prostitutie en vooral de verschillen daarin. Daartoe gaan we uit van de vier in de literatuur meest gebruikte categorieën: volledig legaal, gedeeltelijk legaal, gereguleerd, of illegaal.

1. Di Nicola en collega's (2005) komen tot de conclusie dat van de 25 door hen onderzochte Europese landen[4], in 6 gevallen het sekswerk volledig gelegaliseerd is, gedefinieerd als volledig vergund sekswerk, zowel locatiegebonden als niet-locatiegebonden. Geen van de landen die zijn opgenomen in onze studie vallen in deze categorie.
2. 8 van de door Di Nicola onderzochte landen hebben sekswerk gedeeltelijk gelegaliseerd. Meestal kent deze gedeeltelijke legalisering de volgende vorm: niet-locatiegebonden sekswerk is toegestaan, maar het exploiteren van of werken in een seksinrichting (bordeel) is illegaal. België, Denemarken en Finland zijn landen die een gedeeltelijke legalisering van sekswerk kennen.
3. Regulering van sekswerk is usance in 7 van de onderzochte landen, waaronder Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland.
4. Tenslotte is sekswerk of het betalen daarvoor verboden in 4 van de onderzochte landen, waaronder Ierland en Zweden. Noorwegen, komt niet voor in de studie van Di Nicola, maar valt ook in deze categorie. Daarom hebben wij in onze literatuurstudie ook Noorse studies geïncludeerd.

Er is in tien jaar wel wat veranderd in de wetgeving van de door ons onderzochte landen. Daarom geven we hieronder aan hoe deze landen in 2015 hun prostitutiebeleid hebben ingericht. Hoe scoren de landen op de dimensie van legaal via regulering naar criminalisering, is exploitatie via bordelen wel of niet verboden is, en stellen landen die kiezen voor criminalisering de prostitué of de klant strafbaar?

2.2 Regelgeving per land

België (gelegaliseerd en bordeelverbod)
In 2005 kent België een gedeeltelijke legalisering van het sekswerk. Sekswerk is niet verboden, met uitzondering van sekswerk in bordelen. Locatiegebonden sekswerk is dus verboden. Daarnaast kent de Belgische staat ook een aantal andere aan sekswerk gerelateerde misdrijven, waaronder betaalde seks met minderjarigen (zoals in alle landen in deze studie) het exploiteren van een bordeel en het ter beschikking stellen (al dan niet voor geld) van ruimte voor sekswerk. In de Belgische wet wordt mensenhandel gedefinieerd als 'rekrutering, transport, transfer, het onderdak bieden aan volwassenen, met als doel hen te gebruiken voor seksuele exploitatie, *zelfs als dat met wederzijds goedvinden gebeurt'*.

[4] Tsjechië, Polen, Spanje, Portugal, Slovenië, Slowakije, Cyprus, België, Denemarken, Estland, Finland, Luxemburg, Ierland, Malta, Zweden, Oostenrijk, Duitsland, Griekenland, Nederland, Frankrijk, Italië, Litouwen, Hongarije, Letland en Groot-Brittannië (VK)

Sekswerk is in België dus niet verboden, noch de meerderjarige sekswerker, noch de klant zijn strafbaar. Er is echter een aantal regels waaraan men zich moet houden. Zo is het verboden om klanten te ronselen en er mag niet worden aangezet tot sekswerk. Verder kent België een veelheid aan stedelijke verordeningen. Op 19 augustus 2015, stelde Embregts dat er sprake was van 'enige willekeur' daarin: souteneurschap is bijvoorbeeld strafbaar, maar wordt in de praktijk niet vervolgd, bordelen zijn verboden, maar de gemeente Antwerpen baat zelf een bordeel uit in het kader van regulatie. Op dit moment is er in België ook discussie over de prostitutiewetgeving. België kijkt daarbij scherp naar Nederland en Zweden om haar eigen wetgeving te toetsen.

Denemarken (gedeeltelijk gelegaliseerd, bordeelverbod)
Ook Denemarken kent een gedeeltelijke legalisering van sekswerk. Het is individuen niet verboden sekswerk te verrichten, maar ook hier is het exploiteren en werken in een bordeel (locatiegebonden sekswerk) niet toegestaan. Sekswerkers mogen wel werken vanuit een eigen appartement. Deense sekswerkers moeten zich registeren, omdat zij verplicht zijn inkomstenbelasting te betalen over hun inkomen.

Finland (gedeeltelijk gelegaliseerd, bordeelverbod)
Ook in Finland geldt een gedeeltelijke legalisering waarbij het exploiteren en of het werken in een bordeel verboden is. In Finland wordt prostitutie niet erkend als een beroep, maar de sekswerkers moeten zich wel verplicht registeren om inkomensbelasting te betalen. De toegang tot sociale voorzieningen en of pensioenrechten is daarentegen voor sekswerkers niet gelijk aan die van werknemers in andere legale sectoren (Vagrant Act, 1986).

Groot-Brittannië (gereguleerd, bordeelverbod)
In Groot-Brittannië geldt sinds 2003 dat sekswerk niet strafbaar is maar wel het controleren of beheersen van sekswerk: hieronder wordt verstaan het bedrijfsmatig leiden van een seksinrichting verstaan. Het sekswerk zelf, gedefinieerd als het voor geld verlenen van seksuele diensten, is niet verboden, maar een aantal gerelateerde activiteiten is dat wel. Hieronder vallen onder andere tippelen, exploitatie van of het werken in een bordeel of seksinrichting, en souteneurschap. In april 2010 vond er een bijstelling van de wet uit 2003 plaats die, naast het strafbaar stellen van het tippelen (kerb crawl), ook de klant strafbaar stelde voor het op zoek gaan naar en / of gebruiken van seksuele diensten op straat. Het strafbaar stellen van het controleren van sekswerk is onderdeel van een breder pakket aan wetgeving dat tot doel heeft de omvang van mensenhandel terug te dringen. Voor zover wij konden vinden, worden sekswerkers in Groot-Brittannië niet geregistreerd, betalen ze geen belasting en hebben geen recht op sociale voorzieningen. Sekswerkers kunnen onder de huidige privacywetgeving in Groot-Brittannië, niet worden verplicht om een gezondheidscheck te ondergaan.

Duitsland (gereguleerd, geen bordeelverbod)
In Duitsland wordt het regulatiemodel gehanteerd waarbij zowel het locatiegebonden sekswerk (in een seksinrichting of bordeel) als het niet-locatiegebonden sekswerk sinds 2002 aan regels is gebonden. Hierbij wordt sekswerk gezien als normaal werk, waardoor sekswerkers dezelfde rechten en plichten hebben als gewone werknemers. Sekswerkers hebben recht op sociale voorzieningen op het terrein van gezondheid, werkeloosheid en pensioen en ze zijn geregistreerd voor de inkomstenbelasting. In de praktijk worden deze regels echter alleen toegepast op het niveau van de deelstaten (*Bundesländer)*. Dit betekent dat in Baden-Württemberg, Bremen, Beieren, Thüringen en Saksen sekswerk geen erkend beroep is.

Nederland (gereguleerd, geen bordeelverbod)
Ook in Nederland is gekozen voor het regulatiemodel. Onder bepaalde voorwaarden is de exploitatie van sekswerkers toegestaan, mits het werk wordt uitgevoerd door meerderjarigen, die daar vrijwillig voor kiezen, en die in het bezit zijn van een voor arbeid geldige verblijfstitel (Daalder, 2007).

In Nederland is het zo dat gemeenten kunnen kiezen voor regulering. Als gemeenten geen regels stellen met betrekking tot exploitatie van prostitutie, is dat dus legaal. Uit onderzoek van Anton van Wijk en collega's (2014, 2015) blijkt dat ongeveer 25% van de Nederlandse gemeenten geen prostitutiebeleid en -regelgeving heeft. Sekswerk is toegestaan in bordelen, in tolerantiezones, achter het raam en op plekken waar de openbare orde niet verstoord wordt.[5] Bovendien kunnen Nederlandse sekswerkers (en EU onderdanen) zich als zelfstandig ondernemer inschrijven bij de kamer van koophandel. Zij betalen inkomstenbelasting en hebben dezelfde rechten als andere ZZP-ers. In veel gemeenten heeft de GGD een centrum waar sekswerkers terecht kunnen voor voorlichting, zorg, de behandeling van Soa's, en anticonceptie. Deze zorg- en dienstverlening is in veel gevallen gratis.

Zweden (illegaal, klant strafbaar)
In Zweden is sekswerk illegaal. Het grote verschil met andere landen waar prostitutie illegaal is, is dat in Zweden niet de sekswerkers worden vervolgd, maar hun klanten. Dit is een beleidsuitwerking van het idee dat sekswerk ten principale een gewelddadige actie van mannen tegen vrouwen is. Sekswerk is een vorm van exploitatie van mensen en daarom een sociaal probleem dat kan worden aangepakt door de daders te straffen.

Noorwegen (illegaal, klant strafbaar)
Ook in Noorwegen is sekswerk illegaal. Sinds 2009 volgt Noorwegen het Zweedse model, waarbij niet de sekswerker maar de koper van seksuele diensten strafbaar is. Het adverteren en werven voor seksuele diensten door sekswerkers is eveneens strafbaar.

[5] Voor een meer gedetailleerd overzicht van de Nederlandse wetgeving inzake al dan niet vergunde prostitutie verwijzen wij naar Verboden Rood in Beeld van Nijkamp, et al., 2014.

Hoofdstuk 3 Methodologie van het onderzoek

3.1 Zoeken naar relevante literatuur

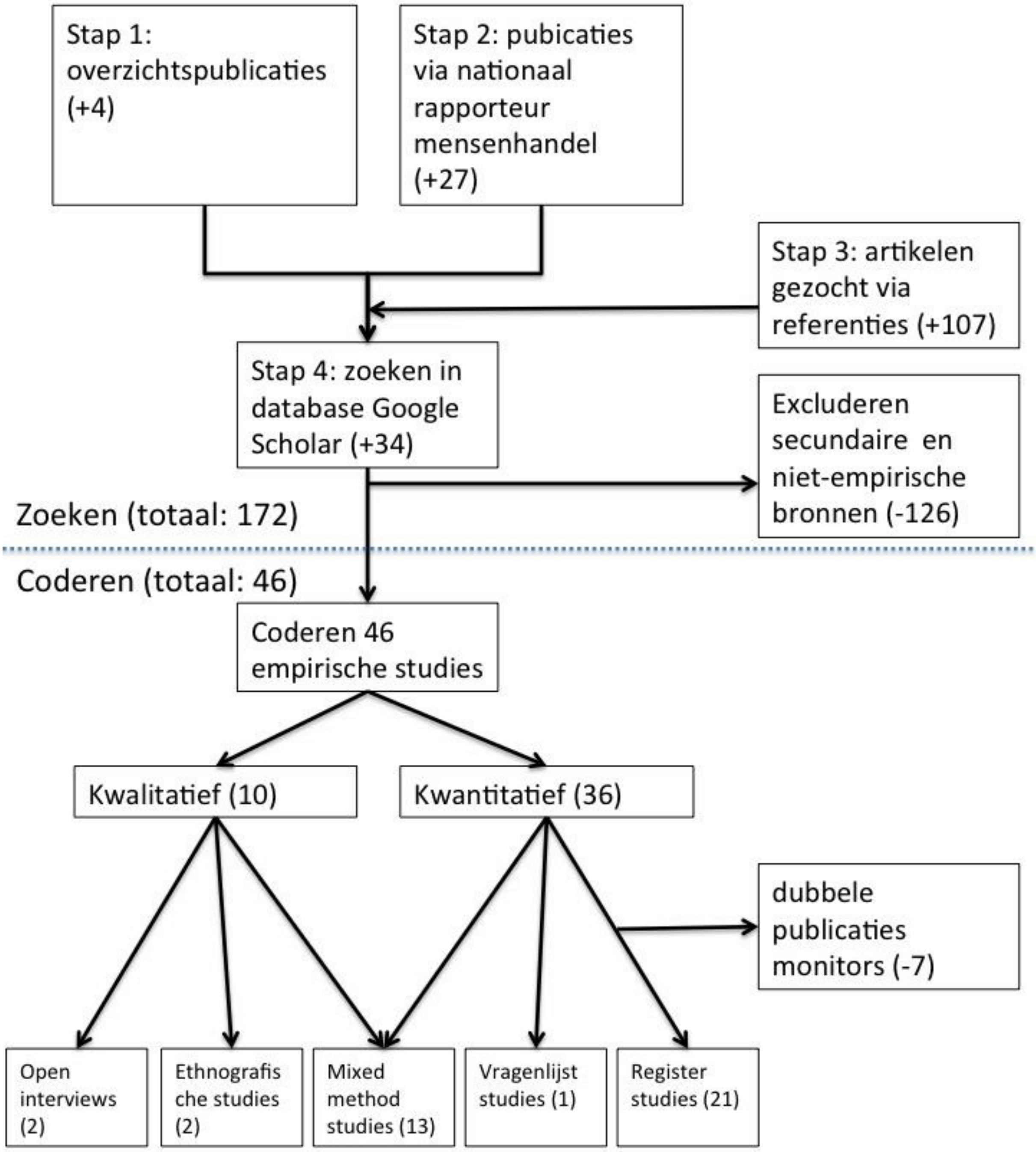
Voor deze studie is gezocht naar artikelen, rapporten en evaluaties (vanaf hier studies genoemd) die gepubliceerd zijn in het tijdvak januari 2005-december 2015[6]. Studies zijn geïncludeerd als er onderzoek is beschreven naar de omvang van niet legale prostitutie alleen, ofwel de omvang van prostitutie in relatie tot gevoerd beleid op het gebied van het tegengaan van mensenhandel. Er is gezocht in het Nederlands, Engels, Duits, Zweeds, Noors en Deens. Rapporten en artikelen uit Finland zijn alleen meegenomen als ze in een van deze talen verschenen zijn. Geëxcludeerde studies in deze fase omvatten studies waarin niet over empirische data werd gerapporteerd, of die niet eenduidig als onderwerp de omvang van prostitutie hadden. Voorwaarde voor inclusie was verder dat er empirische data waren verzameld om de omvangschatting op te baseren. In de periode oktober-december 2015 hebben we op vijf verschillende manieren gezocht naar relevante literatuur die betrekking heeft op bovenstaande vragen (zie figuur 2).

1) In een eerste stap zijn de gerefereerde studies in een aantal recent verschenen en veel aangehaalde overzichtsstudies over mensenhandel en prostitutie nagezocht. De studies waarmee is begonnen zijn:
- Aronowitz, A. A. (2014). To punish or not to punish: What works in the regulation of the prostitution market? In N. Peršak & Vermeulen, G. (Eds.), *Reframing Prostitution. From discourse to description, from moralization to normalization* (pp. 223 – 251). Apeldoorn: Maklu.
- Vermeulen, G., Van den Herrewege, E., & Van Puyenbroeck, L. (2007). *Mensenhandel in beeld. Eerste kwantitatieve en kwalitatieve analyse van Belgische slachtofferdata*. Gent: Maklu.
- Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2014). *Mensenhandel in en uit beeld II. Cijfermatige rapportage 2008-2012.* Den Haag: Nationaal Rapporteur.
- Nijkamp, R., Sijtstra, M., Snippe, J., & Bieleman, B. (2014). *Verboden rood in beeld: Onderzoek aard en omvang niet-legale prostitutie in 2014.* Groningen-Rotterdam: Intraval.

2) In de tweede stap is gebruik gemaakt van de kennis en het netwerk van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel geweld tegen Kinderen (verder Nationaal Rapporteur genoemd). Dit heeft geleid tot 27 aanvullende studies, die niet in stap 1 zijn gevonden[7]

3) In een derde stap is via de referenties van de studies die in stap 1 en 2 zijn gevonden, verder gezocht. Dit zoeken is net zo lang doorgegaan totdat er geen relevante, nieuwe studies meer zijn gevonden. Het zoeken naar referenties is in deze stap zowel historisch gedaan (dus artikelen zoeken waarnaar in het gevonden artikel wordt gerefereerd), als naar toekomstige referenties (later gepubliceerde artikelen die het gevonden artikel citeren). In deze stap zijn 107 nieuwe studies gevonden die niet in stap 1 of 2 zijn gevonden.

[6] De data uit deze studies beslaat een ruimere periode. De meeste studies uit de periode 2005-2008 rapporteren over data die verzameld zijn in de periode 2000-2005. Veel van de studies die aan het eind van de zoekperiode (2015) zijn gepubliceerd, rapporteren over data uit eerdere jaren. Grofweg beslaan de primaire data waarop de resultaten in de studies die in dit rapport worden beoordeeld de periode 2000-2014.
[7] Wij danken Mevrouw Machteld Boot-Matthijssen voor haar hulp hierbij.



Figuur 2: zoek, inclusie- en codeerschema.

4) Tenslotte is er door middel van het gebruik van zoektermen in de zoekmachine “google scholar” naar aanvullende onderzoeken gezocht. Specifiek is er gezocht naar studies in België (Nederlandstalige), Duitsland en Scandinavië (Zweeds en Noors). Dit leverde 34 aanvullende studies op.

De gebruikte zoektermen die hebben geleid tot deze aanvulling waren de volgende: “ prostitution”, “prostitution UK government”, “sex workers”, “sex workers Netherlands”, “mensenhandel”, “mensenhandel België”, “nationaal rapporteur mensenhandel België”, “ bundeskriminalamt”, “ menschenhandel”, “ eurostat trafficking in human beings”, “ människohandel prostitution”.

5) In totaal zijn 172 verschillende studies gevonden en gelezen. In januari 2016 hebben we een overzicht van deze 172 gevonden studies gestuurd naar een aantal relevante organisaties (zie hoofdstuk 1) met het verzoek ons suggesties voor aanvullende studies te sturen. Dit leidde niet tot nieuwe studies die inhoudelijk geschikt waren voor inclusie in onze analyses.

Van de 172 gevonden studies is van 46 de methodologische kwaliteit uitgebreid gecodeerd. De 126 studies die uiteindelijk niet in detail zijn geanalyseerd, bestaan met name uit studies waar geen gebruik van empirische data bleek te zijn gemaakt of waar gebruik werd gemaakt van secundaire data. Zo werden onder andere studies waar de (juridische) overeenkomsten en verschillen tussen landen worden vergeleken op het gebied van beleid ten opzichte van mensenhandel en prostitutie geëxcludeerd. Daarnaast vonden we ook veel studies waarin gebruik werd gemaakt van secundaire empirische data over mensenhandel en prostitutie; data die in een ander artikel al uitvoerig staan beschreven en vervolgens worden samengevat of overgenomen en soms ook worden vergeleken met andere gegevens of resultaten. Als auteurs gebruik hebben gemaakt van secundaire data, maar die data tegelijkertijd aanvullen met nieuwe data of de primaire data opnieuw hebben geanalyseerd vanuit een andere onderliggende vraagstelling, dan zijn deze studies wel geïncludeerd. Wanneer onduidelijk was of de data primair of secundair waren, zijn de betreffende studies meegenomen in de gedetailleerde analyse.

3.2 Coderen van datakwaliteit van studies

Voor het coderen van de datakwaliteit is gebruik gemaakt van twee verschillende codeerschema’s. Een schema is gebruikt om de *kwantitatieve studies* te beoordelen. Hieronder vallen studies die aan de hand van een empirisch-analytische onderzoeksbenadering in kaart proberen te krijgen of, hoe veel, en op welke manier mensenhandel en sekswerk voorkomen en aan elkaar gerelateerd zijn. Voorbeelden hiervan zijn de studies waarbij gebruik is gemaakt van registers, vragenlijsten of gekwantificeerde meningen van experts.
Een tweede schema is gebruikt voor de *kwalitatieve studies*. Hieronder vallen studies die door middel van een interpretatieve onderzoeksbenadering tekstuele data produceren. Het gaat hier bijvoorbeeld om narratieve of etnografische studies.
We hebben gekozen voor twee verschillende codeerschema’s omdat de kwaliteit van kwalitatieve en kwantitatieve studies op basis van andere criteria moet worden vastgesteld. In kwantitatieve studies wordt de nadruk gelegd op representativiteit van de responsgroep, de kwaliteit van het gebruikte en gestandaardiseerde meetinstrument en de wijze waarop de gebruikte statistiek aansluit bij de vraagstelling en de data. Een studie die op alle drie goed scoort, is valide en betrouwbaar.
De validiteit en betrouwbaarheid van kwalitatief onderzoek kan worden vastgesteld door de opzet en de analyse te beoordelen op transparantie van werkwijze, keuzes en bias (vertekening). Daarnaast zijn navolgbaarheid, reflectiviteit en reflexiviteit, systematiek, saturatie, volledigheid, nuance, overtuigingskracht en het relativeren van bevindingen voorbeelden van criteria die recht doen aan de aard van kwalitatief onderzoek (zie bijv. Mortelmans, 2013). Naast het gebruik van het kwalitatieve schema zoals in Tabel 1 (aan het eind van dit hoofdstuk), zijn twee etnografische studies verder uitgewerkt en bijgevoegd als casestudies in bijlage 2.

3.3 Het codeerschema

In totaal zijn 36 hoofdzakelijk kwantitatieve en 10 hoofdzakelijk kwalitatieve studies gecodeerd. Een eerste versie van het codeerschema is in oktober 2015 met de begeleidingscommissie van het WODC besproken en aangescherpt. Vervolgens zijn 4 artikelen door drie onderzoekers onafhankelijk gecodeerd om definitiekwesties op te lossen, en te bezien of het codeerschema werkbaar was. Naar aanleiding hiervan is het schema opnieuw op kleine onderdelen aangepast. Aan het eind van het onderzoek zijn tenslotte 2 studies opnieuw onafhankelijk gecodeerd door 2 onderzoekers. De coderingen van de methodologische kwaliteit van deze laatste studies waren vergelijkbaar, waardoor we vertrouwen hebben dat het codeerschema door de onderzoekers op dezelfde wijze is gebruikt om de kwaliteit van de studies te coderen.
Centraal in het codeerschema staat het onderzoeksproces. De 36 geïncludeerde kwantitatieve studies kunnen in elke fase van het onderzoek fouten of onduidelijkheden bevatten die de kwaliteit van de studie beïnvloeden Tabel 1 geeft een overzicht van de criteria zoals we die gebruikt hebben. Als eerste hebben we voor elke studie gekeken wat de onderzoeksvraag en/of doelstelling van de studie zijn. Dit is van belang, omdat in goede studies een onderzoekspopulatie en –methode wordt gekozen die aansluit bij de onderzoeksvraag en doelstelling (zie 4 en 6. In het schema in tabel 1). Ook van belang is wie het onderzoek uitvoert en betaalt. Wanneer onderzoekers of de financiers een direct belang hebben bij de onderzoeksresultaten, beïnvloedt dat de kwaliteit van het onderzoek op een negatieve manier, of is er op zijn minst de schijn van beïnvloeding.
Belangrijk voor de bevindingen en conclusies van studies is de keuze voor de onderzoekspopulatie en uiteindelijk verzamelde data. De onderzoekspopulatie moet aansluiten bij de vraag (Nederlands beleid kan niet uitsluitend geëvalueerd worden in Amsterdam), en de uiteindelijke data bij de populatie (politieregistraties van arrestaties in verband met mensenhandel kunnen niet zonder aanvullende informatie gebruikt worden om iets te zeggen over de omvang van mensenhandel).
De kwaliteit van kwantitatieve studies is in het algemeen hoger wanneer de resultaten uit de studie vergeleken worden met andere studies. Longitudinale studies herhalen bijvoorbeeld het onderzoek, soms binnen dezelfde onderzoeksgroep, zodat resultaten van jaar tot jaar vergeleken kunnen worden. Bovendien bieden longitudinale studies de mogelijkheid om veranderingen te meten, zowel op het niveau van de populatie, als op het niveau van het individu. Het meten van veranderingen is cruciaal als bijvoorbeeld het effect van beleidsveranderingen moet worden geëvalueerd. Wanneer een studie meerdere metingen bevat of is herhaald, beschouwen we dit als een sterk punt.
Een andere manier om resultaten te vergelijken is door het inzetten van verschillende onderzoeksmethoden binnen dezelfde onderzoeksgroep. *Mixed methods* onderzoek wordt vaak opgevat als het gezamenlijk uitvoeren van kwalitatief en kwantitatief onderzoek. Het 'risico' van deze opvatting is dat, wanneer gekeken wordt naar de gepubliceerde output, vaak helemaal geen sprake is van echte *integratie* van kwalitatief en kwantitatief onderzoek (Mortelmans, 2013). Het is van belang dat beide typen onderzoek daadwerkelijk aan elkaar gerelateerd worden. Gesteld kan worden dat er pas sprake is van integratie wanneer de combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek een meerwaarde oplevert voor de kwaliteit van het onderzoek. Voor het includeren van *mixed methods* studies in ons onderzoek hanteren we een zeer brede opvatting van *mixed methods*. We kijken voor onze evaluatie naar de mate waarop de beide onderzoeksbenaderingen zijn geïntegreerd in de studie. Ook triangulatie is een vorm van het gebruiken van verschillende bronnen om tot conclusies te komen. Onder triangulatie verstaan we in deze studie dat er diverse metingen worden verricht vanuit verschillende invalshoeken. Hierbij kan onderscheid worden gemaakt tussen theoretische triangulatie, datatriangulatie, methodische triangulatie en onderzoekstriangulatie. De methode van triangulatie wordt vaak gebruikt binnen kwalitatief onderzoek en ook in *mixed methods* onderzoek.

Een cruciale fase in het onderzoeksproces, is de keuze van de dataverzamelingsmethode. Afhankelijk van de gestelde onderzoeksvraag zijn specifieke dataverzamelingsmethodes geschikt. Registraties van de politie zijn geschikt als de onderzoekers geïnteresseerd zijn in details van zaken betreffende

mensenhandel en prostitutie die door de politie zijn behandeld. Voor het schatten van de hele omvang van mensenhandel is het echter belangrijk inzicht te krijgen in zowel het zichtbare als het onzichtbare deel van mensenhandel. Wanneer politieregistraties worden aangevuld met registraties van GGD, opvangtehuizen, en andere hulporganisaties, dan is de methode als geheel beter. In het onderzoek zijn we veel vormen van registerdata tegengekomen. We onderscheiden echter ook onderzoek aan de hand van expertinterviews, vragenlijstonderzoek, en enkele specifieke dataverzamelingsmethodes die we in het volgende hoofdstuk verder zullen bespreken.
Het gebruik van registers of een vragenlijststudie op zich leidt niet tot goed of slecht onderzoek. De kwaliteit valt of staat met de kwaliteit van de gegevens die worden verzameld. Een probleem met het gebruik van registers is dat zij meestal niet als doel hebben valide en betrouwbare gegevens op te leveren. Vaak zijn de registraties een bijproduct van bijvoorbeeld aangiftes bij de politie, data van het Openbaar ministerie, of aanmeldingen bij opvangtehuizen. Tussen organisaties, maar zelfs binnen organisaties, zullen medewerkers verschillende definities hanteren van wanneer er sprake is van mensenhandel en prostitutie. Omdat onze studie internationaal vergelijkend is, worden deze problemen nog eens uitvergroot. In het ene land worden registers beter bijgehouden dan het andere, definities zullen verschillen, en zelfs de beschikbaarheid van registers verschilt.
Een aantal registers in verschillende landen zijn opgezet om over een langere periode mensenhandel en prostitutie te meten. Deze registers hebben het kenmerk van een monitor die in potentie geschikt zijn om de gevolgen van veranderingen van beleid te evalueren.
Sommige van de studies die we hebben geïncludeerd proberen expliciet de relatie tussen beleid ten opzichte van mensenhandel en prostitutie en de omvang van prostitutie te evalueren. Deze studies beantwoorden een vraag die in essentie erg lijkt op de vraag in de motie Segers/ van der Staaij: wat zijn de causale gevolgen van specifiek beleid? Voor studies die een causale onderzoeksvraag stellen, hebben we specifiek gekeken of die causale claims op basis van de gebruikte data en analyses kunnen worden waargemaakt. Belangrijk hierin is dat alternatieve verklaringen zoveel mogelijk kunnen worden uitgesloten. Een typisch voorbeeld van een causale vraag wordt gesteld in de studie van Cho et al (2013):
Heeft het strafbaar stellen van prostituanten in Zweden bijvoorbeeld een effect gehad op de omvang van prostitutie? Om deze vraag overtuigend te kunnen beantwoorden, moeten alternatieve verklaringen voor een daling in de geregistreerde omvang van prostitutie worden uitgesloten. Zou het zo kunnen zijn dat prostitutie ondergronds is gegaan? Dat de politie anders is gaan registeren? Dat Zweden vaker naar het buitenland uitwijken voor prostitutiebezoek?

Uiteindelijk hebben we er voor gekozen om op basis van alle bovenstaande evaluatiecriteria aan elke geïncludeerde studie een eindoordeel te geven tussen 1 (heel slecht) tot 5 (heel goed).
In de praktijk vinden we dat weinig studies op alle aspecten uit het codeerschema heel slecht scoren (leidend tot een score van 1), noch dat studies op alle aspecten perfect scoren (leidend tot een score van 5). Voor het geven van een eindoordeel zijn we uitgegaan van 2 vragen:

1. Sluiten de data goed aan bij de onderzoekspopulatie? Als het doel van de onderzoekers bijvoorbeeld is om de omvang van prostitutie vast te stellen, welke gegevens worden er dan gebruikt, en kunnen die daarvoor gebruikt worden? Het gaat hierbij om de relatie tussen aspecten 1 (onderzoeksvraag en doelstelling), 4 (populatie) 5 (representativiteit) en 6 (de methode)
2. Zijn de metingen van goede kwaliteit? Het gaat hier om aspect 8 (betrouwbaarheid en validiteit), maar ook om aspect 7 (zijn de metingen herhaald en vergeleken), en aspecten 9 en 11 (causaliteit en de conclusies die worden getrokken).

In hoofdstuk 4 laten we zien dat veel onderzoekers dezelfde soort onderzoeksstrategieën gebruiken. Deze strategieën hebben veelal problemen met de kwaliteit van de metingen, dan wel met de aansluiting van de data bij de onderzoekspopulatie. In deze gevallen scoren deze studies tussen de 2-4. De exacte score van een individuele studie hangt af van de mate waarop de kwaliteitscriteria geschonden worden. Ernstige problemen op een onderdeel hebben bijvoorbeeld vaak geleid tot een

score van 2, kleine problemen tot een score van 4. De onderzoekers hebben regelmatig specifieke studies onafhankelijk van elkaar gescoord en de uitkomsten vervolgens met elkaar vergeleken (onderzoekerstriangulatie). In het geval van mixed-methods studies (waarbij meerdere methodes worden gecombineerd), hebben we ervoor gekozen de afzonderlijke delen eerst apart te beoordelen, en vervolgens de afzonderlijke deelcijfers te middelen.

3.4 Het kwalitatieve codeerschema

Conform het onderzoeksvoorstel zijn in beginsel de gevonden studies die gelabeld zijn als 'kwalitatief onderzoek' gescoord met behulp van het vastgestelde kwalitatieve codeerschema, dat iets afwijkt van het kwantitatieve schema. In aanvang is intercodeurbetrouwbaarheid toegepast: twee onderzoekers uit het team hebben 3 studies onafhankelijk van elkaar gescoord en deze scores naderhand vergeleken. Deze vergelijking leverde naast de beoogde validatie, enkele belangrijke inzichten op die we hieronder beschrijven en die ook het onderzoeksproces hebben bijgestuurd.
Het aantal studies dat we hebben gevonden en als 'kwalitatief onderzoek' hebben gelabeld bleek beperkt. In eerste instantie werden 10 kwalitatieve studies geïncludeerd. Dit beperkte aantal is verklaarbaar omdat is gezocht naar studies over de 'omvang van mensenhandel' en de 'relatie tussen de omvang van mensenhandel en beleid'. Het vaststellen van zowel de omvang van een populatie als het blootleggen van enkelvoudige causale relaties vraagt logischerwijs om een kwantitatieve benadering, omdat kwalitatief onderzoek gericht is op betekenissen van sociale verschijnselen die beschrijvend en soms ook, maar niet altijd, verklarend van aard zijn. Verklaringen zijn bij kwalitatief onderzoek geformuleerd vanuit een integraal perspectief, waarbij de complexiteit van een sociale context en het blootleggen van meervoudige causaliteit centraal staat. Het doel om omvang vast te stellen of enkelvoudige relaties aan te tonen is dus inherent minder goed verenigbaar met de keuze voor een kwalitatieve benadering. Als we de criteria voor inclusie strikt zouden hebben gehanteerd, zou door deze intrinsieke tegenstrijdigheid geen enkele kwalitatieve studie zijn geïncludeerd. Desondanks hebben we besloten om enkele studies wel te includeren. Echter, de scores van deze studies aan de hand van de scorelijst bleken soms negatief uit te pakken, omdat het codeerschema is gestoeld op een kwantitatieve benadering. Deze lage scores deden onzes inziens tekort aan de waarde van deze studies, omdat juist deze kwalitatieve studies illustreren op welke wijze gedetailleerde beschrijvingen van de context belangrijke inzichten bieden in de beleving van de beleidspraktijken en/of betekenisverlening van de betrokkenen in de seksindustrie.
Daarom hebben we in hoofdstuk 4 twee studies als 'casestudies' op een aangepaste wijze geëvalueerd en beschreven (Bottenberg en Janssen, 2012; Weitzel en Boels, 2015). Bij de evaluatie van deze studies zijn specifieke - voor kwalitatief onderzoek belangrijke - kwaliteitscriteria van het codeerschema geselecteerd. Deze criteria zijn uitgediept in een beschrijvende analyse van de sterke en zwakken aspecten van de betreffende publicaties.

Een andere bevinding is dat er in enkele studies die aanvankelijk gelabeld waren als 'kwalitatief', sprake was van het gebruik van een of meerdere kwalitatieve onderzoeksmethoden met als doel om deze kwalitatieve gegevens te kwantificeren. Dergelijk onderzoek is *in essentie* kwantitatief, omdat het niet ingaat op de beleving van sociale verschijnselen of betekenisverlening. Zo wordt bijvoorbeeld aan informanten gevraagd - tijdens open interviews en/of participerende observaties (informele conversaties) - om inschattingen te maken over aantallen slachtoffers of over etnische achtergronden van deze slachtoffers. Deze kwalitatieve data worden vervolgens gekwantificeerd. Deze werkwijze is gebruikelijk bij onderzoek naar *dark numbers.* Echter, het gebruik van kwalitatieve methoden betekent niet dat het doel van het onderzoek kwalitatief van aard is.

36 studies zijn gecodeerd volgens het kwantitatieve schema, en 10 studies volgens het kwalitatieve schema. Tijdens de coderingen bleken 7 van de 46 studies deel uit te maken van jaarlijkse monitors,

die ieder jaar tot een nieuwe publicatie leidden. Omdat in deze 7 gevallen[8] de rapportages over de jaren nauwelijks verschilden, en er cumulatief werd gerapporteerd (dus ook over voorgaande jaren), hebben we alleen de meest recente studie gecodeerd. Deze studies bevatten immers de meeste en meest recente data, en gegeven het terugkerende karakter van deze studies, naar onze mening ook de beste data.
De coderingen van de afzonderlijke studies zijn tijdens tweewekelijkse overleggen tussen de onderzoekers besproken en waar nodig bediscussieerd.

[8] Het gaat hier om 4 studies van het Bundeskriminalamt (2005-2015), 2 studies van Eurostat (2012-2015) en 1 studie van de Nationaal rapporteur mensenhandel (2014-2015).

Tabel 1: codeerschema's

		Kwantitatief schema	Kwalitatief schema
1. Onderzoeksvraag en doelstelling	Is er een heldere onderzoeksvraag?	Ja/nee	Ja/nee
	Is er een heldere doelstelling?	Ja/nee	Ja/nee
	Wat is de onderzoeksvraag?	Open	Open
	Wat is de doelstelling?	Open	Open
	Wat is de uitkomstmaat?	Omvang/relatie	Omvang/relatie
	Welke definities van prostitutie en mensenhandel worden er gehanteerd?	Open. Denken aan: vrijwillig/ gedwongen, man/vrouw, type prostitutie, minder/meerderjarig	Open. Denken aan: vrijwillig/ gedwongen, man/vrouw, type prostitutie, minder/meerderjarig
	Past de gekozen methode (kwantitatief/ mixed methods) bij de onderzoeksvraag?	Ja/nee	Ja/nee
2. Opdrachtgever	Is duidelijk wie opdrachtgever en financier is?	Ja/nee	Ja/nee
	Wie is de opdrachtgever?	Open	Open
3. Belang opdrachtgever	Heeft opdrachtgever een duidelijk belang bij een bepaalde uitkomst?	Ja/nee	Ja/nee
	zo ja, welk belang	Open	Open
4. Populatie	Is duidelijk wat de populatie is?	Ja/nee	Ja/nee
	Wat is de populatie – welk land?	Open	Open
	Gaat het om een nationale/regionale studie?	Welke regio?	Welke regio?
5. Representativiteit	Wat voor dataverzamelingsstrategie is gebruikt?	Doelgericht/ convenience/ quota/aselecte steekproef/ Respondent Driven Sampling	Sneeuwbal/doelgericht/anders
	Kwantitatief: Sluit design steekproef aan bij populatie? **Kwalitatief:** Passen de deelnemers bij de strata die relevant zijn?	Heel goed – heel slecht	Heel goed – heel slecht (diversiteit van steekproef)

	Kwantitatief: Is er sprake van hoge respons/ hoe hoog is de kans op bias? **Kwalitatief:** Zijn de belangrijkste bronnen /informanten geïncludeerd? Is er een verantwoording voor non-respons?	Hoog-laag	Open
6. Methode dataverzameling en analyse	Welke methode wordt er gebruikt?	Registers/vragenlijsten/ observaties/ interviews	Observaties/ interviews/focusgroepen/documente nanalyse
	Welke analysemethode(n) worden gebruikt?	Bijv. Regressie, factoranalyse, beschrijvende statistiek	Kwali/mixed methods: specifieke methode beschrijven
7. Hoeveelheid metingen	Wordt dezelfde doelgroep door de tijd gevolgd?	Ja/nee	Ja/nee
	Is het onderzoek herhaald en vergeleken?	Ja/nee	Ja/nee
8. Kwaliteit metingen	**Kwantitatief:** *Interne validiteit:* bijvoorbeeld sociale wenselijkheid probleem *Constructvaliditeit:* lijken de metingen valide?	Beschrijving kwaliteit en evt. Problemen	
	Kwalitatief: *Interpretatieve validiteit*: Worden betekenissen adequaat beschreven? *Theoretische validiteit*: Overstijgen van beschrijven ruwe data: zijn er theoretische constructen die opkomen uit data? *Descriptieve validiteit*: Is de data accuraat?		-Vanuit perspectief van informant? -Gevolgtrekkingen logisch en zichtbaar uit data? - Worden accurate verklaringen van verschijnselen beschreven? - Is er sprake van coherentie: samenhang patronen met theoretische concepten/constructies? Op niveau van ruwe data kijken naar: - Is de beschrijving van dataverzameling accuraat? - Worden discrepanties zichtbaar gemaakt?

	Evaluatieve validiteit: Reflecties / kritische evaluaties van onderzoeker op onderzoek	- Kritische reflectie van eigen werkwijze? - Zijn de beperkingen van onderzoek beschreven? Zijn er analyses op validiteit gedaan?	- Kritische reflectie van eigen werkwijze? - Zijn de beperkingen van onderzoek beschreven? - Wordt expliciet beschreven dat bevindingen extern valide zijn? Zo ja: is er gedetailleerde beschrijving van de specifieke context? Is het onderzoeksproces (van sampling t/m analyse) transparant en navolgbaar
	Betrouwbaarheid	Beschrijving kwaliteit en evt. problemen	Niet van toepassing
	Werken er meerdere onderzoekers aan de studie?	Ja/nee	Ja/nee
9. Causaliteit	Worden er causale claims gemaakt?	Ja/nee	Ja/nee
	In hoeverre worden causale claims ondersteund door bewijs	Beschrijving en reflectie op kwaliteit	Beschrijving en reflectie op kwaliteit
	Wordt er getrianguleerd en zo ja hoe?	Longitudinaal/ vergelijkend/mixed methods *(Triangulatie van o.a. bronnen, methoden en onderzoekers)*	Longitudinaal/vergelijkend/mixed methods *(Triangulatie van o.a. bronnen, methoden en onderzoekers)*
10. Analyses	Zijn de analyses correct uitgevoerd?	Ja/ kleine/ grote bedenkingen	Ja/ kleine/grote bedenkingen
11. Conclusies	Sluiten de conclusies aan bij de analyses en onderzoeksopzet?	Ja/ kleine/ grote bedenkingen	Ja/ kleine/grote bedenkingen
	Wordt de onderzoeksvraag overtuigend beantwoord?	Ja/nee	Ja/nee
	Sluiten de conclusies aan bij de doelstelling?	Beschrijving	Beschrijving
12. Uiteindelijke kwaliteitszegel	alles bij elkaar: hoe goed is deze studie op schaal 1 (heel slecht) tot 5 (heel goed)	Open	Open

Hoofdstuk 4: Resultaten

4.1 Inleiding

De resultaten van onze studie zijn op veel manieren te categoriseren. Vrijwel alle gevonden studies hebben een onderzoeksvraag die direct of indirect tot een omvangschatting leidt van mensenhandel en/of sekswerk. Slechts enkele van de 39 gecodeerde studies probeert direct een relatie te leggen tussen gevoerd prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel[9]. Daar is nog een wereld aan onderzoek te winnen. Aan het eind van dit hoofdstuk zullen we kort ingaan op de resultaten uit studies die een relatie proberen te leggen tussen beleid en de omvang van mensenhandel. Allereerst zullen we een overzicht geven van de kwaliteit van de gevonden studies. Na het bestuderen van alle studies hebben we geconcludeerd dat deze uit te splitsen zijn in vijf typen studies, op basis van de gebruikte onderzoeksmethode; te weten registerstudies (21), vragenlijstonderzoek (1), interviewstudies (2), etnografische studies (2) en *mixed methods* (13).
Onze eerste analyse wees uit dat de methodologische kwaliteit van de studies niet zozeer blijkt af te hangen van de specifieke studie-opzet, maar vooral van de gekozen onderzoeksmethode. Daarom bespreken we hieronder onze bevindingen aan de hand van de gebruikte onderzoeksmethoden. We beschrijven voor elke methode kort de methodologisch sterke en zwakke kanten, geïllustreerd met goede en slechte voorbeelden uit het onderzoek naar de omvang van prostitutie en / of de relatie tussen de omvang van prostitutiebeleid en mensenhandel. Onze bespreking van de resultaten wordt gedaan in algemene termen. De gedetailleerde coderingen van alle studies zijn te vinden in bijlage 1.

4.2 Registeronderzoek

4.2.1 Dader en slachtofferregisters

Van de 39 gecodeerde studies maakt het merendeel gebruik van data die verzameld zijn in officiële registers. In sommige gevallen worden de registers gebruikt als hulpinformatie, maar in 21 studies bevatten registers de hoofdinformatie die wordt gebruikt om analyses op uit te voeren met als doel daaruit conclusies te trekken ten aanzien van de onderzoeksvraag.
Registers zijn in potentie geschikt om de omvang van mensenhandel en de effecten van prostitutiebeleid daarop vast te stellen. Politieorganisaties houden bijvoorbeeld een administratie bij van alle aangiftes en arrestaties, en de redenen waarom die zijn gedaan. Openbaar ministeries houden informatie bij over alle strafzaken die worden gevoerd, en hulporganisaties voor prostituees houden bijvoorbeeld alle hulpvragen bij die worden gedaan door en over prostituees.
De registers uit de geïncludeerde studies zijn afkomstig van twee soorten organisaties. Ten eerste zijn er registers op basis van informatie uit de strafrechtketen (politie en justitie), die zich met name richten op de daders van mensenhandel. Daarnaast zijn er registers die worden gevuld op basis van informatie van hulporganisaties voor prostituees. Deze registers gaan uit van het slachtoffer van mensenhandel.
De registers van politie en justitie uit Nederland (Bottenberg, Valk, Kuipers & de Weerd, 2012), Duitsland (Bundeskriminalamt, 2014), Zweden (Rikspolisstyrelsen, 2010) en Engeland (National Referral Mechanism, 2015), zijn daderregisters die worden gebruikt om periodiek schattingen te maken van mensenhandel en illegale prostitutie of om uitspraken te doen over de relatie tussen beide. Andere landen in ons zoekgebied (Noordwest Europa) houden ook registers bij op basis van politie- en justitiedata, maar publiceren niet systematisch over de analyses die zijn uitgevoerd op

[9] Voor uitgebreide analyseresultaten zie bijlage 1: tabel 2

basis van deze data. Eurostat (Trafficking in human beings, 2013 - 2015), ILO (Global estimate of forced labour, 2012)[10] en het UNODC (Global report on trafficking in persons, 2011-2015) verzamelen gegevens over mensenhandel voor alle Europese landen op basis van nationale registerdata. Deze registerdata wordt echter per land niet consistent op dezelfde manier verzameld. Eurostat gebruikt bijvoorbeeld nationale registers, ongeacht of die op basis van registratie van slachtoffers, politieregisters, strafrechtdossiers, belastingdiensten, landelijke inspectiediensten en/of combinaties hiervan zijn gemaakt.

4.2.2 Populatiedekking van registers

Onderrapportage is een erkend probleem wanneer registers worden gebruikt voor het schatten van *dark numbers*. In alle 21 studies die gebruik maken van registers, maken de onderzoekers melding van het feit dat de door hen gebruikte registers slechts een deel van de totale aantallen slachtoffers van mensenhandel bevatten. Verreweg de meeste gevallen van mensenhandel worden immers niet 'gezien' door politie, justitie of hulporganisaties en blijven onvermeld.
Er wordt wel gesteld dat wanneer onderrapportage consistent is over regio's, landen en tijd, zulke onderrapportage niet heel ernstig is. Door gebruik te maken van deze registers kan dan alsnog iets gezegd worden over het verschil in omvang van de mensenhandel tussen bijvoorbeeld België of Nederland. Consistente onderrapportage is in de praktijk echter zeer onwaarschijnlijk. De kwaliteit van de registraties zelf zal om verschillende redenen verschillen, er worden tussen landen en organisaties bijvoorbeeld verschillende definities van 'mensenhandel' en ' illegale prostitutie' gehanteerd, en de moeite die wordt gedaan door politie en justitie om mensenhandel op te sporen zal ook niet gelijk zijn tussen landen of door de tijd heen.

Vijf van de geïncludeerde studies zijn opgezet als monitor. Ze worden periodiek herhaald om uitspraken te kunnen doen over hoe mensenhandel en sekswerk zich door de tijd heen ontwikkelen. Hier speelt een vergelijkbaar probleem. Wanneer de politie om welke reden dan ook (tijdelijk) meer of minder prioriteit geeft aan het opsporen van mensenhandel, dan heeft dit een direct effect op de omvangschattingen. Danna (2012) en Rikspolisstyrelsen (2010) geven bijvoorbeeld aan dat na het invoeren van nieuw prostitutiebeleid in Zweden in 1999, de politie veel strenger is gaan controleren op illegale straat- en raamprostitutie en op mensenhandel. Als gevolg hiervan zijn duidelijk zichtbare gevallen van illegale straat en –raamprostitutie relatief veel vaker opgespoord, wat terug te vinden is in politieregisters Tegelijk is veel sekswerk verschoven van raamprostitutie naar andere vormen van prostitutie, die moeilijker op te sporen zijn. Of de wetswijziging in Zweden uiteindelijk ook het bedoelde resultaat heeft gehad, namelijk het terugdringen van de vraag naar prostitutiediensten, is daardoor op basis van dit (type) onderzoek niet eenduidig vast te stellen. Een ander voorbeeld is het onderzoek van CoMensha (2014). In 2014 hebben zich in Nederland 1561 mogelijke slachtoffers van mensenhandel gemeld, een toename van 9% ten opzichte van 2013 (N = 1437). 80% van de geregistreerde slachtoffers van mensenhandel komen uit de prostitutie. De toename van het aantal slachtoffers in 2014 kan echter net zo goed het gevolg zijn van de brede aanpak van de loverboysproblematiek in Nederland. In 2013 waren deze slachtoffers er ook al, maar kwamen zij niet voor in de CoMensha registers.

Behalve registers op basis van politie- en justitie data, bestaan er ook organisaties die registers bijhouden op basis van hulpaanvragen voor en door sekswerkers. In Nederland is dat CoMensha (2015) en in Vlaanderen Myria (2015).
CoMensha is er voor mogelijke slachtoffers van mensenhandel. Naast het bijhouden van het register biedt CoMensha advies en informatie, en verzorgt de zorgcoördinatie.

[10] Het ILO publiceert alleen statistieken over mensenhandel met betrekking tot arbeid. Hieronder valt ook sekswerk. Er worden echter geen land-specifieke statistieken over alleen sekswerk of prostitutie gepubliceerd.

Door actieve samenwerking met politie, hulpverlening en bijvoorbeeld ook het COA komen mogelijke slachtoffers van mensenhandel in beeld. Iedere melding wordt geregistreerd en gedocumenteerd. Hierdoor zijn deze registers in potentie vollediger dan die van politie en justitie. In slachtofferregisters komen ook vals-positieven voor; vermoedelijke slachtoffers worden opgenomen in het register, ook als het nog niet zeker is of er inderdaad sprake is van mensenhandel. De dekking van slachtoffers van mensenhandel in de registers van CoMensha (en in België van Myria) is dus, hoewel omvangrijker dan de politieregisters, nog niet goed genoeg van kwaliteit om valide en betrouwbare omvangschattingen voor mensenhandel op te baseren.
Tenslotte moet gemeld worden dat de steekproeven uit politieregisters en de registers van CoMensha geen onafhankelijke steekproeven zijn. Dat maakt het op elkaar betrekken van beide registers in bijvoorbeeld capture-recapture-analyses onmogelijk.

4.2.3 Kwaliteit van metingen

De registers die gebruikt worden voor omvangschattingen van mensenhandel zijn een bijproduct van een primair proces dat er niet op is gericht een zo goed mogelijke administratie bij te houden. Politieorganisaties zijn primair bezig met het oplossen van misdaad. Wanneer iemand aangifte doet van mishandeling, dan zal in veel gevallen door de politie “mishandeling” worden vermeld in het register. Omdat er verschillen zijn in expertise en capaciteit tussen teams en agenten, zal men in sommige regiokorpsen alerter zijn op het signaleren van mensenhandel en hierop doorvragen. Waar het aantal aangiftes en arrestaties op zichzelf slechts een klein deel van de totale omvang van mensenhandel vormt, zal er dus ook binnen het totale register van alle aangiftes of arrestaties nog een onderschatting zijn van gevallen van mensenhandel. Zoals eerder gesteld: wanneer de onderschatting consistent is over tijd en plaats, dan kunnen gebieden goed vergeleken worden. Wanneer de politie in de regio Den Haag echter alerter is op mensenhandel dan bijvoorbeeld die van Utrecht, dan zullen verschillen in de schattingen van de omvang van mensenhandel vooral een resultaat zijn van verschillen in handhaving.

Voor Hulporganisaties als Myria en CoMensha ligt het registreren van mogelijke gevallen van mensenhandel dichter bij hun primaire taak. In de praktijk betekent dit bijvoorbeeld dat een vermoedelijk slachtoffer dat door politie wordt aangetroffen, bedenktijd krijgt aangeboden (cf. B8/3), om daarna door CoMensha naar COSM (categorale opvang slachtoffers mensenhandel) te worden toegeleid. COSM begeleidt vervolgens de slachtoffers bij de B8/3 procedure. Deze procedure refereert naar een artikel uit de vreemdelingenwet waarbij slachtoffers recht hebben op een tijdelijke verblijfsstatus wanneer aangifte gedaan wordt van mensenhandel. Een mogelijk gevolg is dat de administraties van organisaties mogelijk ook overschattingen bevatten: sekswerkers doen onterecht aangifte van mensenhandel in de hoop op een verblijfsstatus. Het aantal overschattingen in de metingen zal waarschijnlijk veel kleiner zijn dan het aantal onderschattingen als gevolg van het gebrek aan aangiftes.

In de in dit onderzoek meegenomen studies die de omvang van mensenhandel proberen te schatten op basis van registerdata onderkennen de auteurs bijna zonder uitzondering dat de kwaliteit van de registers laag is. In Nederland en België houden specifieke organisaties zich daarom bezig met het verbeteren van de kwaliteit van registerdata over mensenhandel en sekswerk. In België wordt door verschillende overheidsorganisaties en belangengroeperingen samengewerkt binnen een interdepartementale coördinatiecel. Een van de resultaten van samenwerking in dit netwerk is het ELDORADO-computersysteem, dat als doel heeft “dossiers op een uniforme wijze te beheren en op termijn de dataverzameling te verbeteren” (Myria, 2015, p. 9).

4.2.4 Conclusie

Door dekkingsproblemen van de registers zijn veel politie- en justitieregisters naar onze mening onbruikbaar voor het vergelijken van de omvang van mensenhandel tussen landen. Wanneer binnen landen over tijd wordt gekeken hoe mensenhandel zich ontwikkelt, dan kan dit alleen wanneer er binnen de politie geen systematische verschuivingen in opsporingsbeleid zijn geweest, en wanneer de registers binnen deze periode op dezelfde wijze zijn ingevuld.

Registers die worden verzameld op basis van gegevens van hulporganisaties, zoals in België (Myria, 2015) en Nederland gebeurt (CoMensha, 2015), hebben andere problemen, namelijk een combinatie van onder- en overdekking. Omdat zij minder afhankelijk zijn van actieve opsporing en hun gegevens baseren op meldingen door en over sekswerkers zelf, zijn de schattingen op basis van deze registers wel beter vergelijkbaar door de tijd heen.

4.2.5 samengestelde register-data

Zes wetenschappelijke studies (Cho et al, 2013; di Nicola et al., 2005, Akee, Basu, Bedi, & Chau 2007;2014; Hernandez & Rudolph, 2015; Jakobsson & Kotsadam, 2013) maken gebruik van zogenaamde samengestelde register-data. Als primaire bronnen gebruiken zij de data van de United National Organisation for Drugs and Crime (UNODC, 2015), Eurostat, en/of de International Labour Organisation (ILO).

De UNODC vraagt aan ieder VN land publieke gegevens op over mensenhandel. De resulterende database is samengesteld uit verschillende typen registers, en belangrijker, aan de hand van verschillende definities die door elk land afzonderlijk worden gebruikt om mensenhandel te registreren. De Eurostat database is beter geharmoniseerd dan de databases van ILO en UNODC, maar ook hier zijn gegevens nauwelijks vergelijkbaar.

Een voorbeeld hoe het gebruiken van dit type databases tot mogelijk verkeerde conclusies kan leiden, is de studie van di Nicola et al (2005). Zij concluderen op basis van data uit Litouwen, waar 2 gevallen van seksuele uitbuiting zijn geregistreerd, dat het daar gevoerde criminaliseringsbeleid succesvoller is in het tegengaan van sekswerk en mensenhandel in vergelijking met landen met een gelegaliseerd beleid. Daarbij moeten we tenslotte nog opmerken dat de omvang van illegale prostitutie niet samenvalt met de omvang van mensenhandel. Slachtoffers van mensenhandel kunnen ook in de legale prostitutie terecht komen en niet alle slachtoffers van mensenhandel komen in de prostitutie terecht. Studies op basis van samengestelde registerdata kampen dus, naast problemen van onderregistraties, ook met definitieproblemen en -verschillen tussen de verschillende landen en registers. Verschillende definities van mensenhandel, leiden ook tot verschillen in definities van slachtoffers en dus tot populatieverschillen tussen registers. Eurostat erkent dit overigens ook. Op pagina 15 van hun meest recente rapport (Eurostat, 2015) wordt geadviseerd de uitkomsten om deze redenen met voorzichtigheid en terughoudendheid te interpreteren. Een opvallend resultaat maakt dat duidelijk. In de Eurostat 2015 monitor wordt als uitkomst gegeven dat Nederlandse burgers naast die van Roemenië, Bulgarije en Hongarije de grootste kans hebben om het slachtoffer te worden van mensenhandel. Opvallend is dat deze mensenhandel vooral in eigen land plaatst vindt, waar Roemenen, Bulgaren en Hongaren vooral slachtoffer zijn van internationale mensenhandel. De reden voor dit resultaat is waarschijnlijk de extra aandacht die er de laatste jaren in Nederland is voor het bestrijden van het fenomeen loverboys.

Behalve de problemen die elk van de afzonderlijke registers uit elk land kent, is een groot probleem van deze samengestelde databases, dat de gegevens uit verschillende landen niet vergelijkbaar zijn. Dit terwijl de zes gecodeerde landenvergelijkende studies, alle de onderzoeksvraag naar de omvang van mensenhandel pretenderen te beantwoorden. Hoewel het in eerste instantie voor de hand ligt voor onderzoekers om een internationaal vergelijkende database te gebruiken, is de methodologische kwaliteit van deze data laag. Het is daarom niet wenselijk om deze databases te gebruiken om in absolute zin de omvang van mensenhandel te schatten, of om op basis van deze

studies in combinatie met kennis van het (verschil in) nationaal prostitutiebeleid uitspraken te doen over verschillen in omvang van mensenhandel tussen deze landen.

4.3. Vragenlijststudies

Slechts één van de gecodeerde studies maakt gebruik van een vragenlijst als een op zichzelf staand instrument om iets te zeggen over de omvang van mensenhandel en relatie met prostitutiebeleid. Vragenlijsten worden daarentegen wel veel ingezet als deelinstrument in een zogenaamde mixed-methods benadering, waarbij meerdere methoden tegelijk worden gebruikt (hierover later meer).
In de studie van Kotsadam en Jakobsson (2014) worden ongeveer 6.000 Noren, Denen en Zweden bevraagd over de gevolgen van het beleid waarbij de klant gecriminaliseerd wordt (In Zweden sinds 1999 en Noorwegen sinds 2009). De respondenten zijn aselect getrokken uit het reeds bestaande online survey-panel van TNS-Gallup (leeftijd 15-65 jaar). Omdat in deze studie gebruik wordt gemaakt van longitudinale data (metingen in 2008, 2009 en 2010), is het in principe mogelijk om voor Noorwegen te schatten in welke mate het openlijk gebruik van sekswerk en de attitudes ten opzichte van sekswerk zijn veranderd, voor, tijdens en na veranderingen van de wetgeving. In Noorwegen geven in 2009 en 2010 minder mensen aan iemand te kennen die in het half jaar voorafgaand aan het onderzoek een sekswerker heeft bezocht dan in 2008. Hoewel dit als een positief effect van de nieuwe wetgeving kan worden opgevat, zijn er ook andere interpretaties van dit resultaat mogelijk en zelfs voor de hand liggend. Het verschil kan samenhangen met een veranderde attitude van de respondenten ten opzichte van sekswerk en dus wijzen op een terugloop van de prostitutie. Maar het kan ook samenhangen met de onder druk van wetgeving toegenomen sociale (on)wenselijkheid van dit gedrag. Omdat criminalisering van sekswerk bij een verbod weer terug in de taboesfeer raakt, wordt er niet meer openlijk over gesproken. Daardoor kan de afname in de studie van Kotsadam en Jakobsson ook verklaard worden.
Hoewel een vragenlijst niet voor de hand ligt om als methode te gebruiken om effecten van sekswerkbeleid op de omvang van mensenhandel te onderzoeken, laat de studie van Kotsadam en Jakobsson (2014) zien dat wanneer dezelfde mensen gedurende langere tijd worden ondervraagd, zo'n studie wel degelijk waardevolle informatie kan opleveren. Een vragenlijst heeft namelijk als voordeel dat informatie kan worden verzameld over een grote groep mensen en een verscheidenheid aan onderwerpen.
Een nadeel van vragenlijstonderzoek is het feit dat respondenten veelal sociaal wenselijk zullen antwoorden op vragen over prostitutiebezoek. In hoofdstuk 5 zullen we ingaan op specifieke technieken die zijn ontwikkeld om in vragenlijstonderzoek naar sociaal wenselijke onderwerpen te vragen. Deze technieken zijn in de context van mensenhandel en sekswerk tot op heden nog nooit gebruikt.

4.4. Interviews

Interviews worden veelvuldig gebruikt, maar, vergelijkbaar met vragenlijstonderzoeken, vaak als onderdeel van Mixed Method Designs. Er zijn slechts twee studies waar het interview de belangrijkste vorm van dataverzameling is: de studie van Verhoeven en van Straalen (2015) en die van Van der Hout en Van der Laan (2008). Verhoeven en Van Straalen onderzoeken in hoeverre het hebben van contactmomenten kan bijdragen aan het voorkomen van misstanden in de prostitutiebranche. Voor de interviews werd gebruik gemaakt van semigestructureerde vragenlijsten, die met behulp van het de analysesoftware Max-QDA zijn geanalyseerd. Interviews zijn gehouden met sekswerkers, hun klanten en politiemensen, gemeenten en mensen uit de zorgverlening. Hoewel het doel van deze studie niet direct is om te komen tot een schatting van de omvang van illegale prostitutie (*dark numbers*) is deze studie meegenomen als een voorbeeld van een mogelijke sociale interventie die kan bijdragen aan het terugdringen van misstanden in de prostitutiebranche. De

interventie hield in dat de politie het aantal contactmomenten verhoogde. Dit is een goede interviewstudie, die navolging verdient.
De studie van Van Hout en Van der Laan (2008) onderzoekt de relatie tussen prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel. Meer specifiek ging het hier om de vraag hoe prostitutiebeleid gericht op het tegengaan van mensenhandel (regulering van sekswerk; in dit geval raamprostitutie), toch niet kon voorkomen dat mensenhandel op behoorlijke schaal plaats vond. In deze studie is gebruik gemaakt van half open (expert)-interviews: 63 respondenten zijn geïnterviewd, afkomstig van gemeenten, politie, de belastingdienst, KvK, de GGD, IND etc. en 2 slachtoffers. Het interviewdeel van de studie van Van Hout en Van der Laan is goed opgezet en uitgevoerd. Voor een deel is de studie wel afhankelijk van registerdata, met alle daaraan verbonden problemen.

4.5 Etnografisch onderzoek

In hoofdstuk 3 beschreven we dat als we de criteria voor inclusie strikt zouden hanteren, we geen enkele kwalitatieve publicatie zou kunnen includeren. Desondanks hebben we in de bijlagen (als 'casestudies') de evaluaties opgenomen van een artikel van Weitzer & Boels (2015) en een onderzoeksrapport van Bottenberg & Janssen (2012). Deze studies vielen positief op omdat ze een unieke inkijk boden in de levens van sekswerkers en de context waarin zij opereren. Deze context wordt weliswaar niet alleen door beleid beïnvloed, maar wordt wel mede gevormd door wet- en regelgeving van een land of een regio. Het specifieke beleid in België en Nederland resoneert bij het duiden van de ervaringen van sekswerkers in Gent/België (bij Weitzer & Boels) en van Chinese sekswerkers in Amsterdam en Den Haag (bij Bottenberg & Janssen).
De kracht van deze studies schuilt ten eerste in de etnografische benadering. Ook deze onderzoekers gebruiken in hun analyse materiaal dat is verzameld door politie en/of andere hulp- en dienstverleners maar daarnaast verzamelen zij ook zelf data. Ze verzamelen deze data door de context van de sekswerkers te betreden met een hoge mate van participatie, bijvoorbeeld liggend op de massagetafel van een Chinese masseuse. De onderzoekers gebruiken alle zintuigen om de omstandigheden waarin de sekswerkers leven en hun werk uitvoeren vanuit een *emic* perspectief te beschrijven. De weergave van deze specifieke leefwerelden in *thick descriptions* biedt de lezer inzichten in de mogelijkheden en onmogelijkheden van onderzoekers *en* van sekswerkers binnen de besloten wereld van Chinese massagesalons en Gentse raamprostituees.
De betrouwbaarheid en validiteit van beide onderzoeken zijn verschillend. Met name Bottenberg & Janssen beschrijven niet alleen de context van de werkneemster nauwkeurig en genuanceerd, maar geven ook een gedetailleerde beschrijving van het onderzoeksproces. Hierdoor zijn hun keuzes navolgbaar en worden ook de beperkingen van het onderzoek transparant. Deze open, reflectieve en relativerende werkwijze leidt ertoe dat hun duidingen en interpretaties winnen aan overtuigingskracht.
Het werk van Weitzer & Boels is minder uitgebalanceerd en minder gedetailleerd. Er lijkt sprake van een *bias* bij de onderzoekers doordat er naar een eenduidige conclusie wordt toegeschreven. Dat komt voornamelijk doordat het tegengeluid slechts minimaal podium krijgt, niet uit de mond van sekswerkers zelf komt en pas nadat een rits van positieve activiteiten wordt beschreven. Een zoektocht op Internet via Google Search naar de auteurs wees uit dat zij ook niet onpartijdig waren in het prostitutiedebat. Meer transparantie daarover of zelfs een expliciete positionering van de auteurs had de overtuigingskracht versterkt. Desondanks biedt het artikel door de etnografische paragrafen unieke inzichten in de werkomstandigheden van sekswerkers die arbeidsrechtelijk de status hebben van serveersters in een café, bar of een restaurant. Een gedetailleerde beschrijving van de evaluatie van beide publicaties op de criteria zoals beschreven in hoofdstuk 3, is na te lezen in bijlage 2.

4.6 Mixed-methods studies

Alle eerder genoemde methoden om onderzoek te doen naar de omvang van mensenhandel en de relatie met prostitutiebeleid hebben beperkingen. Kwalitatief onderzoek, zoals interviews en etnografisch veldwerk zijn heel geschikt om een integraal beeld te geven van hoe beleid in de praktijk werkt, en hoe dat een impact heeft op de verschillende vormen van mensenhandel. Het is echter niet geschikt om in absolute zin de omvang van mensenhandel te schatten of internationaal vergelijkend onderzoek te doen. Kwantitatief onderzoek – veelal door middel van registers - heeft als voordeel dat er wel absolute schattingen kunnen worden gemaakt. Een groot nadeel is echter dat de kwaliteit van de metingen en de dekking van de registers vaak onvoldoende is.

Veel van de studies die wij voor dit rapport hebben geïncludeerd hebben geprobeerd meerdere onderzoeksmethoden te gebruiken. De sterke kanten van iedere methode kunnen worden gecombineerd in een 'mixed-methods' benadering. In dit rapport hebben we alle studies die verschillende methodes gebruiken om de hoofdonderzoeksvragen te beantwoorden gecategoriseerd als mixed-methods. In totaal komen we dan tot 13 studies.
Onze definitie van wat een mixed-methods studie is, is ruim. In de methodologische literatuur worden studies vaak pas mixed-methods genoemd, als de verschillende methoden in de studieopzet, dataverzameling en analyse ook worden geïntegreerd. Bevindingen uit expertinterviews kunnen bijvoorbeeld worden gebruikt bij het opstellen van een vragenlijst. Data uit expertinterviews kunnen worden gebruikt om te bepalen welke soort registerdata moeten worden verzameld. Of observaties kunnen worden gebruikt om in de analyse te begrijpen waarom er veel of weinig registraties te vinden van specifieke vormen van mensenhandel.
In enkele studies die wij hebben geanalyseerd, is geen sprake van integratie van de verschillende onderzoeksmethoden. In de studie van Van Wijk en collega's (2010) worden 6 hoofdonderzoeksvragen gesteld (waaronder over de omvang van sekswerk in Amsterdam), die elk met een aparte onderzoeksmethode wordt onderzocht (registeranalyse politie, belastingdienst en Scharlaken koord, diepte-interviews, Internetstudie, observatiestudie, telefonische internviews). Biesma, Van der Stoep, Naayer, & Bieleman, (2006) en Nijkamp en collega's. (2014), gebruiken in een vervolgstudie hierop registers, en verschillende halfopen interviewlijsten voor experts, exploitanten, prostituanten en prostituees. Daarnaast houden ze een weblog bij over hun onderzoek waarop iedereen kan reageren, en gebruiken de onderzoekers hookers.nl, een populaire website onder prostituanten om via recensies door klanten inzicht te krijgen in mogelijke gevallen van mensenhandel. Al deze methoden worden gebruikt om het effect van de legalisering van sekswerk in Nederland in kaart te brengen. Omdat het ingewikkeld is om een schatting te geven voor heel Nederland, kiezen de auteurs ervoor zich te richten op vier regio's (Groningen, Amsterdam, Noord- en Midden Limburg en Eindhoven). Deze aanpak wordt ook in andere mixed-methods studies gebruikt, zeker wanneer experts worden geïnterviewd. Op lokaal niveau is het gemakkelijker om een 'verhaal' (narratief) te vertellen in zijn context. In deze studie worden de vier regio's nadrukkelijk gepresenteerd als vier casestudies. Desondanks slagen de auteurs er niet helemaal in de informatie uit alle verschillende mixed-methods bronnen goed te integreren. Er worden cijfers gepresenteerd aan de hand van politieregisters, en een verhaal verteld naar aanleiding van expertinterviews, maar nergens worden de cijfers en de narratieve informatie goed gekoppeld.
Wagenaar Altink, & Amesberger, (2013) proberen in hun studie onder meer de omvang te schatten van sekswerk in Nederland en Oostenrijk. Zij gebruiken hiervoor eerdere studies, registers van de politie en de belastingdienst, en interviews met experts. De auteurs geven nauwkeurig aan hoe ingewikkeld het is om op basis van al deze gegevens tot een schatting van de omvang van sekswerk te komen, maar proberen dit toch te doen. Ook deze auteurs kiezen ervoor zich te richten op enkele steden waarvan zij vermoeden dat sekswerk zich concentreert (in Nederland de vier grote steden, en in Oostenrijk Wenen). De informatie uit de verschillende bronnen wordt in deze studie wel geïntegreerd, maar het blijft onduidelijk hoe dit exact is gedaan.

Mixed-methods studies waarin de methoden en bevindingen wel goed zijn geïntegreerd is de studie van Eysink Smeets en collega's (2007) en de studie van Korf en collega's. (2005). Eysink Smeets en collega's zijn specifiek geïnteresseerd in het schatten van de omvang van mensenhandel en sekswerk in de escortbranche in Amsterdam. Dit is een specifieke sector in een specifiek geografisch gebied. Door de onderzoeksvraag zo goed af te bakenen, hebben de onderzoekers in deze studie de mogelijkheid gehad om de studie uitputtend te maken. Zij maken gebruik van Internet, kranten, en interviews met experts, sekswerkers en prostituanten om alle vormen van escort op een rij te zetten. De verschillende methodes vullen elkaar aan, maar overlappen ook. Doordat met verschillende methodes deels dezelfde escortbureaus en prostituanten en deels verschillende prostituanten worden gevonden, krijgen de onderzoekers en lezers een vrij volledig beeld van de escortbranche. Desondanks geven ook hier de auteurs aan dat het heel moeilijk is het een precieze omvang van de escortbranche te schatten.
Ook in het verkennende onderzoek van Korf, et al. (2005) is sprake van behoorlijke integratie van verschillende bronnen. In dit onderzoek wordt getracht meer inzicht te krijgen in de aard, omvang, locaties en zorgbehoefte van de straatprostitutie in Amsterdam.
Centraal staat hierbij de 'verborgen' prostitutie. Hierbij wordt gebruik gemaakt van zowel vragenlijstonderzoek als etnografisch onderzoek, door middel van veldobservaties en diepte-interviews. De onderzoekers putten, per onderzocht thema, uit verschillende methoden en bij verschillende thema's is zichtbaar sprake van data die op elkaar worden betrokken. Deze beschrijvingen zijn hierdoor contextrijk en door de triangulatie worden de analyses meer coherent. Ook hier mist echter in de opzet specifieke informatie over de dataverzameling en uitvoer van de analyses, waardoor niet te controleren valt hoe deze precies analyses tot stand gekomen zijn.
Een laatste voorbeeld van een succesvolle mixed-method studie is die van Huschke en collega's (2014). Als een van de weinige onderzoekers gebruikt Huschke een vragenlijst voor zowel prostituanten als sekswerkers in Noord-Ierland. Aan de hand van de respons op de vragenlijst geeft Huschke een algemeen beeld van de kenmerken van sekswerk: waar die plaatsvindt, en wat kenmerken zijn van typische sekswerkers en prostituanten. De bevindingen uit deze studie worden aangevuld met expertinterviews, waarin Huschke en collega's bevindingen uit het vragenlijstonderzoek uitdiepen, en reflecteren op mogelijke tekortkomingen van het vragenlijstonderzoek (met name de lage respons).

Mixed-methods onderzoek is een aantrekkelijke onderzoeksmethode als een *dark number* moet worden geschat. Cruciaal is echter dat het ingewikkeld is om dit op een juiste manier te doen. Sommige studies integreren de verschillende onderdelen uit het onderzoek niet, waardoor de omvangschatting uiteindelijk toch alleen gebaseerd is op bijvoorbeeld een register. Andere studies proberen de methodes wel te integreren, maar stuiten dan op het probleem dat het heel lastig is informatie uit bijvoorbeeld interviews, etnografisch veldwerk of observaties te kwantificeren. Goede mixed-methods studies lossen dit fundamentele probleem op door hun onderzoeksvraag af te bakenen naar plaats, onderwerp (en tijd). In de studie van Eysink Smeets en collega's (2007) wordt alleen gekeken naar de omvang van de escortbranche in Amsterdam. De verschillende onderzoeksmethoden die zij gebruiken kunnen dan worden gebruikt om bevindingen uit verschillende methoden te vergelijken en aan te vullen, en zo tot een schatting te komen van zowel de zichtbare (legale) escort, en de onzichtbare (veelal niet-legale) escort. Biesma en collega's (2006) en Nijkamp en collega's. (2014) volgen een vergelijkbare strategie, maar richten zich op meerdere steden, en integreren de bevindingen niet op eenzelfde manier als Eysink Smeets (2007).

Een ander type van succesvol mixed-methods onderzoek gebruikt de verschillende onderzoeksmethodes expliciet om de tekortkomingen van andere methodes te onderzoeken. Zo bleek hierboven dat Bottenberg en Janssen (2012) met etnografisch veldwerk toegang kregen in de wereld van het verborgen sekswerk in Chinese massagesalons in Den Haag en Amsterdam. Een van de redenen voor de keuze van participerende observaties als methode was om inzicht te krijgen in de omvang van verborgen sekswerk ten opzichte van geregistreerd sekswerk door de politie. De

conclusie van de auteurs is dat verborgen sekswerk plaatsvindt in ongeveer de helft van de Chinese massagesalons.

Het valt op dat veel mixed-method onderzoek Nederlands onderzoek betreft. Wij hebben daarom nog extra gezocht naar internationaal onderzoek met als zoektermen 'mixed-method and prostitution' en 'mixed-method and human trafficking'. Dit heeft niet tot nieuwe studies geleid. In hoofdstuk 5 zullen we ingaan op de voorbeeldrol die Nederland hier kennelijk speelt en nog zou kunnen spelen.

4.7 Resultaten uit studies die relatie leggen tussen prostitutiebeleid en omvang mensenhandel

De effecten van prostitutiebeleid op de omvang van mensenhandel zijn moeilijk te schatten. Een vergelijking van landen met verschillend beleid zou idealiter deze inzichten kunnen bieden. Omdat het prostitutiebeleid in Noordwest Europa van land tot land verschilt, zouden verschillen in de omvang van mensenhandel wellicht te verklaren zijn door verschillen in beleid. Verschillende studies gebruiken samengestelde data om dit soort vergelijkende studies te doen. Doordat de data uit registers die de basis vormen voor deze studies methodologisch onvergelijkbaar zijn, vinden wij deze methode niet geschikt. Wij raden af om resultaten op basis van internationaal vergelijkende registerdata te gebruiken om causale uitspraken te doen over het succes of falen van prostitutiebeleid (zie ook van Dijk 2015).

Een andere vorm voor het meten van effecten van prostitutiebeleid is het doen van longitudinaal onderzoek. Wanneer binnen een land het prostitutiebeleid verandert, kunnen verschillen in de omvang van mensenhandel door de tijd een gevolg zijn van de wijziging van beleid. De monitorstudies op basis van registers zijn vaak voor dit doel opgezet. Van belang is hierbij echter wel dat de registers door de tijd heen op dezelfde manier wordt bijgehouden. In het geval van monitors op basis van politie- en justitiedata is dit onwaarschijnlijk. Een verandering van beleid gaat vaak gepaard met wijzigingen in opsporing en berechting, of een andere registratiesystematiek. Bovendien zijn er in de onderzochte landen in de onderzoeksperiode 2005-2015 behoudens Noorwegen, weinig grote landelijke beleidswijzigingen geweest die het waard zijn in detail te bespreken.

Op lokaal niveau zijn de beleidswijzigingen, met name in de uitvoering en handhaving wel aanwezig. Een aantal lokale studies (Biesma et al 2005; Gemeente Utrecht 2009; Nijkamp et al, 2014; Eysink Smeets et al., 2007; Bottenberg & Janssen 2012; Danna 2012; Tromp, Biesma & Bielema, 2009) laat zien dat de prostitutiebranche continue verandert. Tijd speelt hierin een belangrijke rol. De opkomst van het Internet heeft de prostitutiebranche bijvoorbeeld enorm veranderd. Anderzijds zijn er in deze studie ook aanwijzingen te vinden dat veranderingen in handhaving leiden tot een verschuiving van prostitutie van bijvoorbeeld raamprostitutie en tippelen, naar thuisprostitutie of sekswerk op wisselende locaties.
De benadering van Kotsadam en Jakobsson (2013) verdient hier vermelding, omdat zij gekozen hebben voor een afwijkende onderzoeksbenadering. Door dezelfde mensen te volgen voor, tijdens en na invoering van het strafbaar stellen van het afnemen van sekswerk in Noorwegen, kunnen zij veranderingen meten in de attitudes en gerapporteerd sekswerk, maar veel minder over de reële omvang van uitbuiting in de prostitutie.

Hoofdstuk 5 Conclusies en Methodologisch Advies

5.1 Algemene conclusies

In dit rapport zijn 172 studies over de omvang van mensenhandel en/of de relatie tussen prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel geëvalueerd. De studies zijn verschenen tussen 2005 en 2015, en omvatten gepubliceerde wetenschappelijke artikelen, beleidsstudies, en rapporten. De studies zijn uitgevoerd in de volgende landen: Nederland, België, Duitsland, Groot-Brittannië, Noorwegen, Zweden, Finland en Denemarken. Als er binnen studies geen empirisch onderzoek was uitgevoerd, werden ze niet gecodeerd. Veel studies over mensenhandel en prostitutiebeleid blijken juridisch van aard, geven samenvattingen van (veranderingen in) beleid, of vergelijken kwantitatieve resultaten uit eerdere studies op een narratieve wijze. Van de 172 geëvalueerde studies zijn er 46 als empirisch gekwalificeerd en vervolgens gecodeerd. Het aantal studies waarin op basis van primaire data, analyses worden gedaan, is dus beperkt (in onze database 23%).
Het relatief kleine aantal empirische studies is te verklaren. In hoofdstuk 4 worden de studies naar vijf verschillende onderzoeksmethoden gecategoriseerd: 1. Registeronderzoek en samengestelde data, 2. vragenlijstonderzoek, 3. interviewonderzoek, 4. etnografisch onderzoek en 5. Mixed-methods onderzoek. Deze benaderingen hebben elk hun specifieke beperkingen met het valide en betrouwbaar schatten van *dark numbers*. Zoals een auteur treffend opmerkte: Mensenhandelaren zullen er alles aan doen om verborgen te blijven en dat maakt het lastig onderzoek te doen.
Het is dus moeilijk om de omvang van aan mensenhandel gerelateerde prostitutie te schatten en nog moeilijker om op basis van deze omvangschattingen vervolgens causale uitspraken te doen over de effecten van prostitutiebeleid. Daarvoor zijn drie redenen te geven waar bijna alle studies onder lijden:
1) vrij gemakkelijk worden illegale prostitutie en mensenhandel door elkaar gebruikt. Onder mensenhandel verstaan we in dit rapport ook alleen uitbuiting in de seksindustrie, waarbij iemand onder dwang en/of door (dreiging met) geweld gedwongen wordt tot sekswerk. Maar onderzoek expliciet naar mensenhandel is veel breder, het gaat dan ook om bijvoorbeeld uitbuiting in seizoenswerk,
2) Anderzijds concluderen we dat in studies naar illegale prostitutie, de omvangschattingen niet samenvallen met mensenhandel: ook gewone sekswerkers kunnen illegaal werken (bijvoorbeeld niet vergund), en tenslotte
3) is het ook nog zo dat het legaal opereren in de prostitutie niet uitsluit dat er sprake is van mensenhandel.

- Dit is de eerste opvallende bevinding uit deze studie: in veel landen is er een gebrek aan empirische studies over de omvang van mensenhandel en/of over de effecten van prostitutiebeleid op de omvang van mensenhandel.

In vergelijking met de andere Noordwest Europese landen vinden we veel Nederlandse studies: ruim 40% van de empirische studies is van Nederlandse onderzoekers. Deze vertekening kan niet volledig aan de zoekstrategie worden toegeschreven. In Nederland wordt daadwerkelijk meer onderzoek gedaan naar sekswerk en mensenhandel en het onderzoek wordt ook internationaal goed gewaardeerd. Wij leiden dit af uit het feit dat er vaak aan Nederlands onderzoek wordt gerefereerd in internationale artikelen en ook uit het overnemen van door Nederlandse onderzoekers ontwikkelde terminologie [denk bijvoorbeeld aan het locatiegebonden en niet-locatiegebonden sekswerk van Daalder (2007) een indeling die wordt overgenomen door Aronowitz (in Reframing Prostitution uit 2014)].

5.2 Verschillende soorten prostitutiebeleid te onderscheiden in Noordwest-Europa?

Hoewel er grote verschillen in de details van prostitutiebeleid bestaan is het belangrijkste onderscheid tussen de door ons onderzochte landen of sekswerk verboden is (Zweden, Noorwegen, Ierland) of dat sekswerk is gereguleerd (België, Nederland, Groot- Brittannië, Duitsland, Denemarken, Finland). Wanneer prostitutie verboden is valt het op dat er onderscheid wordt gemaakt tussen criminalisering van de sekswerker of die van de klant (het zogenaamde Zweedse model). Vervolgens is het belangrijkste verschil tussen landen die een vorm van regulatie kennen, het al dan niet hebben van een verbod op exploitatie (bordeelverbod). Opvallend is tenslotte ook dat in landen die in hun wetgeving prostitutie reguleren, er vrij grote autonomie lijkt te worden gegeven aan de grote steden om het eigen prostitutiebeleid vorm te geven. Er zijn in dit rapport geen studies geanalyseerd uit landen waar alle vormen van prostitutie volledig legaal zijn.

- In de toekomst kan het zinvol zijn vergelijkend onderzoek te doen naar landen die prostitutie gelegaliseerd hebben. Het is mogelijk dat in die landen meer informatie beschikbaar is, via bijvoorbeeld overheidsregisters over de omvang van de prostitutiesector en over mogelijke misstanden daarin via data van politie, artsen en ziekenhuizen.

5.3 Welke typen data zijn er beschikbaar m.b.t. de omvang van mensenhandel?

Hoofdstuk 4 gaf antwoord op de vraag welke typen data er in het onderzoek kunnen worden onderscheiden. Hoewel er veel indelingen mogelijk zijn, hebben wij ervoor gekozen de studies te onderscheiden in studies gebaseerd op al dan niet gecombineerde registerdata (21 gecodeerde studies), vragenlijstonderzoek (1 studie), interviews (2 studies), etnografische studies (2 studies) en mixed-methods onderzoek (13 studies). Onder mixed-method onderzoek verstaan we ook onderzoek waarbij (combinaties van) kwalitatieve methoden als expertinterviews en observaties, worden gebruikt om kwantitatieve uitspraken te doen over de omvang van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel.
Op basis van onze codering en analyse zijn we niet optimistisch over de methodologische kwaliteit van (inter)nationaal vergelijkende studies. Wij codeerden 21 registerstudies, waarvan 8 wetenschappelijke studies en 13 onderzoeksrapporten waaronder de rapporten van Eurostat, de Nationaal Rapporteur, en UNODC. Slechts 6 studies zijn echt internationaal vergelijkend, met daaronder ook de twee studies van Jakobsson en Kotsadam, die alleen data uit Noorwegen, Denemarken en Zweden vergelijken.
Deze meeste van deze studies zijn uitgevoerd op basis van bestaande registers, die gevuld zijn met data van bijvoorbeeld politie of justitie. Politie en justitie richten zich met name op daders van mensenhandel en illegale sekswerkers en deze registers zullen dus slechts het gearresteerde deel van de slachtoffers en daders van mensenhandel bevatten. Door verschillen in beleid verschilt per land ook de aard van het sekswerk dat onder legaal sekswerk (het zichtbare deel), of niet-legaal sekswerk (het onzichtbare deel) valt. Legaal sekswerk komt niet terug in registers van politie en justitie, en daarmee verschillen de registers in de Noordwest Europese landen intrinsiek van elkaar. Eenzelfde proces geldt ook voor belastinggegevens (sekswerkers zonder verblijfstatus worden niet opgegeven) of gezondheidsdata (sekswerkers zonder verblijfsstatus hebben vaak geen recht op zorg). En om het nog ingewikkelder te maken, kunnen slachtoffers van mensenhandel ook legaal werken, zie bijvoorbeeld het onderzoek van Van Hout en van der Laan (2008) in opdracht van het Landelijk Parket. Deze slachtoffers komen dus niet in beeld in politie / justitie registers.

Wanneer we internationaal vergelijkend onderzoek naar de omvang van aan mensenhandel gerelateerde prostitutie nader beschouwen, dan blijkt de vergelijking van beschikbare gegevens steeds om drie redenen onmogelijk.

- Ten eerste verzamelen politie en justitie geen data met als doel een zo goed mogelijke dekking van een verborgen populatie te verkrijgen (*hidden population*). De data die worden

gebruikt door bijvoorbeeld Eurostat, UNODC en ILO zijn het bijproduct van een primair proces dat een ander doel heeft (bijvoorbeeld opsporing en rechtspraak).

- Ten tweede zijn er internationaal grote verschillen in de definitie van 'niet-legaal sekswerk'. Hoe ruimer de definitie, hoe meer er verboden is, hoe groter de mogelijke omvang in de registers en hoe slechter registers onderling vergelijkbaar worden.
- Ten derde lezen we vaak als opdracht en/of doel van het gedane onderzoek dat politie en justitie hun prioriteiten veranderen/bijstellen. Na een beleidsverandering of na veranderde prioriteiten door bijvoorbeeld problemen met het handhaven van de openbare orde, wordt er actiever opgespoord. Dit leidt tot een tijdelijke piek van gevallen van mensenhandel en illegale prostitutie in de registers en zegt niets over de werkelijkheid

5.4 Relatie prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel in Noordwest-Europa?

Voor het evalueren van de derde onderzoeksvraag – naar de relatie tussen prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel – is het noodzakelijk om allereerst een goede schatting van mensenhandel te hebben. Pas op basis van een goede schatting, kan de relatie tussen prostitutiebeleid en de omvang van mensenhandel worden geëvalueerd.
Een aantal van de door ons gecodeerde studies had als doel de effecten van beleid in verschillende landen te evalueren (bijvoorbeeld Eurostat-studies, DiNicola en collega's, 2005). Geen van die studies slaagt daar echter in, omdat de data waarop ze zich baseren onvoldoende wetenschappelijke kwaliteit hebben en de uitkomsten vaak voor meerdere uitleggen vatbaar zijn. Toch hebben wij uiteindelijk zeven studies met een vier of hoger gewaardeerd. Een vier betekent dat de studie zowel voldoende valide als voldoende betrouwbaar is. Voldoende valide is een studie wanneer we ervan uit kunnen gaan dat op basis van het *onderzoeksdesign* en de *gebruikte data* de onderzoekvragen ook met redelijke zekerheid beantwoord kunnen worden. Voldoende betrouwbaar betekent dat bij herhaling binnen eenzelfde populatie de studie waarschijnlijk tot vergelijkbare resultaten zal leiden. Om tenminste een 4 te scoren moet de studie aan beide voorwaarden voldoen.

5.5 Is er onderzoek waar lering uit kan worden getrokken?

De studies die 4 of hoger scoorden beslaan een breed spectrum van methoden en technieken, vraagstellingen en onderzoeksdoelen (zie tabel 2). Drie mixed-methods studies scoorden een 4 of hoger. Dit zijn allen Nederlandse studies, naar regionale veranderingen als gevolg van verandering in prostitutiebeleid, niet speciaal gericht op de omvang van mensenhandel. Een etnografische studie (Bottenberg en Janssen, 2012) scoorde een 4. Dit betrof het al eerder aangehaalde onderzoek naar mogelijk sekswerk in Chinese massagesalons. Ook met behulp van dit onderzoek kan er weinig gezegd worden over de relatie tussen de omvang van mensenhandel en prostitutiebeleid. Twee registerstudies scoorden een 4 of hoger, een Duitse studie van het Bundeskriminalamt (2014), omdat zij hun politieregisters alleen gebruiken voor het vaststellen van trends in de omvang van illegale prostitutie gerelateerd aan handhaving. En de eerder beschreven studie van CoMensha (2014), waar de toename van het aantal geregistreerde mogelijke slachtoffers deels het gevolg kan zijn van veranderd handhavingsbeleid. Tenslotte scoorde de studie van Verhoeven en van Straalen goed, maar dit onderzoek had een sterke nadruk op de evaluatie van een overheidsinterventie, waar dus geen uitspraken werden gedaan over de omvang van mensenhandel.
Door deze diversiteit en de diversiteit van antwoordrichtingen is het niet mogelijk om uit deze studies lering te trekken voor toekomstig beleid. Wel kan uit deze studies lering getrokken worden over geschikte toekomstige vormen van onderzoek, dat zou kunnen leiden tot betere omvangschattingen van aan mensenhandel gerelateerde prostitutie en beter inzicht in de gelaagdheid van de problematiek.

5.6 Toekomstige designs

Mixed-Method designs voor kleinschalig onderzoek
Voor kleinschalig en regio-gebonden onderzoek zijn mixed-method designs goed te gebruiken voor het verkrijgen van valide en betrouwbare uitkomsten. Dit op voorwaarde dat de data op elkaar betrokken worden en de verschillende onderzoeksmethoden gebruikt worden om in relatie tot elkaar tot een betere schatting van de omvang van prostitutie te komen. Het gezamenlijk gebruik van kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden versterkt ook de wetenschappelijke kwaliteit van uitspraken over het effect van prostitutiebeleid op de omvang van mensenhandel. Het koppelen van kleinschalige onderzoeken, die op vergelijkbare wijze zijn uitgevoerd kan helpen om op termijn meer generieke inzichten te verwerven. Het zou goed zijn om hier een *best-practice* te ontwikkelen. Nederlandse onderzoeken zoals uitgevoerd in Amsterdam (Smeets et.al. 2007), in Den Haag (van Hout en van der Laan, 2008), en nationaal (Nijkamp et.al, 2014), kunnen als voorbeeld dienen voor internationaal onderzoek, waarbij bijvoorbeeld het prostitutiebeleid in een aantal havensteden (Rotterdam, Antwerpen, Hamburg) met elkaar worden vergeleken. Op deze manier kunnen nieuwe inzichten in de omvang en vorm van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel worden verkregen.

Harmoniseren van registerdata
Omdat mensenhandel een grensoverschrijdende criminele activiteit is, is het noodzakelijk om naast kleinschalig en regio-gebonden onderzoek ook grootschalig internationaal onderzoek op te zetten. Registerdata zijn daarbij vergelijkbaar mits ze door de tijd en over grenzen heen op vergelijkbare wijze verzameld zijn. Het is daarbij tevens noodzakelijk dat het verzamelen en harmoniseren van deze data een primair proces wordt, met als enig doel data verzamelen voor het maken van omvangschattingen van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel.
Om op grote schaal landen te kunnen vergelijken, zullen de onderliggende data in de toekomst op een meer gestandaardiseerde wijze tot stand moeten komen. De data die op dit moment beschikbaar zijn via bijvoorbeeld Eurostat zijn op geen enkele manier vergelijkbaar (van Dijk, 2015). Landen-vergelijkend onderzoek naar mensenhandel en sekswerk kan feitelijk alleen worden gedaan als er een begin wordt gemaakt met het harmoniseren van bestaande registers. Het volledig harmoniseren zal een aantal jaren duren, en waarschijnlijk nooit helemaal voltooid zijn, maar door een helder gebruik van definities en het maken van afspraken over de dataverzameling zouden de data die worden verzameld door bijvoorbeeld Eurostat, UNODC en ILO, al snel worden verbeterd.

Speciale technieken voor vragenlijstonderzoek
Vragenlijstonderzoek onder de algemene bevolking – hoewel met veel nadelen – kan worden gebruikt voor het maken van omvangschattingen, zoals in de studie van Kotsadam en Jakobsson (2013). Voor vragenlijstonderzoek zijn verschillende technieken ontwikkeld speciaal om inzicht te geven in dark numbers. In de context van vragenlijstonderzoek zijn technieken als Item Count Technique (Kuha & Jackson, 2012), Crosswise Model (Jann, Jerke & Krumpal, 2012) en Randomized Response (Lensvelt-Mulders, van der Heijden, Hox en Maas, 2005) ontwikkeld en eerder gebruikt om bijvoorbeeld de prevalentie van bijstandsfraude (Lensvelt-Mulders en Boeije, 2008) en dopinggebruik door topsporters (Striegel, Ulrich & Simon, 2009) te schatten. Er zijn geen studies gevonden die gebruik maakten van een van deze technieken voor het schatten van de omvang van niet-legale prostitutie, maar experimenten met deze methoden kunnen, ook internationaal, de moeite waard zijn.

Statistisch combineren van registerdata
Behalve door het verzamelen van nieuwe registerdata, kunnen bestaande registerdata op specifieke wijze worden gecombineerd zodat toch omvangschattingen van mensenhandel kunnen worden gedaan.
Zo zijn bijvoorbeeld in Nederland en België meerdere registers beschikbaar, die wel op een vergelijkbare wijze proberen mensenhandel en illegale prostitutie te registreren. Ook zijn er

bijvoorbeeld data van politie, justitie, CoMensha, de belastingdienst, en de GGD. Wanneer een aantal van deze registers meer onafhankelijk van elkaar worden verzameld, dan is het waarschijnlijk dat de afzonderlijke registers zowel unieke gevallen bevatten als gevallen die in meerdere registers terugkomen. Op basis van het vaststellen van overlap tussen beide registers kan door de vangst-hervangst (*capture-recapture*) analysetechniek een schatting worden gedaan van het onzichtbare deel in de registers (het dark number). De vangst-hervangst methode is toegepast door ILO in studies naar mensenhandel in de context van arbeid, maar wordt ook genoemd in de studie van Biesma et al. (2006) en Nijkamp et al. (2015). Er zijn overigens ook belangrijke voorwaarden voor de vangst-hervangst methode:

1. De onderzoekspopulatie moet gesloten zijn. Dat wil zeggen dat er gedurende de onderzoeksperiode geen nieuwe individuen aan de registers moeten worden toegevoegd
2. De inclusiekansen in de verschillende registers moeten onafhankelijk zijn. Dat wil zeggen dat de kans om in bijvoorbeeld het politieregister te staan, onafhankelijk moet zijn van het register van CoMensha.

Naast capture-recapture zijn er ook mogelijkheden tot het vergelijken van multi-capture data, waarbij verschillende registers vergeleken worden om tot meer solide schatters te komen. Ook multi-capture technieken berusten overigens op dezelfde aannames uit de biostatistieken om de omvang van onbekende populaties te schatten.

Gebruik van internet

Steeds meer onderzoekers maken gebruik van het Internet om omvangschattingen te kunnen maken. Dat gebruik varieert van het tellen van advertenties (bijvoorbeeld via Hookers.nl), tot het onderzoeken van social media met behulp van bijvoorbeeld RSS feeds. Een nadeel van het Internet is dat het zeer fluïde is, adressen veranderen snel, het is niet altijd duidelijk of er sprake is van legale dan wel illegale prostitutie en nog minder is het duidelijk of het over mensenhandel gaat. Slechte vertalingen via Google translate worden bijvoorbeeld opgevat als tekenen van mensenhandel, maar zijn wetenschappelijk niet voldoende valide of betrouwbaar om daar conclusies aan te verbinden die leiden tot bijstellingen van het prostitutiebeleid. Het Internet kan, dankzij diezelfde fluïditeit, mits intelligent gebruikt, wel goed inzicht geven in verplaatsingspatronen, bijvoorbeeld ten gevolge van politieactiviteit of veranderingen in plaatselijke verordeningen.

Tot slot:

Als onderzoeksmethodologen moeten wij concluderen dat op basis van de uitkomsten van de door ons onderzochte studies geen valide uitspraken kunnen worden gedaan over de aard en omvang van aan prostitutie gerelateerde mensenhandel in Noordwest Europa. In landen waar sprake is van regulatie vinden wij geen overtuigende aanwijzingen voor het schaalmodel (mensenhandel neemt toe), noch voor het substitutiemodel (mensenhandel neemt af). In landen waar sprake is van criminalisering van prostitutie vinden wij geen overtuigende aanwijzingen dat criminalisering leidt tot verminderde vraag naar prostitutiediensten. Dat komt omdat al het gevonden onderzoek lijdt onder definitieproblemen als gevolg van zeer divers prostitutiebeleid (wat is mensenhandel, wat is illegale prostitutie en wat is de relatie tussen beiden) en onder het feit dat er *dark numbers* moeten worden geschat, vaak op basis van registers die niet voor dat doel gemaakt zijn. Wat betreft het Zweedse model kan nog worden opgemerkt dat het terugbrengen van prostitutie naar de taboesfeer, een ongewenst negatief bijeffect heeft: het wordt veel moeilijker om valide omvangschattingen te maken.

Referentielijst

Abel, G. M. (2014). A decade of decriminalization: Sex work 'down under' but not underground. *Criminology and Criminal Justice*, *14*, 580-592.

Akee, R., Basu, A., Bedi, A., & Chau, N. (2007). *Determinants of trafficking in women and children: Cross-National evidence, theory and policy implications*. Bonn: Institute for the Study of Labor.

Akee, R., Basu, A. K., Bedi, A., & Chau, N. H. (2014). Transnational Trafficking, Law Enforcement, and Victim Protection: A Middleman Trafficker's Perspective. *Journal of Law and Economics*, *57*, 349-386.

Åkerman, I., & Svedin, C. G. (2012). *Kartläggning av insatser mot prostitutionen i Stockholm, Göteborg och Malmö: Delrapport 2 ur Prostitution i Sverige–Kartläggning och utvärdering av prostitutionsgruppernas insatser samt erfarenheter och attityder i befolkningen.* Linköping: Linköping University Electronic Press.

Albert, R., Gomez, F., & Franco, Y. G. (2007). Regulating prostitution: A comparative law and economics approach. *Documento de Trabajo*, *2007*, 30.

All-Party Parliamentary Group on Prostitution and the Global Sex Trade (2014). *Shifting the burden. Inuiry to assess the operation of the current legal settlement on prostitution in England and Wales.* London: APPG

Amnesty International (2014). *Amnesty prostitution policy document. Leaked Amnesty International doc on their intention to adopt the policy that "sex work" should be decriminalised.* Retrieved from http://www.hivlawandpolicy.org/sites/www.hivlawandpolicy.org/files/Amnesty%20Prostitution%20Policy%20document%C2%A0.pdf

Aronowitz, A. A. (2014). To punish or not to punish: What works in the regulation of the prostitution market? In N. Peršak & Vermeulen, G. (Eds.), Reframing Prostitution. From discourse to description, from moralization to normalization (pp. 223 – 251). Apeldoorn: Maklu.

Basil, M. C. (2015). Pushing for New Perspectives: Policy Model of Criminalized Prostitution and its Effect on Victims of Sex Trafficking. *Global Honors Theses. Paper 28.*

Biesma, S., Nijkamp, R., Tromp, N., & Bieleman, B. (2010). *Evaluatie opheffing bordeelverbod Nijmegen*. Groningen-Rotterdam: Intraval.

Biesma, S., Stoep, R. van der, Naayer, H., & Bieleman, B. (2006). *Verboden bordelen. Evaluatie opheffing bordeelverbod: Niet-legale prostitutie.* Groningen-Rotterdam: Intraval.

Bindel, J., & Kelly, L. (2003). A critical examination of responses to prostitution in four countries: Victoria, Australia; Ireland; The Netherlands; and Sweden. Child and Woman Abuse Studies Unit, London Metropolitan University. Via Karin Werkman, 2009. *Sex trafficking in Europe: Prostitution regimes and trafficking victims*.

Bleeker, Y., Heuts, L., Timmermans, M., & Homburg, G. (2014). *Sekswerkers aan het woord: De sociale positie van sekswerkers in Nederland in 2014.* Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.

Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (2007). *Report by the Federal Government on the impact of the act regulating the legal situation of prostitutes (Prostitution act).* Berlin: BMFSJ

Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (2007). *Bericht der Bundesregierung zu den auswirkungen des gesetzes zur regelung der rechtsverhältnisse der prostituierten (Prostitutionsgesetz-ProstG).* Berlin: BMFSJ

Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (2009). *Regulierung von Prostitution und Prostitutionsstätten - ein gangbarer Weg zur verbesserung der situation der prostituierten und zur nachthaltigen bekämpfung des menschenhandels?* Berlin: BMFSJ

Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (2012). *Reguliering von prostitution und prostitutionsstätten.* Berlin: BMFSJ

Bottenberg, M. (2013). *Tips voor het bestuurlijk controleren van Chinese beautysalons.* Den Haag: RIEC-LIEC.

Bottenberg, M., & Janssen, M. (2012). De positie van Chinese masseuses in de Chinese beautybranche in Nederland. *Onderzoeksrapport Fenomeenonderzoek Mensenhandel en Mensensmokkel in de Chinese beautybranche. Korps landelijk politiediensten, Driebergen*.

Bottenberg, M., Valk, J., Kuipers, M., & de Weerd, L. (2012). *Seksuele uitbuiting: Criminaliteitsbeeldanalyse.* Driebergen: Korps Landelijke Politiediensten.

Bundeskriminalamt (2014). *Menschenhandel. Bundeslagebild 2014.*Wiesbaden: Bundeskriminalamt.

Bundeskriminalamt (2009). *Palermo Protokoll und die folgen. Bekämpfung des `Menschenhandels zum Zweck sexueller ausbeutung` - Materialsamlung zu nationalen und internationalen eher strategisch ausgerichteten aktivitäten* .Wiesbaden: Bundeskriminalamt.

Bundeskriminalamt (2005 - 2013). *Menschenhandel. Bundeslagebild 20(..).*Wiesbaden: Bundeskriminalamt.

Chang, G., Kim, K., (2007). Reconceptualizing approaches to human trafficking: new directions and perspectives from the field(s). *Stanford Journal of Civil Rights and Civil Liberties, 3*, 2-27.

Chin, K. L., & Finckenauer, J. O. (2012). *Selling sex overseas: Chinese women and the realities of prostitution and global sex trafficking*. NYU Press.

Cho, S. Y. (2012). Modelling for determinants of human trafficking. *Economics of Security Working Paper, 70.*

Cho, S. Y., Dreher, A., & Neumayer, E. (2013). Does legalized prostitution increase human trafficking?. *World Development*, *41*, 67-82.

CoMensha (2014). *Jaarverslag 2014*, Amersfoort: CoMensha.

Counsel of the Balsic Sea States. *Human Trafficking 2013 – Baltic Sea region round-up.* Stockholm: CBSS TF-THB

Czarnecki, D., Engels, H., Kavemann, B., Schenk, W., Steffan, E., Türnau, D., ... & Tanis, N. Prostitution in Germany–A Comprehensive Analysis of Complex Challenges. Berlin: Frauenrat.

Stenberg Ribeiro, E. (2011). *Human trafficking and prostitution from a Swedish perspective.* Stockholm: County Administrative Board of Stockholm

Daalder, A.L. (2007). *Prostitutie in Nederland na opheffing van het bordeelverbod.* Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Daalder, A.L. (2015). Prostitutie in Nederland anno 2014. Den Haag: WODC.

Danna, D. (2007). *Prostitution and public life in four European capitals*. Carocci, Roma.

Danna, D. (2012). Client-only criminalization in the city of Stockholm: A local research on the application of the “Swedish Model” of prostitution policy. *Sexuality Research and Social Policy*, *9*, 80-93.

Danna, D. (2013). *Report on prostitution laws in the European Union.*

Della Giusta, M. (2010). Simulating the impact of regulation changes on the market for prostitution services. *European journal of law and economics*, *29*, 1-14.

Deloitte. Inzicht in verwevenheid. *Knelpunten en mogelijkheden bij uitwisseling van gegevens en informative ter bestrijding van de verwevenheid tussen onder- en bovenwereld.* Amstelveen: Deloitte.

Dettmeijer-Vermeulen, C.E. (2012). Trafficking in Human Beings. Ten Years of Independent Monitoring by The Dutch Rapporteur on Trafficking in Human Beings. *European journal on criminal policy and research*, *18*(3), 283-302.

Dettmeijer-Vermeulen, C.E. & Boot-Matthijsen, M. (2014). Minderjarige slachtoffers in mensenhandelzaken: Ze wilde het zelf. Toch? *Tijdschrift Praktijkwijzer Strafrecht, 30.*

Di Nicola, A., Orfano, I., Cauduro, A., & Conci, N. (2005). *Study on national legislation on prostitution and the trafficking in women and children*. Brussels: European Parliament.

Dodillet, S., & Östergren, P. (2011). *The Swedish sex purchase act: Claimed success and documented effects*. Paper presented at the International Workshop on Decriminalizing Prostitution and Beyond: Practical Experiences and Challenges, The Hague.

Dodsworth, J. (2012). Pathways through sex work: Childhood experiences and adult identities. *British Journal of Social Work*, *42*, 519-536.
Ekberg, G. (2004). The Swedish Law that Prohibits the Purchase of Sexual Services Best Practices for Prevention of Prostitution and Trafficking in Human Beings. *Violence against women*, *10*(10), 1187-1218.
European Commission (2015). *A study on smuggling of migrants. Characteristics, responeses and cooperation with third countries. Final report*. Brussels: European Commission, DG Migration & Home Affairs.
European Migration Network (2013). *The identification of victims of trafficking in human beings in international protection and forced return procedures in Belgium.* Brussels: European Migration Network.
Eurostat (2015). *Trafficking in human beings - 2015 edition.* Luxembourg: Eurostat.
Eurostat (2014). *Trafficking in human beings - 2014 edition.* Luxembourg: Eurostat.
Eurostat (2013). *Trafficking in human beings - 2013 edition.* Luxembourg: Eurostat.
Eysink Smeets, L., Lier, L. V., Römkens, R., Egelkamp, M., & Ditzhuijzen, J. V. (2007). *Escort revisited. Een beeld van de Amsterdamse escortbranche anno 2007.* Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Directie Openbare Orde en Veiligheid.
Foerster, S. (2011). *National prostitution legislation and its impact on the fight against trafficking in women for sexual purposes in the European Union-A comparative case study of regulation implementation in the Netherlands and Sweden.* (Unpublished master’s thesis) University of Twente, Enschede.
Follmar-Otto, P., & Rabe, H. (2009). *Human Trafficking in Germany: Strengthening Victim's Human Rights*. Berlin: German Institute for Human Rights.
Friesendorf, C. (2007). Pathologies of security governance: Efforts against human trafficking in Europe. *Security Dialogue*, *38*(3), 379-402.
Gelder, P. J., & van Lier, L. (2008). *Transgenders en prostitutie: Een Haagse nachttocht*. Utrecht: De Graaff.
Gelder, P. J., & van Lier, L. (2011). *Boys online/boys offline: seksuele dienstverlening door jongens/mannen (M$M) in Den Haag, 2009*. De Graaff.
Gemeente Amsterdam (2012). *Aanpak dwang en uitbuiting. Meer zicht en grip op de Amsterdamse Prostitutiebranche. Nota van Uitgangspunten 2012-2017*.
Gemeente Amsterdam (2013). *Beantwoording schriftelijke vragen raadslid Shahsavari-Jansen inzake illegale thuisprostitutie.*
Gemeente Amsterdam (2013). Nota van beantwoording. Inspraak nieuw prostitutiebeleid.
Gemeente Amsterdam (2014). *Regionaal Veiligheidsplan 2015-2018.*
Gemeente Amsterdam (2014). *Regionale Veiligheidsrapportage Amsterdam-Amstelland 2014.*
Gemeente Utrecht (2009). *Evaluatie Utrechts prostitutiebeleid.* Utrecht: Gemeente Utrecht.
Gemeente Utrecht (2009). *Niet-vergunde, illegale en gedwongen prostitutie.* Utrecht: Gemeente Utrecht.
Goderie, M. J. H., Boutellier, J. C. J., Dekker, F. P. S., & Linse, I. C. (2006). *Prostitutie in Rotterdam*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
Goodey, J. (2008). Human trafficking Sketchy data and policy responses. *Criminology and Criminal Justice*, *8*, 421-442.
Gould, A. (2001). The criminalisation of buying sex: The politics of prostitution in Sweden. *Journal of Social Policy*, *30*, 437-456.
Guve-Lisaniler, F., Rodriguez, L. Ugural, S. (2005). Migrant seks workers and state regulation in North Cyprus. *Women’s Studies International Forum, 28*, 79-91.
Hagner, D. (2009), Prostitution and sex work, in Hagner (Eds.) Tenth annual review of gender and sexuality law. Special issue of *The Georgetown Journal of Gender and Law*.
Helffeich, C., Kavemann, B., & Rabe, H. (2011). Determinants of the willingness to make a statement of victims of human trafficking for the purpose of sexual exploitation in the triangle offender–police–victim. *Trends in Organized Crime*, *14*, 125-147.

Helfferich, C., Kavemann, B., & Rabe, H. (2010). *Determinanten der Aussagebereitschaft von Opfern des Menschenhandels zum Zweck sexueller Ausbeutung*. München: Luchterhand.
Hernandez, D., & Rudolph, A. (2015). Modern day slavery: What drives human trafficking in Europe?. *European Journal of Political Economy*, *38*, 118-139.
Herz, A. L., & Minthe, E. (2006). *Straftatbestand Menschenhandel: Verfahrenszahlen und Determinanten der Strafverfolgung* (Vol. 31). München: Wolters Kluwer Deutschland.
HM Government (2011). *Human trafficking: The Government's strategy.* London: Home Office.
HM Government (2012). *First annual report of the inter-departmental ministerial group on human trafficking.* London: Home Office.
Hodge, D. R., & Lietz, C. A. (2007). The international sexual trafficking of women and children a review of the literature. *Affilia*, *22*, 163-174.
Home Office (2000). *Setting the boundaries. Reforming the law on sex offences.* London: Home Office.
Home Office (2004). *Paying the price: A consultation paper on prostitution.* London: Home Office.
Home Office (2007). *UK action plan on tackling human trafficking.* London: Home Office.
Home Office (2008). *Update to the UK action plan on tackling human trafficking.* London: Home Office.
Honeyball, M. (2014). Report on sexual exploitation and prostitution and its impact on gender equality (2013/2103 (INI)). *RR\ 1018004EN. doc*.
Hubbard, P., Matthews, R., & Scoular, J. (2008). Regulating sex work in the EU: prostitute women and the new spaces of exclusion. *Gender, Place and Culture*, *15*, 137-152.
Huisman, W., & Kleemans, E. R. (2014). The challenges of fighting sex trafficking in the legalized prostitution market of the Netherlands. *Crime, Law and Social Change*, *61*, 215-228.
Huschke, S., Shirlow, P., Schubotz, D., Ward, E., Probst, U., & Ni Dhonaill, C. (2014). *Research into prostitution in Northern Ireland*. Belfast: Department of Justice.
Jakobsson, N., & Kotsadam, A. (2010). *Do laws affect attitudes*? *An assessment of the Norwegian prostitution law using longitudinal data.* Mimeo: University of Gothenburg.
Jakobson, N., & Kotsadam, A. (2013). The law and economics of international sex slavery: prostitution laws and trafficking for sexual exploitation. *European Journal of Law and Economics*, *35*, 87-107.
Jeffreys, S. (2010). "Brothels without Walls": the Escort Sector as a Problem for the Legalization of Prostitution. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*.
Jordan, A. (2012). The Swedish Law to criminalize clients: A failed experiment in social engineering. *Center for Human Rights and Humanitarian Law, Washington College of Law*, 5.
Kaandorp, M. & Blaak, M. (2013). *Kinderhandel in Nederland. De aanpak van kinderhandel en de bescherming van minderjarige slachtoffers in Nederland,* Voorburg: UNICEF Nederland; Defence for Children – ECPAT Nederland.
Kartusch, A. (2003) Internationale und Europäische Maßnahmen gegen den Frauen- und Menschenhandel – Rückblick und Ausblick. *Frauensolidarität 1/00, S 20 -21.*
Kaveman, B. & Rabe, H. (2007). *The Act Regulating the Legal Situation of Prostitutes – implementation, impact, current developments.* Berlin: Sozialwissenschaftliches FrauenForschungsInstitut e.V. an der Evangelischen Fachhochschule Freiburg.
Kelly, L., Coy, M., & Davenport, R. (2009). Shifting sands: a comparison of prostitution regimes across nine countries. *London: London Metropolitan University*.
Kleemans, E. R., & Smit, M. (2014). Human smuggling, human trafficking, and exploitation in the sex industry. *The Oxford Handbook of Organized Crime*, 381-401.
KOK (2007). *Menschenhandel zum Zweck der Ausbeutung der Arbeitskraft.* Berlin: KOK.
KOK (2008). *Frauenhandeln in Deutschland.* Berlin: KOK.
Koninkrijk België (2014). *De strijd tegen mensenhandel en mensensmokkel. Beleid en aanpak.* Brussel: Bureau van de Interdepartementale Coördinatiecel
Korf, D. J., van Vliet, E., Knotter, J., & Wouters, M. (2005). Tippelen na de zone. *Amsterdam: Rozenberg*.

Korps Landelijke Politiediensten (2012). *Nationaal dreigingsbeeld 2012.* Zoetermeer: Dienst IPOL.
Kotsadam, A., & Jakobsson, N. (2014). Shame on you, John! Laws, stigmatization, and the demand for sex. *European Journal of Law and Economics*, *37*, 393-404.
Lebov, K. (2010). Human trafficking in Scotland. *European Journal of Criminology*, *7*, 77-93.
Lee, S., & Persson, P. (2013). Human trafficking and regulating prostitution. *NYU Stern School of Business EC-12-07*, 12-08.
Lensvelt-Mulders, G. J.L.M., Hox, J.J., van der Heijden, P.G.M., & Maas, C.J.M. (2005). Meta-analysis of randomised response research. *Sociological Methods and Researchs, 33, 319-348*.
Lettinga, D., Keulemans, S. A. C., Smit, M., Beenakkers, E. M. T., & Hagen, L. (2013). *Verblijfsregelingen voor slachtoffers van mensenhandel en oneigenlijk gebruik*. Den Haag: WODC.
Levy, J. (2011, July). Impacts of the Swedish Criminalisation of the Purchase of Sex on Sex Workers. In *British Society of Criminology Annual Conference, Northumbria University, 4th July*.
Levy, J., & Jakobsson, P. (2014). Sweden’s abolitionist discourse and law: Effects on the dynamics of Swedish sex work and on the lives of Sweden’s sex workers. *Criminology and Criminal Justice*, *14*, 593-607.
Limoncelli, S. A. (2009, August). The trouble with trafficking: Conceptualizing women's sexual labor and economic human rights. In *Women's studies international forum* (Vol. 32, No. 4, pp. 261-269).
Lindenberg, K. (2014). *Herinvoering van een pooierverbod?* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
Lipscombe, S., & Beard, J. (2014). *Human trafficking: UK responses.* House of Commons Home Affairs.
Loshin, D. (2001). Enterprise knowledge management: the data quality approach. Elsevier Science and Amp: Technology, London.
Mai, N et al., (2014). *Critique on Honeyball (2014).*
Matak, Š., & Vargek, A. (2012). Trgovanje ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja–utječe li legalizacija prostitucije na smanjenje trgovanja ljudima?. *Pravnik*, *46*, 59-80.
Matthews, R. (2008). *Prostitution, politics & policy*. New York: Routledge.
Mayo, A. (2014). *Punishing Criminals or Protecting Victims: A Critical Mixed Methods Analysis of State Statutes Related to Prostitution and Sex Trafficking* (Doctoral dissertation, Arizona State University).
McCarthy, B., Benoit, C., Jansson, M., & Kolar, K. (2012). Regulating sex work: heterogeneity in legal strategies. *Annual Review of Law and Social Science*, *8*, 255-271.
Mendes-Bota, J. (2014). *Prostitution, trafficking and modern slavery in Europe.* Strasbourg Cedex: Committee on Equality and Non-Discrimination.
Mossman, E. (2007). *International approaches to decriminalisation or legalising prostitution.* Wellington: Crime and Justice Research Centre.
Myria (2015). *Jaarverslag 2015. Mensenhandel en mensensmokkel. Schakels verbinden.* Brussel: Myria.
Myria (2015). *Migratie in cijfers en in rechten.* Brussel: Myria.
Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2010). *Trafficking in Human Beings. Ten years of independent monitoring.* Den Haag: Nationaal Rapporteur.
Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2012). *Mensenhandel. Effectieve aanpak op gemeentelijk niveau. Lessen uit de praktijk.* Den Haag: Nationaal Rapporteur.
Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2013). *Mensenhandel. Negende rapportage van de Nationaal Rapporteur.* Den Haag: Nationaal Rapporteur.
Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2014). *Mensenhandel in en uit beeld II. Cijfermatige rapportage 2008-2012.* Den Haag: Nationaal Rapporteur.
Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2015). *Update mensenhandel in en uit beeld, cijfers 2010-2014.* Den Haag: Nationaal Rapporteur.
Nationaal Coordinators Office Against Prostitution Sweden (2010). *The extend and development of prostitution in Sweden.* Stockholm: Lansstyrelsen.

National Referral Mechanism (2015). *Human trafficking: National referral mechanism statistics – January to March 2015.* London: National Crime Agency.
Nijkamp, R., Sijtstra, M., Snippe, J., & Bieleman, B. (2014). *Verboden rood in beeld: Onderzoek aard en omvang niet-legale prostitutie in 2014.* Groningen-Rotterdam: Intraval.
O'Brien, E. (2011) Fuelling traffic : abolitionist claims of a causal nexus between legalised prostitution and trafficking*. Crime, Law and Social Change, 56,* 547-565.
O'Brien, E. (2015) Prostitution Ideology and Trafficking Policy: The Impact of Political Approaches to Domestic Sex Work on Human Trafficking Policy in Australia and the United States, *Journal of Women, Politics & Policy, 36,* 191-212.
Osmanaj, E. (2014). The Impact of Legalized Prostitution on Human Trafficking. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, *3*, 103.
Outshoorn, J. (2012). Policy change in prostitution in the Netherlands: from legalization to strict control. *Sexuality Research and Social Policy*, *9*, 233-243.
Pitcher, J., & Wijers, M. (2014). The impact of different regulatory models on the labour conditions, safety and welfare of indoor-based sex workers. *Criminology and Criminal Justice*, *14*, 549-564.
Rabe, H. & Tanis, N. (2013). *Menschenhandel als mensenrechtsverletzung. Strategien und maßnahmen zur starkung der betroffenrechte.* Berlin: KOK
Rapporteur Mensenhandel België (2013). *Men$enhandel Men$ensmokkel. Bouwen aan vertrouwen. Jaarverslag 2012.* Brussel: Federaal Migratiecentrum.
Rapporteur Mensenhandel België (2014). *Migratie. Jaarverslag 2013.* Brussel: Federaal Migratiecentrum.
Rapporteur Mensenhandel België (2014). *Mensenhandel: Bruggen slaan. Jaarverslag 2013 van de onafhankelijke rapporteur mensenhandel België.* Brussel: Federaal Migratiecentrum.
Renzikowski, J. (2007). *Reglementierung von Prostitution: Ziele und Probleme-Eine kritische Betrachtung des Prostitutionsgesetzes.* Berlin: BMFSJ.
Rikspolisstyrelsen (2006). *Trafficking in human beings for sexual and other purposes.* Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
Rikspolisstyrelsen (2010). *Människohandel för sexuella och andra ändamål 2009.* Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
Rikspolisstyrelsen (2012). *Situation report 12: Trafficking in human beings for sexual and other purposes.* Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
Sanders, T. (2008). Selling sex in the shadow economy. *International Journal of Social Economics*, *35*, 704-716.
Schulze, E. (2014). Sexual exploitation and prostitution and its impact on gender equality. Brussels: European Parliament.
Secretary of State for the Home Department (2009). *The trade in human beings: Human trafficking in the UK.* Richmond: Office of Public Sector Information.
Selm-Thorburn, J. (2013). *Evaluation of the Effectiveness of Measures for the Integration of Trafficked Persons*. International Organization for Migration.
Shelley, L. (2010). *Human trafficking: A global perspective*. Cambridge University Press.
Smit, F., van der Heijden, P.G.M., van Gils, G. (1994). Enkele weinig gebruikte methoden om het aantal plegers van misdrijven te schatten. *Tijdschrift voor Criminologie, 36,* 97-119.
Socialstyrelsen (2008). *Inventioner mot prostitution och manniskohandel for sexuella andamal.* Stockholm: IMS.
Spapens, T., & Rijken, C. (2015). The fight against human trafficking in the Amsterdam Red Light District. *International journal of comparative and applied Criminal Justice*, *39*, 155-168.
Stahl, K. (2015). *Addressing Demand for Sex Trafficking in Sweden and the United Kingdom: An Interpretive Policy Analysis of Demand Reduction Policies, in Consideration of the Principles of Deterrence Theory*. Unpublished Thesis: Grand Valley State University.
Sternberg Ribeiro, E. (2011). *Human trafficking and prostitution from a Swedish perspective.* Stockholm: County Administrative Board.

Surtees, R. (2010). Monitoring anti-trafficking re/integration programmes. *A manual: Trafficking Victims Re/integration Programme*.
Svanström, Y. (2006). Prostitution as Vagrancy: Sweden 1923-1964. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, 7*, 142 — 163
Swedish National Council for Crime Prevention (2008). *The organization of human trafficking. A study of criminal involvement in sexual exploitation in Sweden, Finland and Estonia.* Stockholm: Brottsforbyggande radet.
The Finnish National Rapporteur on Trafficking in Human Beings (2010). *Trafficking in human beings, phenomena related to it, and implementation of the rights of human trafficking victims in Finland.* Helsink: Vähemmistövaltuutettu.
The Protection Project. (2011). *The Protection Project Reveiw of the Trafficking in Persons Report*. Washington: Johns Hopkins University.
Tromp, N., Biesma, S., & Bieleman, B. (2009). *Inventarisatie raamprostitutiemarkt gemeente Groningen.* Groningen-Rotterdam: Intraval.
United Nations Office on Drugs and Crime (2009) *Global report on trafficking in persons.* Wenen: UNODC.
United Nations Office on Drugs and Crime (2009) *The role of organized crime in the smuggling of migrants from West Africa to the European Union,* Wenen: UNODC.
United Nations Office on Drugs and Crime (2012) *Global report on trafficking in persons 2012,* Wenen: UNODC.
United Nations Office on Drugs and Crime (2015) *Forum on crime and scoiety,* Wenen: UNODC.
US Department of State (2015). *Trafficking in persons report. July 2015.*Washington: US Department of State.
Van de Velde, F. (2015). *Mensenhandel met het oog op seksuele uitbuiting. Een casestudy over Hongaarse slachtoffers in Gent.* Unpublished thesis: Universiteit Gent.
Van der Heijden, P.G.M., de Vries, I., Böhning, D., & Cruyff, M. (2015). Estimating the size of hard-to-reach populations using capture-recapture methodology, with a discussion of the International Labour Organization's global estimate of forced labour. *Forum of Crime and Society. Special issue: Researching hidden populations: Approaches to and methodologies for generating data on trafficking in persons, 8,* 109-136.
Van Der Laan, P., Smit, M., Busschers, I., & Aarten, P. (2011). Cross-border trafficking in human beings: Prevention and intervention strategies for reducing sexual exploitation: A Systematic Review. *Campbell Systematic Reviews*, *7*.
Van Dijk, J. J. M., Van der Knaap, L.M., Aebi, M.F., & Campistol, C. (2014). *Counting what counts; Tools for the validation and utilization of EU statistics on human trafficking.* Tilburg: PrismaPrint
Van Hout, M.M.J. & Van der Laan, F.J. (2008). *Schone schijn: De signalering van mensenhandel in de vergunde prostitutiesector.* Driebergen: Korps Landelijke Politiediensten.
Van Wijk, A., Nieuwenhuis, A., Van Tuyn, D., van Ham, T., Kuppens, J., Ferwerda, H. (2010). *Kwetsbaar beroep: een onderzoek naar de prostitutiebranche in Amsterdam.* Arnhem: Bureau Beke.
Van Wijk, A., Van Ham, T., Hardeman, M., & Bremmers, B. (2014). *Prostitutie in Nederlandse gemeenten: een onderzoek naar aard en omvang, beleid, toezicht en handhaving in 2014.* Arnhem: Bureau Beke.
Verhoeven, M., & van Straalen, E. (2015). *Contactmomenten tussen de overheid en prostituees*. Den Haag: WODC.
Verhoeven, M. A., Gestel, B. V., & Jong, D. D. (2011). *Mensenhandel in de Amsterdamse raamprostitutie*. Den Haag: WODC
Vermeulen, G., Van den Herrewege, E., & Van Puyenbroeck, L. (2007). *Mensenhandel in beeld. Eerste kwantitatieve en kwalitatieve analyse van Belgische slachtofferdata*. Ghent: Maklu.

Viuhko, M., Jokinen, A., & Jokinen, A. (2009). *Human trafficking and organised crime: Trafficking for sexual exploitation and organised procuring in Finland*(Vol. 62). European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI).

Wagenaar, H., & Altink, S (2010). *Rapportage naar aanleiding van de workshop Decriminalisering in het Prostitutiebeleid, Universiteit Leiden, Campus den Haag, 3 en 4 Maart 2011.*

Wageaar, H., Altink, S., & Amesberger, H. (2013). *Final report of the international comparative study of prostitution policy: Austria and the Netherlands*. Den Haag: Platform 31.

Waltman, M. (2011, October). Sweden's prohibition of purchase of sex: The law's reasons, impact, and potential. In *Women's Studies International Forum*(Vol. 34, No. 5, pp. 449-474). Pergamon.

Weitzer, R. (2010). The mythology of prostitution: Advocacy research and public policy. *Sexuality Research and Social Policy*, *7*, 15-29.

Weitzer, R. (2011). Sex trafficking and the sex industry: The need for evidence-based theory and legislation. *The Journal of Criminal Law and Criminology (1973-)*, *101*, 1337-1369.

Weitzer, R. (2014). New directions in research on human trafficking. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, *653*, 6-24.

Weitzer, R. (2015). Researching prostitution and sex trafficking comparatively. *Sexuality research and social policy*, *12*, 81-91.

Weitzer, R., & Boels, D. (2015). Ghent's Red-Light District in Comparative Perspective. *Sexuality Research and Social Policy*, 1-13.

Werson, H., & Hertog, A. D. (2011-2013). Korpsmonitor prostitutie & mensenhandel 2010-2012. *De Landelijke Expertgroep Mensenhandel/Politie*.

White, R.L. (2013). *Invisible Women*: *Examining the Political, Economic, Cultural, and Social Factors that lead to Human Trafficking and Sex Slavery of Young Girls and Women*. University of New Orleans Theses and Dissertations. Paper 1708.

Bijlagen

Tabel 2: Samenvattingen resultaten codeerschema voor 39 gecodeerde studies

	Akee et al, 2007	**Akee et al, 2014**	**Biesma et al, 2006**	**Biesma et al, 2010**	**Bottenberg & Janssen, 2012 (ethnografisch deel)**	**Bundeskriminalamt, 2014**	**Cho et al, 2013**
Soort studie	register	register	mixed methods	Register	etnografie	register	register
Soort publicatie	wetenschappelijk artikel	wetenschappelijk artikel	onderzoeksrapport	onderzoeksrapport	onderzoeksrapport	onderzoeksrapport	wetenschappelijk artikel
Opdrachtgever	Institute for the Study of Labor (IZA)	Universiteit	WODC	Gemeente Nijmegen	Dienst Nationale Recherche	Federale Politie	Universiteit
1. Doel- en vraagstelling							
1.1 Heldere doelstelling	ja	ja	ja	Ja	ja	ja	ja
1.2 Heldere vraagstelling	ja	ja	ja	Ja	ja	ja	ja
2. Populatie	slachtoffers van mensenhandel wereldwijd	mensenhandel wereldwijd	prostitutie in Nederland	prostitutiesector gemeente Nijmegen (Nederland)	Chinese masseuses in Chinese beautybranche (Nederland)	mensenhandelaars in Duitsland	slachtoffers mensenhandel wereldwijd
3.Representativiteit steekproef	+	+/-	+	-	-	++	+
4. Methode							
4.1 Methode dataverzameling	registers	registers	Registers, interviews, observaties	registers; interviews, observaties	interviews; etnografische veldobservaties; internetsurvey	registers	registers
4.2 Methode data-analyse	beschrijvende statistiek; regressieanalyse;	regressie-analyse	beschrijvende statistiek	beschrijvende statistiek	levensverhalenmethode voor interviews, etnographic mapping voor observaties	beschrijvende statistiek	probit regressie
5. Kwaliteit metingen							
5.1 Validiteit	-	-	+	+	++	--	-
5.2 Betrouwbaarheid	+/-	+/-	+	-	+	+	+/-
5.3 Integratie MM	nvt	nvt	redelijk	matig tot redelijk	nvt	nvt	nvt
5.4 Causaliteit	geen causale claims	geen causale claims	enkele causale claims, voorzichtigheid	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims
6. Analyses	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd
7. Conclusies	sluiten goed aan	sluiten redelijk aan	sluiten goed aan	sluiten niet goed aan	sluiten goed aan	sluiten redelijk aan	sluiten redelijk aan
Eindoordeel(1-5)	**3**	**3**	**4.5**	**2**	**4**	**4**	**2.5**

Tabel 2 (vervolg):

	CoMensha, 2014	**Daalder, 2007**	**Daalder, 2015**	**Danna, 2013**	**Di Nicola et al, 2005**	**Eysink-Smeets et al, 2007**	**Foerster, 2011**
Soort studie	register	register	register	mixed methods	register	mixed methods	register
Soort publicatie	onderzoeks-rapport	onderzoeks-rapport	onderzoeks-rapport	weten-schappelijk artikel	onderzoeks-rapport	onderzoeks-rapport	masterthesis
Opdrachtgever	CoMensha	WODC	WODC	Provincie Milaan	Europees Parlement	Gemeen-tebestuur Amsterdam	afstuderen Universiteit Twente
1. Doel- en vraagstelling							
1.1 Heldere doelstelling	nee	ja	ja	ja	ja	ja	ja
1.2 Heldere vraagstelling	ja	ja/nee	ja/nee	ja	ja	ja	ja
2. Populatie	slachtoffers mensenhan-del Nederland	prostitutie in Nederland	prostitutie in Nederland	prostitutie in Stockholm (Zweden)	slachtoffers van mensenhandel (vrouwen en kinderen) in Europa	Escortbranche in Amsterdam (Nederland	prostitutie-beleid in Nederland en Zweden (Europa)
3. Representa-tiviteit steekproef	++	+/-	+/-	+	+	++	+
4. Methode							
4.1 Methode dataverzame-ling	registers	registers	registers	interviews; observaties; registers; kranten	registers	diepte-interviews; desk-research (registers, internet)	registers; interviews
4.2 Methode data-analyse	beschrijvende statistiek	beschrijvende statistiek	beschrijvende statistiek	niet-statistisch beschrijvend	beschrijvende statistiek	beschrijvende statistiek;	Beschrijven-de statistiek
5. Kwaliteit metingen							
5.1 Validiteit	+/-	+/-	+/-	+	--	+	+/-
5.2 Betrouwbaar-heid	-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	-
5.3 Integratie MM	nvt	nvt	nvt	slecht	nvt	+	nvt
5.4 Causaliteit	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	wel causale claims, niet goed onderbouwd	'voorzichtige' causale claims, niet goed onderbouwd	geen causale claims	geen causale claims
6. Analyses	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	grote bedenkingen	correct uitgevoerd	kleine bedenkingen	correct uitgevoerd
7. Conclusies	sluiten goed aan	sluiten goed aan	sluiten goed aan	sluiten niet aan bij analyse en doel	sluiten redelijk aan	sluiten redelijk aan	sluiten aan
Eindoordeel (1-5)	**4**	**3**	**3**	**3.5**	**2**	**3,5**	**2**

Tabel 2 (vervolg):

	Gemeente Utrecht, 2009	**Goderie & Boutellier, 2006**	**Hernandez & Rudolph, 2015**	**Huschke et al, 2014**	**Jakobson & Kotsadam, 2013**	**Kaandorp & Blaak, 2013**	**Korf et al, 2005**
Soort studie	mixed methods	mixed methods	register	mixed methods	register	register	mixed methods
Soort publicatie	onderzoeks-rapport	onderzoeksrapport	wetenschappelijk artikel	onderzoeks-rapport	wetenschap-pelijk artikel	onder-zoeks-rapport	onderzoeks-rapport
Opdrachtgever	Gemeente Utrecht	Gemeente Rotterdam	Universiteit	Department of Justice UK	Universiteit	UNICEF en Defence for Childern-ECPAT	College van B&W Amsterdam
1. Doel- en vraagstelling							
1.1 Heldere doelstelling	ja/nee	ja/nee	ja	ja	Nee	ja	ja
1.2 Heldere vraagstelling	ja	ja/nee	ja	ja	Ja	ja	ja/nee
2. Populatie	niet-vergunde, illegale en gedwongen prostitutie in Utrecht (Nederland)	illegale prostitutie-branche in Rotterdam (Nederland)	Geregistreerde slachtoffers van mensenhandel in Europa	prostitutie in Noord-Ierland (UK)	slachtoffers van mensen-handel in Europa	Kinder-handel in Nederland	Straatprosti-tutie in Amsterdam (Nederland)
3.Representati-viteit steekproef	+	+/-	++	+	++	+	++
4. Methode							
4.1 Methode dataverzame-ling	interviews; deskresearch (registers, internet)	interviews; observaties; deskresearch (registers, internet)	registers	surveys; interviews; internet	Registers	registers; casus; interviews	diepte- en exptertinter-views; etnografi-sche veldobserva-tie; survey
4.2 Methode data-analyse	onbekend	onbekend	Beschrijvende statistiek; regressie	Beschrij-vende statistiek;	Regressie	Beschrij-vende statistiek;	Beschrijvend; ethnographic mapping;
5. Kwaliteit metingen							
5.1 Validiteit	+/-	+/-	+/-	+	-	+/-	++
5.2 Betrouwbaar-heid	-	-	-	-	+	-	+/-
5.3 Integratie MM	+/-	+/-	nvt	+	Nvt	nvt	+
5.4 Causaliteit	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	niet goed onderbouwd	geen causale claims	geen causale claims
6. Analyses	grote bedenkingen	kleine bedenkingen	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	meestal correct
7. Conclusies	sluiten redelijk aan	sluiten redelijk aan	sluiten goed aan	sluiten goed aan	sluiten matig aan	sluiten goed aan	sluiten goed aan
Eindoordeel(1-5)	**3**	**3**	**2.5**	**3.5**	**3**	**3**	**4**

Tabel 2 (vervolg):

	Kotsadam & Jakobson, 2014	**Lebov, 2010**	**Myria, 2014**	**Nationaal Rapporteur on Trafficking in Human Beings, 2010**	**Nationaal Rapporteur Mensen-handel, 2014**	**National Refferal Mechanism 2015**	**Nijkamp et al, 2015**
Soort studie	Vragenlijst	mixed methods	register	register	register	register	mixed methods
Soort publicatie	Weten-schappelijk artikel	Wetenschap-pelijk artikel	onderzoeksrapport	onderzoeks rapport	onderzoeks rapport	onderzoeks rapport	Onderzoeks-rapport
Opdrachtgever	University of Oslo	Scottish Government	Myria/Federaal Parlement	nationaal rapporteur mensenhan-del	nationaal rapporteur mensenhan-del	National Crime Agency	WODC
1. Doel- en vraagstelling							
1.1 Heldere doelstelling	ja	ja	ja	ja	ja	ja	ja
1.2 Heldere vraagstelling	ja	ja/nee	ja	ja	ja	ja	ja
2. Populatie	prostitutie in Zweden, Denemarken, Noorwegen	slachtoffers van mensenhandel in Schotland (UK)	slachtoffers van mensenhandel in België	slachtoffers en daders van mensen-handel in Nederland	slachtoffers van mensen-handel in Nederland	slachtoffers van mensen-handel in UK	prostitutie in Nederland
3.Represen-tativiteit steekproef	++	tegenstrijdige informatie	++	+	++	++	+
4. Methode							
4.1 Methode dataverzame-ling	survey	tegenstrijdige informatie	registers	registers	registers	registers	registers, interviews, observaties
4.2 Methode data-analyse	regressie-analyse	vooral beschrijvend	beschrijvende statistiek	beschrij-vende statistiek	beschrijven -de statistiek	Beschrij-vende statistiek	beschrijven-de statistiek
5. Kwaliteit metingen							
5.1 Validiteit	+/-	-	+/-	+/-	+	-	+
5.2 Betrouw-baarheid	-	-	-	-	+/-	-	+
5.3 Integratie MM	nvt	-	nvt	nvt	nvt	nvt	redelijk
5.4 Causaliteit	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	enkele causale claims, met grote voorzichtig-heid
6. Analyses	correct uitgevoerd	Tegenstrijdig e informatie	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd
7. Conclusies	sluiten goed aan	sluiten niet aan	sluiten redelijk aan	sluiten goed aan	sluiten goed aan	sluiten goed aan	sluiten goed aan
Eindoordeel(1-5)	**3.5**	**1**	**3.5**	**3.5**	**3.5**	**2.5**	**4.5**

Tabel 2 (vervolgd):

	Politie, 2012	**Rikspolisen, 2010**	**Tromp et al, 2009**	**UNODC, 2014**	**Van Hout & Van der Laan, 2008**	**Van Wijk et al, 2010**	**Van Wijk et al, 2014**
Soort studie	register	register	mixed methods	register	interview	mixed methods	mixed methods
Soort publicatie	onderzoeks-rapport	onderzoeks-rapport	onderzoeks-rapport	onderzoeks rapport	onderzoeks rapport	onderzoeks rapport	Onderzoeks-rapport
Opdrachtgever	Politie Nederland	Nationale Politie	Gemeente Groningen	UN Global Plan of Action to combat trafficking in persons	Landelijk Parket (Openbaar Ministerie)	Gemeente Amsterdam	Ministerie van Veiligheid en Justitie & WODC
1. Doel- en vraagstelling							
1.1 Heldere doelstelling	ja	nee	ja	ja	ja	Ja	ja
1.2 Heldere vraagstelling	ja	ja	nee	ja	ja	Ja	ja
2. Populatie	slachtoffers van seksuele uitbuiting in Nederland tussen 2008 en 2010	slachtoffers van mensenhandel in Zweden	Prostitutie-markt in Groningen (Nederland)	Mensen-handel wereldwijd	instanties waar (startende) prostituees mee in aanraking komen (NL)	Prostitutie-branche in Amsterdam (Nederland)	Prostitutie-branche in Nederland
3.Representa-tiviteit steekproef	-	++	+	++	+/-	+	+
4. Methode							
4.1 Methode dataverzame-ling	registers	registers	registers; interviews; observaties	registers; survey; aanvullende casusbe-schrijvingen	halfopen interviews; observaties; deskresearch	registers; diepte-interviews; observaties; internet-studie	registers; semigestructu-reerde interviews; survey; casestudy
4.2 Methode data-analyse	beschrijvende statistiek	beschrijvende statistiek	beschrijvende statistiek;	Beschrij-vende statistiek	onbekend	Beschrij-vende statistiek;	Beschrijven-de statistiek;
5. Kwaliteit metingen							
5.1 Validiteit	--	-	-	-	+/-	+/-	+/-
5.2 Betrouwbaar-heid	+	+/-	-	+/-	+/-	+/-	+/-
5.3 Integratie MM	nvt	nvt	niet goed	nvt	nvt	+/-	+/-
5.4 Causaliteit	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims
6. Analyses	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	geen analyses gedaan	correct uitgevoerd	niet te toetsen	statistische correct uitgevoerd;	correct uitgevoerd
7. Conclusies	sluiten niet goed aan	sluiten matig aan	sluiten matig aan	sluiten goed aan	sluiten goed aan	sluiten redelijk aan	sluiten goed aan
Eindoordeel(1-5)	**2**	**2**	**2**	**3**	**3**	**3**	**3**

Tabel 2 (vervolg):

	Verhoeven & Van Straalen, 2015	Vermeulen et al, 2007	Wagenaar et al, 2013	Weitzer & Boels, 2015
Soort studie	interview	register	mixed methods	etnografie (grotendeels)
Soort publicatie	onderzoeksrappor t	onderzoeksrapport	onderzoeksrapport	wetenschappelijk artikel
Opdrachtgever	Ministerie van Veiligheid & Justitie (op verzoek van gemeenten)	centrum voor gelijkheid en kansen en voor racismebestrijding	platfor31 - onafhankelijke kennisorganisatie	universiteit
1. Doel- en vraagstelling				
1.1 Heldere doelstelling	ja	ja	ja	ja/nee
1.2 Heldere vraagstelling	ja	nee	ja	ja/nee
2. Populatie	betrokkenen bij contactmomenten met prostituees in Nederland	prostituees die zich hebben aangemeld bij een van de opvangcentra in België tussen 1999 en 2005	prostitutiemarkt van Nederland en Oostenrijk	raamprostitutie in Red-Light District in Gent (België)
3. Representati-viteit steekproef	+	++	+	+
4. Methode				
4.1 Methode dataverzame-ling	interviews; documentanalyse	registers	registers; interviews; observaties; internet	etnografische veldobservaties; diepte-interviews; surveyonderzoek; aanvullende data (krant/internet)
4.2 Methode data-analyse	(deel) interviews op audio opgenomen, uitgewerkt, gecodeerd en geanalyseerd met MAXQDA. Soort codering onbekend.	beschrijvende statistiek	beschrijvende statistiek; analysemethode interviews en observaties onbekend	beschrijvende statistiek; etnographic mapping voor observaties; analysemethode interviews onbekend
5. Kwaliteit metingen				
5.1 Validiteit	+	+	+/-	+/-
5.2 Betrouwbaarhe id	+	-	-	-
5.3 Integratie MM	nvt	nvt	niet goed	+/-
5.4 Causaliteit	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims	geen causale claims
6. Analyses	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	correct uitgevoerd	grote bedenkingen
7. Conclusies	sluiten goed aan	sluiten matig aan	sluiten redelijk aan	sluiten slecht aan
Eindoordeel(1-5)	**4**	**3**	**3**	**2**

Noot betekenis codes:

Noot betekenis codes:	--	= heel slecht
	-	= slecht
	+/-	= redelijk
	+	= goed
	++	= heel goed

Bijlage 2

Casestudy: Bottenberg & Janssen (2012)
Een evaluatie van de kwaliteit van het onderzoek op basis van de publicatie:

Bottenberg, M. & M. Janssen. (2012). De positie van Chinese masseuses in de Chinese beautybranche in Nederland. *Onderzoeksrapport Fenomeenonderzoek Mensenhandel en Mensensmokkel in de Chinese beautybranche*. Korps landelijke politiediensten, Driebergen.
Het onderzoeksrapport van Bottenberg en Janssen (2012, 146 pagina's) heeft betrekking op de Chinese beautybranche in Nederland en is uitgevoerd door de Nationale Recherche (NR) en de Universiteit van Amsterdam (UvA). In dit onderzoek is sprake van twee gescheiden onderzoekstrajecten: de Nationale Recherche heeft zich hoofdzakelijk gericht op de analyse van opsporingsonderzoeken en bestuurlijke controles en de UvA (Faculteit Culturele Antropologie) voerde een etnografisch veldonderzoek uit. In beide trajecten richtten de onderzoekers zich op de aard en omvang van mogelijke mensenhandel en mensensmokkel binnen de Chinese beautybranche. De rapportage betreft een samenkomst van beide onderzoekstrajecten.
Achtergrond van het onderzoek
De aanleiding van het onderzoek is een grootschalige toename van het aantal Chinese beautysalons in Nederland vanaf de jaren negentig. Daarnaast komen er de afgelopen jaren signalen binnen bij het Expertisecentrum Mensenhandel en Mensensmokkel (EMM) van slechte werkomstandigheden, mensenhandel en mensensmokkel binnen de Chinese beautybranche. Dit wordt tevens bevestigd door meldingen van het Bureau Nationaal Rapporteur (BNR), door registraties bij CoMensha en door meldingen van Chinese slachtoffers van mensenhandel door de organisatie Fairwork (BlinN 2009 en 2010; Nationaal Rapporteur, 2007). De auteurs stellen vast dat er weinig zicht is op de structuren achter de werkomstandigheden van sommige illegale Chinese arbeiders in Nederland. Daarnaast blijkt uit onderzoek van Knotter en Korf (Slangenkoppen en Tijgerjager, 2009) dat de Chinese beautybranche in Nederland één van de sectoren is waar mensenhandel vermoed wordt. Binnen deze branche worden ook seksuele diensten aangeboden maar het is niet duidelijk of hierbij vaak sprake is van dwang. Met dit onderzoek willen de auteurs mensenhandel- en smokkelproblematiek vanuit China naar Nederland in kaart brengen, op basis van drie elementen:
Toetsend element: Is er sprake van (dwang)middelen en uitbuiting?
Beschrijvend element: Hoe ervaren zij het?
Analyserend element: Hoe komt uitbuiting tot stand?

De Universiteit van Amsterdam gebruikt voor haar etnografisch onderzoek geen opsporingsgegevens van de Nationale Recherche. Andersom zijn de resultaten uit het etnografische veldonderzoek *geanonimiseerd* gedeeld met de Nationale Recherche voor de eindrapportage. Op deze wijze borgen de onderzoekers van de UvA hun academische onafhankelijkheid. Tevens worden hierdoor geen opsporingsbelangen geschaad.
Voor de evaluatie van de kwaliteit van het onderzoek staan wij hoofdzakelijk stil bij het etnografische en dus *kwalitatieve* onderzoekstraject dat is uitgevoerd door de UvA.

De probleemstelling
Er is nog weinig bekend over de omstandigheden waarin Chinezen in de beautybranche opereren. Op één publicatie na (door Knotter en Korf in 2009) is geen wetenschappelijk onderzoek verricht naar mensenhandel binnen de Chinese beautybranche in Nederland. Het onderzoek van Bottenberg en Janssen is gericht op seksuele uitbuiting in de Chinese beautybranche en is maatschappelijk relevant vanwege de eventuele invoering van de Wet Regulering Prostitutie en bestrijding misstanden seksbranche.
De auteurs kiezen voor etnografisch veldonderzoek omdat ze verwachten dat deze vorm van onderzoek een goede aanvulling geeft op het onderzoekstraject van de Nationale Recherche, dat gericht is op opsporingsonderzoek en bestuurlijke controle. Onafhankelijk etnografisch onderzoek,

vergroot volgens hen de kans op vertrouwelijkheid met de informanten waardoor het mogelijk wordt om de belevingswereld van slachtoffers van mensensmokkel te beschrijven. De auteurs stellen dat de focus bij etnografisch onderzoek anders is dan in strafrechtelijk onderzoek (waarbij vooral sprake is van potentiële daders en slachtoffers). Zo speelt bij etnografisch onderzoek de culturele en sociaaleconomische context waarin de arbeidsmigranten handelen een belangrijke rol.
Het *onderzoeksdoel* van het etnografisch onderzoek is om, op basis van de ervaringen van Chinese vrouwelijke arbeidsmigranten[11] die sinds 1990 vanuit China naar Nederland zijn gekomen, inzicht te verschaffen in de verschillende vormen van uitbuiting in de Chinese beautybranche in Nederland. De auteurs beschrijven dat hierbij is gekozen om uitbuiting vanuit het *emic* perspectief te onderzoeken. Dit houdt in dat het perspectief en de percepties van de betrokkenen (in dit geval het perspectief van de Chinese werkneemster) zelf centraal staan. De wijze waarop in Nederland (of het Westen) naar uitbuiting wordt gekeken, hoeft volgens de auteurs niet overeen te komen met de wijze waarop Chinese migranten zelf tegen hun situatie aankijken. Het arbeidsethos is bijvoorbeeld in de Chinese cultuur hoog en standaarden kunnen per cultuur en per persoon verschillen.
De *centrale onderzoeksvraag* van het etnografische onderzoek luidt: 'Hoe ervaren Chinese werknemers hun arbeidsomstandigheden in de Chinese beautybranche in Nederland, en welke factoren zijn van invloed op situaties van uitbuiting, zoals dat strafrechtelijk is vastgelegd in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht?'
Deze vraag is onderverdeeld in zes subvragen:

- Hoe komt de keuze voor migratie naar Nederland tot stand? Welke afwegingen liggen aan de keuze voor migratie ten grondslag? Met welke verwachtingen komen Chinese migranten naar Nederland?
- Wat zijn hun migratie-ervaringen?
- Wat zijn hun arbeidservaringen?
- Wat zijn de werkervaringen in het bijzonder van Chinese masseuses?
- In welke mate komt uitbuiting voor in de Chinese beautybranche?
- Hoe wordt dwang uitgeoefend binnen de Chinese beautybranche?

Evaluatie van probleemstelling:
De probleemstelling van het etnografisch onderzoek is helder en zowel theoretisch als maatschappelijk gesitueerd en geproblematiseerd. In de vraagstelling staat het begrip 'uitbuiting' centraal. Dit begrip wordt op basis van theorie uiteengerafeld en geoperationaliseerd. Zij stellen nog meer dan te verklaren, het *Verstehen* centraal. Deze keuze sluit aan op de keuze voor een *emic* perspectief.
Onderzoeksopzet en de gebruikte methoden
Het onderzoeksrapport geeft een expliciete en gedetailleerde beschrijving van de onderzoeksmethoden. De auteurs kiezen voor een kwalitatief en fenomenologisch onderzoek, omdat ze de essentie van een verschijnsel willen beschrijven vanuit het perspectief van de werkneemsters (p. 25). De methoden en bronnen zijn:
7 maanden participerende observaties in Chinese massagesalons;
15 kwalitatieve interviews met Chinese masseuses over hun werkervaringen in de salons;
23 kwalitatieve interviews met Chinese vrouwen in vreemdelingenbewaring;
enquête onder 18 klanten van massagesalons in Nederland.
De auteurs geven een transparante en navolgbare beschrijving van het *onderzoeksproces*. Zo beschrijven zij niet alleen op welke wijze ze toegang hebben verkregen tot de ontoegankelijke Chinese beautybranche, maar ook de beperkingen van het veldwerk. Zo bleek de Chinese beautysector een mobiele sector: verschillende salons komen en gaan met grote regelmaat. In de

[11] De auteurs spreken in hun onderzoek over 'arbeidsmigranten' en 'migratie'. Dit wekt de suggestie dat de vrouwen genaturaliseerd zijn, of ten miste een werkvergunning hebben. Dat is niet per se het geval. Het betreft hier een brede opvatting van migratie, te weten mensen die zich vanuit het buitenland hebben verplaatst over de Nederlandse grens en vervolgens in Nederland verblijven.

eerste fase van het onderzoek bleek het vrijwel onmogelijk om in contact te komen met Chinese slachtoffers van mensenhandel. De auteurs verklaren dit onder meer door de taal- en cultuurbarrières, door afscherming door hulpverlenende instanties, door het taboe op sekswerk en door de angst om gezichtsverlies te lijden (*mianzi)*. Ondanks verlenging van het onderzoek en de inzet van Chinese onderzoekers, concluderen de auteurs dat door dergelijke moeilijkheden de stemmen van slachtoffers van mensenhandel niet genoeg doorklinken in het rapport.
Participerende observatie: Om inzicht te krijgen in de werkomstandigheden zijn er op basis van een inzichtelijk observatieschema gedurende zeven maanden gestructureerde en systematische observaties gedaan, in Chinese massagesalons in Den Haag en Amsterdam. Onder leiding van de onderzoeker van de UvA werd een interdisciplinair onderzoeksteam samengesteld van Master studenten afkomstig van vier Nederlandse universiteiten. Deze onderzoekers nemen deel aan diverse sociale situaties door bijvoorbeeld gebruik te maken van de aangeboden diensten (zoals massages). De data zijn vastgelegd in *thick descriptions*. De auteurs reflecteren kritisch op reactiviteit en de invloed daarvan op de kwaliteit (validiteit) van de data.
Kwalitatieve interviews: Er zijn 38 Chinese vrouwen geïnterviewd: HBO studentes die als masseuses werken en illegale Chinese vrouwen in vreemdelingenbewaring. De kenmerken van beide categorieën worden omschreven en tegen elkaar afgezet. De auteurs maken inzichtelijk op welke wijze de interviews zijn opgebouwd en verantwoorden hun keuzes. Zij maken gebruik van een Chinese tolk die tijdens het onderzoek deel uitmaakt van het team en tolkte tijdens de interviews. Zowel de interviews met de masseuses als ook met de vrouwen in vreemdelingenbewaring namen de vorm aan van levensverhalen (*'oral history'*). De auteurs beschrijven de positieve en negatieve kanten van het werken met een tolk en reflecteren kritisch op het issue van de 'standaardverhalen' en het vinden van waarheidsgetrouwe informatie.
Sampling: De *pros* en *cons* van de gebruikte 'sneeuwbalmethode' of gemakssteekproef worden inzichtelijk gemaakt. De auteurs beschrijven wat het betekent om onderzoek te doen naar verborgen populaties en gaan in op de ethische dilemma's die tijdens de sampling en dataverzameling een rol speelden.
Samengevat kunnen we stellen dat het onderzoeksrapport een gedetailleerde en transparante beschrijving geeft van de methoden en de procedures van het onderzoek. De criteria die zijn gehanteerd voor de selectie van de onderzoekseenheden zijn duidelijk, alsmede de beperkingen en grenzen. De dataverzameling en -verwerking zijn in de rapportage systematisch en uitvoerig beschreven. De mogelijkheden en beperkingen van het onderzoeksteam is beschreven en hun werkwijze is toegelicht. Bij het bespreken van de ethische dilemma's is onder meer stilgestaan bij de omgang met *informed consent* en het aannemen van een *covert rol* tijdens participerende observaties.

Bevindingen / analyse
De auteurs hebben de begrippen 'uitbuiting' en 'mensenhandel' vanuit een juridisch kader onderzocht en maken de complexe relatie tussen dwang en instemming (*consent*), en *agency* versus machtsstructuren inzichtelijk. Ze beschrijven welke factoren het handelen van deze Chinese arbeidsmigranten beïnvloeden en hoe deze factoren bijdragen aan hun kwetsbare positie op de Nederlandse arbeidsmarkt.
De auteurs onderscheiden drie categorieën beautysalons, te weten: salons die seksuele diensten verlenen, het grijze segment en professionele massagesalons. De seksuele dienstverlening vindt plaats in de eerste twee categorieën beautysalons. De onderzoekers schatten in dat in meer dan de helft van de Chinese beautysalons seksuele handelingen worden verricht. Masseuses en beautysaloneigenaars zijn voornamelijk (etnisch) Chinees en de belangrijkste groepen masseuses zijn de vrouwen met een verblijfsvergunning (voor verblijf bij partner of echtgenoot), studenten met een studentenvisum en vrouwen die illegaal in Nederland verblijven. Met name de illegale vrouwen staan onder druk om snel geld te verdienen en hun smokkelschuld af te betalen. Bij de illegale masseuses betreft de keuze om hun land van herkomst te verlaten vaak een familiebeslissing. De keuze voor Nederland als bestemmingsland is vaak geen bewuste keuze. De vrouwen zonder verblijfsvergunning

of visum beschikken over de minste *agency* en zijn het meest kwetsbaar voor uitbuiting, waaronder seksuele uitbuiting, zo stellen de auteurs. De meeste vrouwen hebben niet veel arbeidsopties vanwege hun illegale status, taalbarrière en hun lage opleidingsniveau. Bovendien kunnen zij niet terugvallen op een sociaal netwerk in Nederland. De auteurs beschrijven de verschillende redenen die beautysaloneigenaars hebben om met illegaal in Nederland verblijvend personeel te werken en de verschillende strategieën die zij toepassen om niet door overheidsinstanties gepakt te worden.
In het laatste deel van het rapport staat het logistieke proces rondom de tewerkstelling van Chinese masseuses beschreven. Zo neemt een groot aantal masseuses zelf contact op met de beautysaloneigenaars, veelal op basis van advertenties in Chinese kranten of op Chinese online sociale netwerken. Uit een deel van deze advertenties kan worden opgemaakt dat beautysaloneigenaars op zoek zijn naar personeel dat seksuele handelingen verricht. Uit de bevindingen komt naar voren dat een deel van de masseuses in het verleden naar Nederland is gesmokkeld. Deze vrouwen creëerden hiermee een schuld van 7.000 tot 15.000 euro. Uit de verhalen van de vrouwen wordt duidelijk dat de reis plaatsvond onder soms erbarmelijke omstandigheden. De mening van de vrouwen in vreemdelingenbewaring over de smokkelaar (slangenkoppen) is enigszins verdeeld, variërend van neutraal tot negatief. Uit de bevindingen komt naar voren dat vooral de illegaal in Nederland verblijvende masseuses die schulden hebben, de taal niet spreken en niet terug kunnen vallen op sociale netwerken voor werk en huisvesting, kwetsbaar zijn voor (seksuele) uitbuiting. Toch hebben Chinese masseuses niet snel het gevoel dat zij worden uitgebuit, zo stellen de auteurs. Vooral als zij niet expliciet door de beautysaloneigenaars worden gedwongen en ze het gevoel hebben dat ze ondanks alles meer verdienen dan in China. Wel zijn verschillende masseuses ontevreden over de arbeidscondities en zouden zij het werk niet doen als zij andere opties hebben.
De onderzoekers concluderen onder andere dat *agency* van deze vrouwen niet tot uitdrukking komt in termen van verzet of weerzin om te handelen, maar dat het onderdeel is van een veel bredere context van migratie en sociale mobiliteit. Hierin spelen culturele normen en waarden en ook armoede en genderongelijkheid een belangrijke rol. Het is daarom niet genoeg om enkel te kijken naar de geleefde ervaringen van deze vrouwen maar ook naar de machtsstructuren waarbinnen deze vrouwen manoeuvreren, zoals familiewaarden en verwantschapsnetwerken.
Evaluatie van de bevindingen:
De bevindingen van het onderzoek zijn systematisch en uitvoerig beschreven. Voorafgaand aan de bevindingen worden de mogelijkheden en beperkingen van '*oral history'* uiteengezet (Riessman, 1993). De onderzoekers hebben op verschillende manieren getracht de data te valideren. Zij beschrijven triangulatie van diverse empirische bronnen en methoden (interviews, observaties, literatuur, beleidsdocumenten, opsporingsonderzoek, survey onder klanten). In de gehele bevindingensectie worden data uit de interviews, observaties en documenten geciteerd, waardoor de bevindingen zichtbaar oprijzen uit de data. De beschrijvingen zijn contextrijk, genuanceerd en betekenisvol. De auteurs duiden hun bevindingen vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines, zo wordt geput uit onder meer de sociale wetenschappen (Bourdieu), en ook uit de filosofie (Foucault). De verschillende theorieën worden daarnaast verbonden aan reeds bestaand empirisch onderzoek naar mensenhandel (uit onder meer de criminologie). De interdisciplinaire en systematische werkwijze verhoogt de diepgang, de interne coherentie en de overtuigingskracht van de resultaten. Door interdisciplinaire dwarsverbanden rijzen patronen op uit de 'ruwe data'. De auteurs laten tevens zien dat patronen soms ontbreken en bevindingen niet altijd eenduidig zijn.
Besluit
De auteurs concluderen dat op basis van het onderzoek niet kan worden gesteld dat er altijd sprake is van mensenhandel in de Chinese beautybranche. Wel is er in veel massagesalons sprake van slechte arbeidsomstandigheden. Daarbij zitten veel masseuses in een situatie waarin zij afhankelijk zijn van hun werkgever, in het bijzonder wanneer de vrouwen gesmokkeld zijn, illegaal in Nederland zijn, de Nederlandse of Engelse taal niet spreken en hoge schuldenlasten hebben. De Chinese cultuur, met onder meer sterk hiërarchische en patriarchale verwantschapsrelaties, gebaseerd op het voorkomen van gezichtsverlies, kan bijdragen aan een hoger risico voor uitbuiting in deze

branche, in het bijzonder wanneer sprake is van illegaliteit: ‘De omstandigheden vormen een voedingsbodem voor mensenhandel.’
De auteurs hebben niet toegewerkt naar harde eindconclusies of dwingende beleidsaanbevelingen. Als lezer word je uitgenodigd om zelf een opinie te vormen. Wat er mist in het onderzoeksrapport is informatie over het coderingsproces binnen de analyse van de interviews. Ook is het niet bekend of er een archief is van de data en het onderzoeksproces die het onderzoek navolgbaar maken. Daarnaast mist een expliciete beschrijving van de *persoonlijke* waarden en assumpties van de onderzoekers en persoonlijke vertekeningen die mogelijk een rol hebben gespeeld. Ondanks deze ontbrekende elementen is het onderzoeksrapport in zijn algemeenheid overtuigend en plausibel. De onderzoekers beogen geen externe validiteit en reflecteren kritisch op de interne validiteit, omdat ze betwijfelen of ze slachtoffers van mensenhandel in deze specifieke branche voldoende hebben kunnen betrekken in het onderzoek. Wel hebben de onderzoekers een ruime groep werkneemsters uit deze branche uitvoerig kunnen spreken, waardoor een vorm van verzadiging lijkt te zijn bereikt. Ook hebben zij ruim twintig illegale Chinese vrouwen in vreemdelingenbewaring geïnterviewd, waarvan enkele ervaring hadden in het werk in de beautybranche. Deze brede benadering heeft belangrijke inzichten gegeven in factoren die bijdragen aan de kwetsbaarheid voor mensenhandelaren.

Casestudy: Weitzer & Boels (2015)
Een evaluatie van de kwaliteit van de studie

Weitzer, R. & D. Boels. (2015). Ghent's RLD in Comparative Perspective. In *Sexuality Research and Social Policy*, 12, pp. 248-260. *Keywords*: Prostitution, Legalization, Vice, Regulation, Public policy
Het wetenschappelijke artikel van Weitzer en Boels (2015, 12 pagina's) heeft betrekking op gelegaliseerde en gereguleerde prostitutie in een specifiek gebied, te weten het Red-Light District (RLD) in Gent, België. Het biedt een inkijk in de wijze waarop deze 'legale sekswerkers' het lokale beleid beleven. Het gaat daarmee niet over omvang van mensenhandel en dus ook niet om de relatie tussen omvang van mensenhandel en beleid. Logischerwijs zou het artikel – conform ons codeerschema - *niet* worden geïncludeerd in ons onderzoek, omdat het geen betrekking heeft op de hoofddoelen van ons onderzoek. Echter, wij hebben het toch geïncludeerd, omdat het inzichten biedt in (1) de wijze waarop beleid lokaal kan worden ingevuld en uitgevoerd, en (2) bruikbare onderzoeksmethoden aanreikt. We lichten dit artikel als casus uit en toe, waarbij we de kwaliteit van onderzoek, zoals dat gepresenteerd wordt in het artikel, evalueren. Mogelijk biedt dit inzichten en aanknopingspunten voor onderzoeksbenaderingen in de toekomst.
De probleemstelling
De auteurs beschrijven dat bordelen en prostitutiezones van oudsher worden geassocieerd met verdorvenheid, criminaliteit en 'slechte buurten'. In deze buurten zouden bewoners vaak tegen de prostitutiezones zijn, maar niet bij machte om zich hiertegen te verzetten. Volgens de auteurs is dit nog steeds de gangbare mening van beleidsmakers, ondanks dat er studies bestaan die suggereren dat 'erotische bedrijven' geen negatieve invloed hoeven te hebben op de sociale en fysieke orde. De auteurs refereren aan de recente ontwikkelingen in het Wallengebied in Amsterdam en ze stellen dat extern ingrijpen in deze zones vaak gedreven is door belangen van het lokale bestuur. Studies naar prostitutiezones richten zich vaak op straatprostitutie, waarbij de focus ligt op de ('daadwerkelijke of vernomen') samenhang met criminaliteit en publieke hinder. De auteurs vinden het opvallend dat er weinig onderzoek is gedaan naar *indoor* prostitutiebedrijven en stellen dat het daarom niet bekend is of de bevindingen rondom straatprostitutie ook gelden voor de *indoor* bedrijven.
Het *onderzoeksdoel* betreft een uitvoerige analyse van de wijze waarop de Red-Light District zone in Gent intern is geregeld, van de actoren binnen deze zone (zoals fysieke omstandigheden, sociale organisatie en gedragspatronen), en van de wijze waarop deze actoren gevormd zijn door externe krachten (politie, lokaal bestuur en buurtbewoners). Daarnaast willen de auteurs in dit artikel de bevindingen van het onderzoek vergelijken met bestaande studies over Red-Light Districten in Antwerpen en Brussel. In deze vergelijking, zo stellen de auteurs, 'situeren ze de verschillende Red-Light Districten binnen de lokale economie van de stad' (p. 249). De verschillen tussen de Red-Light Districten verklaren zij vanuit een samenspel van drie factoren: (1) interne kenmerken die per zone uniek zijn; (2) de mate en aard van de bemoeienissen van het plaatselijke bestuur aangaande het Red-Light District; (3) de socio-economische status en politieke invloed van de aangrenzende omwonenden van het Red-Light District. Deze drie factoren zijn gebaseerd op literatuur waarin wordt aangetoond dat zowel de lokale overheid als omwonenden externe interventies teweeg kunnen brengen.

De *onderzoeksvragen* die de onderzoekers formuleren zijn breed geformuleerd:
- Hoe opereren interne actoren binnen dit Red-Light-District?
- Hoe wordt er mee omgegaan door autoriteiten?
- Wat zijn de belangrijke thema's of problemen volgens sleutelfiguren (*key stakeholders*)?
- In hoeverre komt Gents Red-Light District overeen met het gebruikelijke beeld van zulke zones (te weten verloederd, wetteloos en criminaliteit-bevorderend)?

Evaluatie van de probleemstelling:
De in de inleiding geformuleerde onderzoeksdoelen en onderzoeksvragen zijn meervoudig, veelomvattend en ambitieus. De begrippen die in de vragen voorkomen zijn niet nauwkeurig

uitgewerkt. In de inleiding hoeft dat ook nog niet, maar ook verder in de tekst krijgt de lezer geen heldere uitwerking of operationalisering. Na de inleiding volgt een theoretische uiteenrafeling van het verschijnsel 'Red-Light District' en van de vraag welke vormen van seksindustrie (onder andere binnenshuis versus buiten en prostitutie versus andere vormen van seksindustrie) naast elkaar bestaan. De auteurs problematiseren het gebrek aan onderzoek naar de *indoor*- seksindustrie. Aan het einde van deze beschrijving krijgt de lezer een vermoeden van een standpunt van de auteurs. Zij lijken er naar toe te schrijven dat het 'model Gent' een model is waar zij positief tegenover staan. De lezer begint zich hier af te vragen hoe de auteurs zich in het prostitutiedebat verhouden tot 'verbieden versus reguleren' en tot de eventuele empowerment van de sekswerkers. Het is een gemiste kans dat de auteurs hier niet het overkoepelende debat neerzetten en dat ze zich niet positioneren binnen dit debat. Na de theoretische uiteenrafeling van het verschijnsel 'Red-Light District' wordt de beleidscontext van België uiteengezet. Opvallend is dat op deze plaats in de tekst het woord 'prostituee' bijna overal is vervangen door het woord 'sekswerker'.
Onderzoeksopzet en de gehanteerde methoden
In het artikel is duidelijk beschreven dat er zowel kwantitatieve als kwalitatieve data is verzameld in het onderzoek. De bronnen betreffen:

- Observaties
- Diepte-interviews
- Survey onderzoek
- Documentenanalyse

Voor het kwalitatieve onderdeel zijn <u>diepte-interviews</u> uitgevoerd met 22 sekswerkers en 25 andere sleutelfiguren, zoals politie een sociaal werk. De strategie van de dataverzameling was hierbij '*snowballing'* en doelgericht. De <u>observaties</u> zijn gedetailleerd beschreven. De auteurs beschrijven *wat* er wordt geobserveerd (de fysieke inrichting, gedrag van mensen, aanwezigheid politie, interactie tussen sekswerkers en bezoekers), *wanneer* (overdag en 's nachts, door de weeks en in het weekend), *hoe* (door middel van schema's en beschrijvingen van de inrichting en gedrag en interacties), en de *criteria* voor fysieke en sociale verstoring (onder andere rommel, vuilnis, spuiten, rondhangen van mensen, gebruik van alcohol of drugs, etc.). Bij de observaties was geen sprake van participatie in de vorm van interactie met actoren of informele gesprekken. Een van de onderzoekers is tevens een keer meegelopen met een sociaal werker tijdens huisbezoeken en met de politie tijdens een interventie. De <u>documentenanalyse</u> betrof een inhoudsanalyse van online postings en kranten. Naast deze kwalitatieve methoden maakten de onderzoekers gebruik van data die zijn verzameld door de gemeente(politie) door middel van <u>surveys</u>. Deze vragenlijsten zijn afgenomen bij 121 van de 251 sekswerkers die vanaf deze plaats in het artikel '*prostitute-waitresses'* (prostituee-serveersters) worden genoemd.

Evaluatie van de onderzoeksopzet:
De bronnen die in deze studie geïncludeerd zijn getrianguleerd (van zowel kwantitatief als kwalitatief bronnenmateriaal). De methoden zijn passend en er zijn veel data verzameld. De diepte-interviews zijn met zowel de sleutelfiguren als sekswerkers gehouden en de metingen betreffen een afgebakend gebied in een afgebakende tijd. Sommige respondenten zijn twee keer geïnterviewd. Het is niet beschreven op welke wijze de diepte-interviews precies zijn uitgevoerd. Ook wordt niet duidelijk wat de verdeling en samenstelling is van de geïnterviewde sleutelfiguren. Daarnaast mist een beschrijving van de keuze om respondenten wel of niet te includeren voor de survey.

Bevindingen / analyse
Het Red-Light District wordt vanaf p. 251 etnografisch in kaart gebracht. De lezer wordt een situatie geschetst waarin (101) sekswerkers vanachter ramen hun diensten aanbieden. Vervolgens zetten de auteurs uiteen hoe in dit district de horecaregelgeving op de seksindustrie is toegepast, zodat de sekswerkers officieel geregistreerd staan als serveersters. De sekswerkers worden vanaf deze plaats in de tekst overwegend 'serveersters' genoemd en vanaf deze plaats in de tekst krijgt de lezer sterk de indruk van een positieve bias van een of beide auteurs. De bevindingen zijn overwegend

beschrijvend van aard, waarbij – gekoppeld aan horecavoorschriften – de gedragscodes, hygiëne-voorschriften, gezondheidsdiensten, monitoring door politie in burger en gesprekken door sociaal werk in dit Gentse district worden uiteengezet. Een kritisch tegengeluid ontbreekt. Zo zou het interessant zijn juist hier een vergelijking te maken met de situatie van sekswerkers in Brussel en Antwerpen vanuit belevingsperspectief. Hoe staan zij tegenover het Gentse beleid? De vraag die bij de lezer opkomt is waarom er überhaupt nog sekswerkers in deze andere Belgische steden werken. Maar ook: Waar zijn de *'dark numbers'*? Juist op deze plek in het artikel zou een heldere positionering van de onderzoekers de bevindingen genuanceerder en dus overtuigender hebben gemaakt.
Tevens wordt met beschrijvende statistiek in kaart gebracht hoeveel sekswerkers in het Gentse Red-Light District werkzaam zijn en welke nationaliteiten zij hebben (de meeste zijn Hongaars, verder Belgisch, Frans en Nederlands). Vervolgens wordt aan de hand van de interviews beschreven hoe de 'serveersters' hun werk en werkplek ervaren. Hier wordt onder andere duidelijk dat de Hongaarse 'serveersters' de markt verpesten, omdat ze bereid zijn voor minder geld onveilige seks aan te bieden. Het is jammer dat ook hier de vergelijking vanuit *emic perspective* met werkers uit Antwerpen en Brussel ontbreekt.
Op enkele andere plaatsen in de tekst wordt wel een vergelijking gemaakt met de situatie in Antwerpen en Brussel. Met name het lokale beleid wordt naast elkaar gezet en tegen elkaar afgezet, waarbij Brussel negatief afsteekt door sociale en fysieke *disorders* in de Red-Light Districten. Dit wordt volgens onderzoek (o.a. ook door Weitzer) veroorzaakt door een reactief beleid. Ook in de paragraaf over de rol van managers wordt een vergelijking met Brussel en Antwerpen ten opzicht van Gent gemaakt. Echter, de vergelijking vindt niet systematisch plaats en, zoals hierboven vermeld, worden juist de ervaringen van de Gentse sekswerkers (beschreven vanuit hun eigen perspectief) niet vergeleken met de ervaringen van sekswerkers uit de andere steden.
Vlak voor de conclusie wordt een tabel gepresenteerd met enkele variabelen ter vergelijking van de drie steden. Dit betreft onder meer sociale en fysieke *disorder* in de Red-Light Districten en de sociale categorieën van omwonende in de wijk (o.a. *working class* of *middle class*). Het is echter onduidelijk waar deze gegevens vandaan komen.

Besluit
In de conclusie stellen de auteurs dat het beeld van het Gentse Red-Light District niet in overeenstemming is met het algemene beeld dat over dergelijke zones bestaat. Er is weinig fysieke overlast, er is veel betrokkenheid van politie en sociaal werk en er is sprake van goede registratie van managers en sekswerkers. De auteurs beschrijven tevens enkele eerdere bevindingen van onderzoeken over Red-Light Districten in Antwerpen en Brussel. De conclusie van het artikel is niet zozeer een conclusie maar vooral een discussie over de vraag in hoeverre het noodzakelijk is dat lokale overheden zich richten op de invloed van omwonenden van Red-Light Districten. De auteurs verwijzen naar diverse internationale studies waarbij specifiek beleid werd ingezet. Het is binnen kwalitatief onderzoek niet ongebruikelijk dat de conclusie vooral wordt gebruikt voor een discussie. Echter, in dit artikel is de discussie niet goed gefundeerd. Zo worden nieuwe bevindingen gepresenteerd die niet zichtbaar oprijzen uit de analyse en de discussie wordt hoofdzakelijk gevoerd naar aanleiding van deze nieuwe bevindingen. De vergelijking met Brussel en Antwerpen is daarbij niet systematisch uitgewerkt en er wordt naast Brussel en Antwerpen ook op willekeurige punten vergeleken met Hamburg, UK, Frankrijk en Amsterdam. De *bias* van de onderzoeker(s) klinkt in deze discussie door en de discussie zou interessanter worden als het standpunt meer als 'mening' zou worden gepresenteerd.
Samenvattend: het onderzoek biedt nieuwe inzichten. De combinatie van zowel kwantitatief (survey) als drie kwalitatieve methoden, en deze vorm van triangulatie, zou de validiteit van het onderzoek ten goede moeten komen. Desondanks voldoet het niet aan een aantal kwaliteitscriteria met betrekking tot kwalitatief onderzoek. Ten eerste maken de onderzoekers niet waar wat ze beloven, omdat de ambities te groot blijken. Ze werken begrippen niet genoeg uit en werken onvoldoende systematisch naar een antwoord op de onderzoeksvragen toe. Ten tweede worden keuzes en

beslissingen onvoldoende verantwoord. De lezer krijgt de indruk dat de onderzoeker(s) richting een vastgesteld einddoel (*bias*) schrijven. Hierbij mist transparantie van de persoonlijke standpunten van de onderzoekers aangaande visies op sekswerk en sekswerkers. De onderzoekers hebben rijke kwalitatieve data verzameld, maar nemen de lezer niet mee in een systematische beschrijving van patronen en tegenstrijdigheden. En juist tegenstrijdigheden en een tegenargumentatie zouden de overtuigingskracht van de uitkomsten hebben versterkt. Ten derde ontbreekt in de conclusie, of op een andere plaats in de tekst, een kritische reflectie op de eigen werkwijze: op de methode, op de bias en op de bevindingen. Ook dit zou de overtuigingskracht van het onderzoek hebben verstrekt. Wat het onderzoek sterk maakt is de etnografische component. Door *etnographic mapping* en de resultaten van andere vormen van participerende observaties, krijgt de lezer een indruk van de context en daarmee van de complexiteit van de werkvloer van sekswerkers. De citaten uit de diepte-interviews geven een inkijk in de wijze waarop de sekswerkers voorschriften en regelgeving naar hun hand zetten en hun eigen afwegingen maken. Het betreft hier allemaal legale sekswerkers en er is geen sprake van onderzoek naar mensenhandel. Integendeel: illegaliteit en verhandelde sekswerkers lijken door het lokale beleid uit het Gentse Red-Light District te worden geweerd en verwijderd. De lezer krijgt *wel* inzichten in de wijze waarop lokaal beleid – zoals vormgegeven door een gemeente – wordt ervaren door deze legale sekswerkers.